

การศึกษาตีความพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพัดยศของพระสงฆ์ไทย
INTERPRETATIONAL STUDY OF BUDDHIST ARTS OF FAN AS RANK
INSIGNIA OF THAI SANGHA

พระปลัดสรสิทธิ์ ปิยะบุญโญ (มุลทองสุข)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

การศึกษาตีความพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพืดของพระสงฆ์ไทย

พระปลัดสรสิทธิ์ ปิยะบุญโณ (มุลทองสุข)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**INTERPRETATIONAL STUDY OF BUDDHIST ARTS OF FAN AS RANK
INSIGNIA OF THAI SANGHA**

Phrapalad Sorrasich Piyavanño (Moontongsook)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of

The Requirement For The Degree of

Master of Arts

(Buddhist Studies)

Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Bangkok, Thailand

C.E. 2011

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาคตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....

(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ประธานกรรมการ

(พระครูสุวิธานพัฒนบัณฑิต, ดร.)

.....กรรมการ

(พระมหาประมวล ฐานทศโต, ดร.)

.....กรรมการ

(พระมหาบาง เขมานนุโท, ดร.)

.....กรรมการ

(รศ.ดร.ประจิตร มหาหิง)

.....กรรมการ

(ดร. ประยูร แสงใส)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหาประมวล ฐานทศโต, ดร. ประธานกรรมการ

พระมหาบาง เขมานนุโท, ดร. กรรมการ

ดร. ประยูร แสงใส กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาตีความพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพัคยของพระสงฆ์ไทย

ผู้วิจัย : พระปลัดสรสิข ปิยวณฺโณ (มุลทองสุข)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาประมวล ฐานทตฺโต ป.ธ ๖, M.A., Ph.D. (Pali&Bud)

: พระมหาบาง เขมานนฺโท, ป.ธ.๕, B.A. , M.A., Ph.D (Phil.)

: ดร.ประยูร แสงใส ป.ธ. ๔, พ.ม., พธ.บ., M.A.(Ed), P.G.Dip in
Journalism, Ph.D. (Education)

วันสำเร็จการศึกษา : ๑๗ เมษายน ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ไว้ ๓ ประการ ดังนี้ (๑) เพื่อศึกษาพัฒนาการพัคยของพระสงฆ์ไทย (๒) เพื่อศึกษาแนวคิดพุทธศิลป์และสุนทรียศาสตร์ (๓) เพื่อศึกษาการตีความพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพัคยของพระสงฆ์ไทย ผลการศึกษาพบว่า พักยสงฆ์ไทยได้มีการสืบทอดกันมาเป็นระยะเวลายาวนาน ความเป็นมาของพัคยยังไม่สามารถที่จะสืบทราบถึงความแน่ชัดได้แต่จากการค้นคว้าพบทางประวัติศาสตร์ได้ชี้ให้เห็นถึงวิวัฒนาการของพัคยที่ปรากฏมาจากตาลปัตร ซึ่งเป็นพัคที่เก่าแก่ที่สุด ทำด้วยใบตาล วาลวิชณี คือ พักที่มีด้านข้าง มีทั้งที่ทำด้วยใบตาล ขนนก หรือวัสดุมีค่าอื่น ๆ และจิตรวิชณี คือ พักอันวิจิตรงดงาม เป็นพัคที่ประดิษฐ์ตกแต่งด้วยสิ่งพิเศษ “พัคย” จึงหมายถึง ตาลปัตรหรือพัคที่มีความสวยงามในปัจจุบันได้แบ่งออกเป็นสี่แบบ ได้แก่ พักหน้านาง พักเปลวเพลิง พักพุดตาน และพัคแฉก ซึ่งพระมหากษัตริย์พระราชทานแก่พระสงฆ์พร้อมกับเครื่องประกอบสมณศักดิ์อื่นๆ เพื่อเป็นสิ่งบอกชั้นยศที่ได้รับพระราชทาน เป็นสัญลักษณ์แห่งการประกาศเกียรติคุณ เป็นขวัญและกำลังใจแก่พระสงฆ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ และเป็นงานประณีตศิลป์ที่บรรพบุรุษของไทยได้สร้างสรรค์ผลงานไว้เป็นมรดกให้ชนรุ่นหลังได้ชื่นชมความงามอันวิจิตรบรรจง

พุทธศิลป์ หมายถึง ศิลปะในพระพุทธศาสนาได้กำหนดขอบเขตพุทธศิลป์ที่เกี่ยวกับสุนทรียภาพ ความงาม ประกอบด้วยเจดีย์ที่เคารพนับถือ บุคคล สถานที่ หรือวัตถุที่ควรเคารพบูชา เจดีย์เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า มีสี่อย่างคือ ธาตุเจดีย์ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ บริโภคเจดีย์ คือ สิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย ธรรมเจดีย์ บรรจุพระธรรม คือ พุทธพจน์ และอุทเทสิกเจดีย์ คือ พระพุทธรูป, ในทางศิลปกรรมไทย หมายถึง สิ่งที่ก่อเป็นยอดแหลม เป็นที่บรรจุสิ่งที่เคารพนับถือ

เช่น พระธาตุ และอัฐิบรรพบุรุษ เป็นต้น สุนทรียศาสตร์ หมายถึง วิชาว่าด้วยความงาม ศาสตร์ที่ว่าด้วยความงาม โดยเฉพาะว่าด้วยความงามและมาตรฐานในการวินิจฉัยว่า อะไรงาม อะไรไม่งาม

การตีความพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพัลลภของพระสงฆ์ไทย เป็นการตีความหมายจากพัลลภ ซึ่งแสดงคุณค่าในแง่ศิลปะเชิงพุทธธรรม เป็นการแสดงให้เห็นถึงคุณค่าในแต่ละพัลลภตามลำดับชั้นปรากฏตามหลักธรรมที่ผู้วิจัยได้ตีความ ดังนี้

พุดหน้านาง มีลักษณะรูปไข่ ตีความได้ว่าเปรียบเสมือนพุทธธรรมที่แสดงให้เห็นกฎธรรมชาติ เป็นกระบวนการเกิดและการดับของทุกข์ ต้องอาศัยซึ่งกันและกันคล้องจองกันเป็นวงจร ไม่มีต้น ไม่มีปลาย ดังองค์ประกอบของปฏิจาสุมุปปาท พุดพุดตาน ใบพัลลภมีลักษณะกลม แต่ริมขอบหยักเป็นแฉกรวมสิบหกแฉก พัดยศชนิดนี้มีลักษณะคล้ายกลีบดอกบัวบาน หรือดอกพุดตานมีสิบหกแฉกของพุดพุดตานเปรียบเทียบกับพุทธธรรมในหัวข้ออุปกิเลสสิบหก เหมือน จิตตอุปกิเลสสิบหก พัดเปลวเพลิงใบพัลลภมีลักษณะทรงพุ่งข้าวบิณฑ์ ตรงขอบเป็นแฉกด้านละห้าแฉก ลักษณะของเปลวเพลิงได้สะท้อนให้เห็นส่วนประกอบห้าอย่างที่รวมเข้าเป็นชีวิต คือชั้นห้า หรือเบญจขันธ์ ส่วนพัลลภ ใบพัลลภมีลักษณะทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ส่วนล่างเป็นพุ่มเรียวแหลมคล้ายดอกบัว ขอบนอกคล้ายกลีบบัว ที่ประกบแนบอยู่กับดอกมีกลีบอย่างน้อยห้าถึงเก้ากลีบ ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความหมายและเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าตามพุทธประวัติ หลังจากที่พระองค์ตรัสรู้แล้วทรงพิจารณาถึงธรรมะ ที่ได้ทรงตรัสรู้ว่าเป็นธรรมะอันล้ำลึก ยากที่มนุษย์ทั้งหลายจะตรัสรู้ตามได้ จึงเกิดอุปมาเวไนยสัตว์ เหมือน “ดอกบัว” แบ่งปัญญาของมนุษย์เป็นสี่เหล่า นอกจากนี้พัลลภที่มีดอกกลีบเก้ากลีบ ยังแสดงให้เห็นคุณธรรมทางพระพุทธศาสนาอันเป็นหลักธรรมขั้นสูงซึ่งเรียกว่า โลกุตตรธรรม คือ ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก, สภาวะพ้นโลก มีเก้าประการ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑

- Thesis Title** : Interpretational Study on Buddhist arts of fan as rank insignia of Thai Sangha
- Researcher** : Phrapalad Sorrasich Piyavanño (Moontongsook)
- Degree** : Master of Arts (Buddhist Studies)
- Thesis Supervisory Committee**
- : Phramaha Pramuan Thanadadto, Pali VI, B.A. (Thai), P.G. Dip. in I.P.R. (Phil.&Religion), M.A.(Ling.), M.A.(Pali&Bud.), Ph.D.(Pali&Bud.)
 - : Phramaha Bang Khemanando, Pali V, B.A. M.A.(Phil.), M.A. (Bud.), Ph.D. (Phil.)
 - : Dr.Prayoon Saengsai, Pali IV, B.A., M.A. (Ed.), P.G. Dip. (Journalism), Ph.D. (Ed.)
- Date of Graduation** : April 17, 2012

ABSTRACT

This research objectives for 3 reasons: (1) to study the Thai Sangha fan as rank insignia development (2) to study Buddhist Art thought and Aesthetics (3) to interpret Buddhist art as found in the Thai sangha fan as rank insignia. The results showed that

Thai fan as rank insignia has carried on for a long time. Of a fan as rank insignia is not possible to know the way it has. The findings suggest that the historical evolution of the fan as rank insignia displayed victory of talipot fan This is really the oldest, with a palm leaf fan Walwichni the side. Are both made of palm leaf, feathers or other valuable materials and designs Wichni is really a magnificently. A blow to the invention equipped with a special "fan of rank" means Talpatr or just a beautiful present is divided into four series, including fan page, she blew the flame blows Pudtan and fan base, the king bestowed upon the monks with. The royal priest. The rank is said to be received. A symbol of honor. The morale of the clergy, who behave like good practice. And is the father of Thai craftsmanship creating a legacy for future generations to appreciate the exquisite beauty. Buddhism Buddhist Art Buddhist art refers to the scope of Buddhist art and aesthetic beauty of art is beautiful. The pagoda, a respected person, place, or

object to be worshiped. Pagoda on Buddha and 4 is 1) Dhātu-cetiya 2) Paribhoga-cetiya 3) Dhamma-cetiya 4) Uddesika-cetiya, Thailand to what constitutes a peak. It is packed with sacred relics and ashes, like the ancestors. The interpretation of Buddhist art in Theravāda Buddhism fan as rank insignia appeared in Thailand. The interpretation of a fan as rank insignia expresses its value in terms of Buddhist art fair is to demonstrate the value of each fan as rank hierarchy as shown in the following principles. Blow her face look oval. Interpret that as demonstrated natural law morality. The process of suffering and failure. Which requires no initial consonant is not the end of the circuit elements, operating in The Chain of causation a fan as rank insignia Pudtan look round. The serrated edge is a fan of rank points and 16 points this is like the petals of a lotus blossom. Its have 16 points of the fan or Pudtan compared with 16 Buddhist sixteen causes of sorrow in my hand, truly sixteen causes of sorrow 16. The flames are a fan of rank *Khaobin* said. It is said that the five points on each side of the flame was reflected as a component of the combination of the five aggregates or the aggregates. Fan-shaped leaves are a fan of rank Bin pointed to the lower part of the bush like a lotus. The outer edge of a lotus. The film is attached to the flower petals, at least five to nine petal lotus is a symbol of their meaning, and events related to the Buddha by Buddha. After his enlightenment, he considers the Dhamma. and understand that the Dhamma is deep.

Difficult for human beings to enlightenment, as it is a metaphor tractable animals like the "lotus" the wisdom of man is fourth in the fan base with flower petals 9 cloves to demonstrate the merits of Buddhism, the supermundance is called. There are 9 supermundance on *Lokuttaradhamma*.i.e. the 4 paths the 4 fruitions and 1 Nibbāna.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้ สำเร็จลงได้ด้วยดี ด้วยความมีเมตตาเอื้อเฟื้อจากคณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยเฉพาะพระมหาประมวล ฐานตฺโต, ดร.ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหาบางเขมานนุโท, ดร., ดร.ประยูร แสงใส เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาให้ความอนุเคราะห์ในด้านวิชาการและการจัดทำวิทยานิพนธ์ ที่ต้องขอบคุณเป็นพิเศษคือ อาจารย์ ดร.ประยูร แสงใส ซึ่งได้ดูแลในการตรวจสอบความถูกต้องและให้คำปรึกษาแนะนำการเขียนวิทยานิพนธ์ด้านเนื้อหาวิชาการให้สมบูรณ์

ขอเจริญและขอบคุณ คณาจารย์และเจ้าหน้าที่ประจำศูนย์บัณฑิตศึกษา มจร. วิทยาเขตขอนแก่นทุกท่าน โดยเฉพาะโดยเฉพาะพระมหาพิสิฐ วิสิฐฐปญฺโญ, ป.ธ.๘, พธ.ม.(พระพุทธศาสนา) พระมหาปรีชญญา วรญาโณ ป.ธ.๓ สน.บ., พธ.ม.(พระพุทธศาสนา) ที่ได้อำนวยความสะดวกในการแก้ไขข้อมูลและเพิ่มเติมให้วิทยานิพนธ์เล่มนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอบคุณพระรัตนวิโรจน์ พรหมจันทร์ที่ช่วยเหลือในการค้นคว้าข้อมูลและพิมพ์จนสำเร็จเป็นรูปเล่ม และเจ้าหน้าที่ห้องสมุดวิทยาเขตขอนแก่นที่ได้เอื้อเฟื้อตำรา วิทยานิพนธ์ หนังสือและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สุดท้ายนี้ ผู้วิจัยขออุทิศความดีทั้งปวงของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ แด่บูรพาจารย์ตลอดจนท่านผู้มีพระคุณทุกท่าน และในส่วนผู้ให้การอุปถัมภ์อนุเคราะห์มาด้วยดี คือ พระครูสุเขตธรรมสถิต เจ้าอาวาสวัดโคกนาคี พระครูสุวรรณสรานุกิจ เจ้าคณะอำเภอเมืองร้อยเอ็ด เจ้าอาวาสวัดสระทอง และขอน้อมนุชาพระคุณของพ่อนวนตา แม่ตาลอ่อน มูลทองสุข ผู้ให้ชีวิตอภัพ มาจนถึงปัจจุบันนี้

พระปลัดสรสิข ปิยวณฺโณ

มีนาคม ๒๕๕๕

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ณ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๕
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๕
๑.๔ คำถามในการวิจัย	๖
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๖
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๗
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๖
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๗
๑.๙ กรอบแนวคิดการวิจัย	๑๗
บทที่ ๒ พัฒนาการพัชยศของพระสงฆ์ไทย	๑๘
๒.๑ ความเป็นมาเกี่ยวกับพัชยศของพระสงฆ์ไทย	๑๘
๒.๑.๑ การปกครองสงฆ์สมัยพุทธกาลและพัฒนาการของการตั้งสมณศักดิ์	๑๘
๒.๑.๒ ประเพณีตั้งราชทินนามภิกษุสงฆ์ในลังกาทวีปเป็นแบบอย่าง ของสมณศักดิ์พระสงฆ์ไทย	๒๓
๒.๑.๓ ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพัชยศพระสงฆ์ไทย	๒๔
๒.๒ ความหมายพัชยศ	๒๘
๒.๓ ประเภทพัชยศ	๓๒
๒.๔ องค์ประกอบเครื่องบอกระดับชั้นยศ	๓๓
๒.๕ ลักษณะพัชยศ	๓๔
๒.๕.๑ พัดหน้านาง	๓๔
๒.๕.๒ พัดพุดตาน	๓๘

๒.๕.๓	พืดเปลวเพลิง	๓๘
๒.๕.๔	พืดแฉก	๓๙
บทที่ ๓	แนวคิดเกี่ยวกับพุทธศิลป์และสุนทรียศาสตร์	๔๑
๓.๑	แนวคิดเกี่ยวกับพุทธศิลป์	๔๑
๓.๑.๑	ความหมายของพุทธศิลป์	๔๑
๓.๑.๒	ทฤษฎีพุทธศิลป์	๔๔
๓.๒	แนวคิดเกี่ยวกับสุนทรียศาสตร์	๔๗
๓.๒.๑	ความหมายของสุนทรียศาสตร์	๔๗
๓.๒.๒	ความเป็นมาของสุนทรียศาสตร์	๔๘
๓.๒.๓	ความหมายของศิลปะ	๕๐
๓.๒.๔	ประเภทศิลปะ	๕๑
๓.๒.๕	ทฤษฎีศิลปะ	๕๒
๓.๒.๖	ความสัมพันธ์ระหว่างสุนทรียศาสตร์กับศิลปะ	๕๔
๓.๒.๗	เกณฑ์ตัดสินพุทธสุนทรียศาสตร์	๕๕
บทที่ ๔	ตีความพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพद्यของพระสงฆ์ไทย	๖๗
๔.๑	แนวคิดการตีความในพระพุทธรูปศาสนาเถรวาท	๖๗
๔.๑.๑	หลักการตีความตามนัยพระวินัยปิฎก	๖๗
๔.๑.๒	หลักการตีความตามนัยพระสุตตันตปิฎก	๗๓
๔.๑.๓	หลักการตีความตามนัยพระอภิธรรมปิฎก	๗๘
๔.๑.๔	การตีความตามนัยคัมภีร์เนติปกรณ์และคัมภีร์เปฏโปกเทศ	๘๑
๔.๑.๕	ธรรมเนียมที่เป็นหลักการและเกณฑ์ตัดสินการตีความ	๑๐๓
๔.๑.๖	หลักการตีความตามแนวของนักปราชญ์พุทธ	๑๐๕
๔.๑.๗	รูปแบบการตีความพุทธศาสนสุภาษิต	๑๐๘
๔.๒	หลักและทฤษฎีการตีความสมัยใหม่	๑๐๙
๔.๒.๑	ความหมายการตีความ	๑๑๐
๔.๒.๒	ประเภทของการตีความ	๑๑๐
๔.๓	การตีความพद्यศ	๑๑๑
๔.๓.๑	พืดหน้านาง	๑๑๒
๔.๓.๒	พืดพุดตาน	๑๑๘
๔.๓.๓	พืดเปลวเพลิง	๑๒๐

๔.๔.๔	พีดแมก	๑๒๒
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๒๖
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๒๖
๕.๑.๑	พีดศของพระสงฆ์ไทย	๑๒๖
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๒๙
๕.๒.๑	ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย	๑๒๙
๕.๒.๒	ข้อเสนอแนะเพื่อศึกษาค้นคว้าต่อไป	๑๓๐
	บรรณานุกรม	๑๓๑
	ภาคผนวก	๑๓๖
	ประวัติผู้วิจัย	๑๓๙

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อการใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ ๒๕๓๕ รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อของคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม / ข้อ / หน้า ตามลำดับ เช่น วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๕๖/๑๕๑, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๕๖/๒๑๐. หมายถึง วินัยปิฎก มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ภาษาบาลี เล่ม ๑ ข้อ ๑๕๖ หน้า ๑๕๑ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ พ.ศ ๒๕๐๐ และวินัยปิฎก มหาวรรค ภาษาไทย เล่ม ๑ ข้อ ๑๕๖ หน้า ๒๑๐ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ ๒๕๓๕

สำหรับบรรณคดี อ้างอิงบรรณคดีภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม/ภาค/หน้า ตัวอย่าง อภิ. ปลูก จ.อ. (บาลี) ๑/๓๕๑ หมายถึง อภิธรรมปิฎก ปลูกจรรยาฎีกา เล่ม ๑ หน้า ๓๕๑ อภิ.ปลูก.จ. (ไทย) ๓/๑/๔๗๒ หมายถึง อภิธรรมปิฎกปัญหาปกรณ์บรรณคดี เล่ม ๓ ภาค ๑ หน้า ๔๗๒ เป็นต้น

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย) =	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย) =	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที. ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที. ปา.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกาวรรค	(ภาษาไทย)
ม. ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปิณฑาสกั	(ภาษาไทย)
ม. อุ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปัณฑาสกั	(ภาษาไทย)
สั. ส.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถาวรรค	(ภาษาไทย)
สั. นิ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
สั. สพา.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค	(ภาษาไทย)
สั. ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อจ. เอกก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจ. จตุกก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจ. ปลูก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปลูกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจ. ฌก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ฌกนิบาต	(ภาษาไทย)

อจ. สดตก.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจ. อฎฐก.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฎฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจ. นวก.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจ. ทสก.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
อจ. ติก.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ. ฐ.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ. อิติ.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อติวุตตก	(ภาษาไทย)
ขุ. ขา.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ. สจ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ. วิ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ.	(บาลี) =	วิสุทฺธิมคฺคปกรณ์	(ภาษาบาลี)
-----------	----------	-------------------	------------

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.ม.อ.	(ไทย) =	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา มหาวิภังค์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
---------	---------	-----------	---------------------------------	-----------

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สจ.อ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี อฎฐสาลินีอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อภิ.ปญจ.อ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	ปัญจปกรณ์อรรถกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความเป็นมาของพดด้ย มีความเป็นมาจากชาดกเรื่องพระเวสสันดรที่พระพุทธองค์ทรงกล่าวถึงพระมาลัยผู้นำพดไปช่วยขจัดปัดเป่า เพื่อให้พวกผีนรกได้บรรเทาความร้อนลง และตาลปัตรจึงเป็นของคู่กับพระสงฆ์มาจนถึงปัจจุบัน ในพระพุทธศาสนาจึงถือว่าเป็นของคู่กับพระสงฆ์ เพื่อจะนำไปใช้ในการขจัดปัดเป่าความร้อนให้แก่พุทธศาสนิกชน ผู้ที่ยังไม่เข้าถึงพระรัตนตรัย และเวลาต่อมาพระพุทธองค์จึงทรงให้พระสงฆ์มีตาลปัตรเป็นสัญลักษณ์ในการช่วยขจัดปัดเป่าความร้อนให้แก่พุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป และต่อมาใน พ.ศ. ๒๐๘ ศาสนาพุทธได้เริ่มเข้าสู่ประเทศไทย และเริ่มมีการเทศน์มหาชาติชาดกเวสสันดรเกิดขึ้น จึงได้มีการทำตาลปัตรถวายพระภิกษุ เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของการเป็นผู้ขจัดปัดเป่าความร้อนให้แก่พุทธศาสนิกชนทั่วไป ต่อมาจึงได้มีการสร้างตาลปัตรขึ้น โดยอาศัยศาสนศิลป์ที่มีความงดงาม มีความวิจิตร และบรรจงสร้างเป็นอย่างดี งานศาสนศิลป์เหล่านี้ที่บรรพบุรุษได้สร้างไว้จนเป็นหัตถศิลป์คู่บ้าน คู่เมืองไทยมาจนถึงปัจจุบัน ตาลปัตร พดด้ย ไม่ใช่เครื่องอัฐบริวาร แต่เป็นส่วนหนึ่งที่ขาดไม่ได้ ซึ่งเรียกว่า “เป็นสิ่งของนอกอธิษฐาน” เพราะจะมีมากเกินไป พระพุทธองค์ก็ทรงบัญญัติไว้แค่ ๘ ประการ นอกเหนือจากนั้นเป็นของนอกอธิษฐานทั้งหมด ตาลปัตร หรือพดด้ย จึงไม่พบหลักฐานในการบัญญัติไว้ในพระไตรปิฎก แต่ก็พบข้อความที่ปรากฏเกี่ยวกับการใช้พดในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอยู่หลายแห่ง เช่น ในคัมภีร์ธรรมบทวรรคตถาภาค ๗ มีข้อความว่า “ปญจอุปาสกตถุ”^๑ มีข้อความส่วนหนึ่งว่า ขณะที่พระพุทธเจ้า ทรงแสดงพระธรรมเทศนาอยู่ที่พระเชตะวันมหาวิหาร โดยมีพระอานนท์พุทธอุปัฏฐากเป็นผู้ถวายงานพดอยู่ด้านหลัง สิ่งเหล่านี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า พด คือ สิ่งที่ช่วยทำให้คลายความร้อนที่เกิดจากอากาศร้อน เกิดจากความทุกขเวทนาต่าง ๆ จากข้อความดังกล่าวนี้ จึงสันนิษฐานได้ว่า การใช้พดของพระสงฆ์ในยุคแรกก็จะเป็นการใช้เพื่อเป็นสัญลักษณ์เพื่อโบกคลายความร้อน และยังปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน คือ พระสงฆ์ชาวลังกา ที่ใช้พดโบก พดวิไปมาในบางโอกาส เพื่อขจัดปัดเป่าความร้อนทุกขเวทนาที่เกิดจากความร้อน และแมลงต่าง ๆ ที่คอยบินมาตอม

^๑ กองตำรามหามกุฏราชวิทยาลัย, ธรรมบทวรรคตถา ภาค ๗, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๕.

ต่อมาภายหลัง ได้มีผู้อธิบายถึงการใช้ตาลปัตรของพระสงฆ์ไทยในครั้งแรกจริง ๆ มิได้นำมาเพื่อบังหน้าแต่ประการใด แต่เป็นการนำมาใช้เพื่อป้องกันกลิ่นเหม็นของศพที่เน่าเปื่อย เมื่อพระภิกษุสงฆ์บังสุกุลเอาผ้าห่อศพไปทำจีวร จึงเกิดเป็นธรรมเนียมการใช้พัดบังหน้า ก่อนจะทำบังสุกุลในพิธีงานศพ ส่วนการใช้ระหว่างการแสดงพระธรรมเทศนา หรือสวด พระปริตร ตามพุทธประวัติจะเห็นพระพุทธเจ้าทรงถือตาลปัตรเมื่อเสด็จไปโปรดพระพุทธบิดา คือ พระเจ้าสุทโธทนะ เมื่อเป็นเช่นนี้ พระภิกษุสงฆ์ผู้เป็นสาวกจึงได้ถือปฏิบัติเรื่อยมา แต่ไม่มีหลักฐานปรากฏถึงวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของการใช้ตาลปัตรมาแต่เดิม และตำนานที่ได้กล่าวขานมาโดยย่อ จากคำว่า “พัดสำหรับพัด โบก” ต่อมาในสังคมไทยจึงกลายเป็นตาลปัตร พัดยศ และพระภิกษุสงฆ์จะเริ่มใช้พัดในเวลาถือนำสมาทานศีล การกล่าวคำให้พร และงานพิธีกรรมทางศาสนาต่าง เพราะในอดีตพระภิกษุสงฆ์ไทย เมื่อได้รับภิกษุมนต์ไปงานราชพิธี รัฐพิธี หรืองานภิกษุมนต์ของชาวบ้านที่เป็นงานราษฎร์ จะต้องนำตาลปัตร ไปคู่กับ โต๊ะหมู่บูชา พร้อมพระพุทธรูปทุกครั้งไป จึงกลายเป็นประเพณีการใช้พัดในงานราชพิธี รัฐพิธี หรืองานราษฎร์มาจนถึงปัจจุบัน และถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติทางศาสนาพิธี ซึ่งเป็นการประกอบพิธีกรรมในทางพระพุทธศาสนา เพื่อจะแสดงถึงความร่มเย็นที่มีพัด หรือตาลปัตรจากทุกข์ กลายเป็นสุขตามความเชื่อในการประกอบพิธีกรรม สิ่งทีกล่าวมาในเบื้องต้นนั้น เป็นตาลปัตรที่ใช้สำหรับพระสงฆ์ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งส่วนใหญ่ผู้เป็นประธานสงฆ์ในพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาใช้เพียงรูปเดียวเท่านั้น

ส่วน ตาลปัตรพัดยศ เป็นเครื่องประกอบสมณศักดิ์ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชานุญาตให้สร้างขึ้นเพื่อถวายแด่พระสังฆาธิการ เนื่องในวโรกาสถวายพระราชทานสมณศักดิ์แก่พระภิกษุสงฆ์ที่ทรงพระไตรปิฎก ผู้ทรงอยู่ในพระธรรมวินัย เป็นผู้สืบทอดพระพุทธศาสนาต่อไป เพื่อให้นำไปใช้เฉพาะในงานราชพิธี และรัฐพิธีเท่านั้น ตาลปัตร พัดยศนั้นได้รับการพัฒนามาจากตาลปัตรของพระภิกษุสงฆ์ที่ใช้โดยทั่วไปในสมัยพุทธกาล ซึ่งผู้รู้ในทางพระพุทธศาสนาได้พิจารณาแล้ว น่าจะไม่ใช่ว่าสร้างขึ้นสำหรับพระภิกษุสงฆ์เท่านั้น แต่อาจเป็นสิ่งของจำเป็นสำหรับกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในแถบเมืองร้อน ชนกลุ่มนี้จึงจำเป็นต้องใช้พัดเพื่อคลายความร้อน ใช้บังแดด บังฝน หรือใช้บังหน้าเมื่อไม่อยากจะให้บุคคลอื่นมองเห็นหน้า พัดจึงเป็นสิ่งของจำเป็นสำหรับชีวิต พัดที่ใช้น่าจะมีอยู่หลายรูปแบบ และทำด้วยวัสดุหลายชนิดตามฐานะของผู้ใช้ หลักฐานที่พบตามตำราในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ได้กล่าวถึงเรื่องพัดมีอยู่หลายคำ เช่น คำว่า ตาลปัตรวาลวิชนีและจิตรวิชนี ในแต่ละคำหมายถึงพัดด้วยกันทั้งสามคำ ดังนี้

๑. ตาลปัตร หมายถึง พัดที่เก่าแก่ที่สุด ทำด้วยใบตาล โดยการนำเอาใบตาลมาตีแผ่ออก แล้วเขียนให้เป็นวงกลมรีเหมือนรูปไข่

๒. วาลวิชณี หมายถึง พัดที่มีด้ามตามหน้า ทำด้วยใบตาล ขนนก หรือวัสดุที่สามารถทำได้ ก็จะสามารรถนำมาทำได้ เป็นเครื่องสูงใช้สำหรับพัดโบกให้กับผู้สูงศักดิ์ หรือเป็นเครื่องราชูปโภค

๓. จิตรวิชณี หมายถึง พัดที่วิจิตรงดงาม เป็นพัดที่ประดิษฐ์ขึ้นด้วยวัสดุพิเศษ เช่น ผ้าไหมด ผ้ายาลดอก ตลอดจนการประดิษฐ์ด้วยงา โดยมีการปักคั่นทอง และของมีค่าอื่น ๆ พัดชนิดนี้เป็นพัดสำหรับผู้มีทรัพย์มาก จะใช้โบกพัดไว้ในเวลาอากาศร้อน^๒

การพัฒนาตาลปัตรพัดยศได้อย่างวิจิตรตระการตาขึ้นมาตามลำดับ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพราะมูลเหตุที่มาจากเหตุผลสำคัญ ๓ ประการ ดังนี้

๑. เพราะความรักในพุทธศิลป์ ซึ่งเป็นศิลปะในทางพุทธศาสนา โดยอาศัยภาพจำลองจากฝาผนังบ้าง จากจินตนาการบ้าง และส่วนใหญ่จะเป็นรูปของธรรมชาติ เช่น ลายใบไม้ที่เป็นแบบลายไทย เป็นต้น

๒. เพราะความเลื่อมใสในพระพุทธรูป เพราะหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า จะเน้นถึงความละเอียดอ่อนแห่งจิตศิลป์ วิจิตรศิลป์ และพุทธศิลป์ ซึ่งเป็นศาสตร์แห่งการบรรจงในการประดิษฐ์เพื่อให้เกิดความสวยงามอ่อนช้อย เป็นต้น

๓. เพราะเป็นสิ่งที่ต้องนำไปถวายผู้มีความสุขุมคัมภีรภาพ ลุ่มลึกอยู่ในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า และผู้ที่นำไปถวายพระภิกษุสงฆ์ผู้สมควรได้รับ คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นผู้ถวาย จึงมีการพัฒนาเพื่อให้มีความวิจิตร งดงาม มีพุทธศิลป์ตามธรรมเนียมประเพณีของช่างผู้ประดิษฐ์ตาลปัตรพัดยศ^๓

จากการพัฒนารูปแบบของตาลปัตรพัดยศของพระภิกษุสงฆ์ไทย ที่ได้มีการวิวัฒนาการมาโดยตลอด เริ่มตั้งจากสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี มาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ปัจจุบัน จึงมีรูปแบบของตาลปัตรพัดยศที่พระภิกษุสงฆ์ไทยใช้อยู่ในปัจจุบัน จึงมีรูปแบบหลัก ๆ อยู่ ๔ รูปแบบ ดังนี้

๑. พัดหน้านาง เป็นตาลปัตรพัดยศที่ได้รูปแบบมาจากลังกา เป็นตาลปัตรพัดยศที่มีรูปแบบเก่าแก่ที่สุด ใบพัดเป็นรูปไข่ หรือคล้ายหน้าของสตรี มีด้ามตรงกลาง ยาวประมาณ ๙๐ เซนติเมตร พัดหน้านางส่วนมากจะเป็นพัตรอง พัดเปรียญธรรมทุกชั้น พัดฐานานุกรมในบางตำแหน่ง พัดประทวนสมณศักดิ์ แต่ถ้ามีคาดตรงกลางจะเป็นพัดพิธีกรรม

^๒พระมหานริชต์ วิฑิตสวโร, คู่มือสมณศักดิ์พัดยศ ฉบับสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๗๒.

^๓เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔.

๒. พัดพุดตาน เป็นตาลปัตรพัดยศที่มีใบพัดมีลักษณะเป็นวงกลม แต่ริมขอบหยักเป็นแฉก ๑๕ แฉก คล้ายกลีบดอกบัวบาน หรือดอกพุดตานบาน เป็นตาลปัตรพัดยศที่ทำด้วยโครงเหล็ก หุ้มแพร หรือสักหลาดกำมะหยี่สีเดียวบ้าง สลับสีบ้าง ตามชั้นของสมณศักดิ์ ส่วนมากเป็นตาลปัตรพัดยศของครูสัญญาบัตร พระครูฐานานุกรม และพระฐานานุกรมบางตำแหน่ง

๓. พัดเปลวเพลิง เป็นตาลปัตรพัดยศที่มีลักษณะเป็นตาลปัตรพัดยศที่มียอดแหลม ใบพัดเป็นแฉกคล้ายเปลวเพลิง มีด้าม และยอดตาลปัตรพัดยศเป็นงา แต่ปัจจุบันได้มีพระบรมราชานุญาตให้ทำด้วยวัสดุเทียมงาแทน คือ ใช้พลาสติกผสมกับเรซิน ตาลปัตรพัดยศแบบเปลวเพลิงนี้ ปัจจุบันเป็นตาลปัตรพัดยศสำหรับตำแหน่งพระครูสัญญาบัตรที่ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด และเจ้าอาวาสพระอารามหลวงชั้นเอกเท่านั้น

๔. พัดแฉกทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ซึ่งคำว่าข้าวบิณฑ์ แปลตามคำศัพท์ได้ว่า เป็นข้าวก้อน คือ ข้าวสุกที่นำมาป็นเป็นก้อนแล้วใส่ลงไปนรวย สอดไว้กับพุ่มดอกไม้ หรือกระถางขันหมากบายศรี เพื่อใช้ในการเช่นไหว้บูชาในพิธีกรรม และอีกหมายหนึ่งของคำว่า “ข้าวบิณฑ์” ยังมีความหมายที่เป็นชื่อของลายไทยชนิดหนึ่งที่มีลักษณะช่วงล่างเรียวยแหลมขึ้นไปช่วงบน ส่วนพัดแฉกทรงพุ่มข้าวบิณฑ์นั้น ใบพัดมีลักษณะส่วนล่างเป็นพุ่ม และเรียวยแหลมขึ้นไปถึงส่วนยอด เหมือนลายข้าวบิณฑ์ของไทย หรือคล้ายดอกบัวตูม ขอบนอกคล้ายเงิน คั่นทอง ทองแถม และอุปกรณ์การปักอื่น ๆ อย่างประณีตสวยงามตามลำดับชั้นของสมณศักดิ์ที่ได้รับพระราชทาน ตาลปัตรพัดยศแฉกทรงพุ่มข้าวบิณฑ์นี้ เป็นตาลปัตรพัดยศประจำตำแหน่งผู้ได้รับสมณศักดิ์ตั้งแต่พระราชาคณะชั้นสามัญไปจนถึงสมณศักดิ์สูงสุด คือ สมเด็จพระสังฆราช^๔

ความเป็นมาของ พัดยศ ดังกล่าวนี ในปัจจุบันพัดยศ เป็นเครื่องประกอบสมณศักดิ์ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชานุญาตให้สร้างขึ้นเพื่อถวายแด่พระสังฆาธิการเนื่องในวโรกาสพระราชทานสมณศักดิ์ในวันสำคัญ เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษาวันที่ ๕ ธันวาคม วันที่ ๑๒ สิงหาคม เพื่อเป็นการถวายพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา และให้พระภิกษุสงฆ์นำไปใช้ในงานพระราชพิธี และงานรัฐพิธี เพื่อจะทราบถึงสมณศักดิ์ที่ได้รับจากพระบาทสมเด็จพระอยู่หัว

ในปัจจุบัน พัดยศที่เป็นเครื่องประกอบสมณศักดิ์ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชานุญาตให้สร้างขึ้นเพื่อถวายแด่พระสังฆาธิการเนื่องในวโรกาสอันเนื่องในวาระที่เป็นวันมงคลนั้น ตาลปัตรพัดยศได้ถูกพัฒนาขึ้นมาเป็นตามลำดับ โดยเฉพาะได้อาศัยเทคโนโลยีใหม่ ๆ เข้าช่วยในพัฒนารูปแบบของตาลปัตรพัดยศขึ้นมาใหม่ ซึ่งอาจทำให้ผู้พบเห็นพัดยศที่พระสังฆาธิการครอบครองอยู่ว่าเป็นตาลปัตรพัดยศชั้นไหน มีความสำคัญต่อการครอบครองของพระสังฆาธิการ หรือมีความหมายในทางพุทธศิลป์เป็นอย่างไร หรือแม้แต่พระสังฆาธิการที่ครอบครองอยู่อาจ

^๔เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

ไม่รู้ด้วยซ้ำว่า ตาลปัตรพัคยมีความสำคัญทางพุทธศิลป์อย่างไร อาจทราบได้ว่าเป็นของสูงที่ได้รับพระราชทานมาจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่ในความหมายจริง ๆ แล้วย่อมมีความหมายทางพุทธศิลป์อยู่หลายประการ

ดังนั้น ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาความเป็นมาของพัคย พุทธศิลป์ และการตีความพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพัคยของพระสงฆ์ไทยว่า พัคยที่ได้รับพระทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น แต่ละชิ้นเกี่ยวกับพุทธศิลป์อย่างไร การออกแบบพัคยชิ้นนั้นสื่อถึงความหมายพุทธศิลป์และพุทธธรรมในด้านใด สิ่งเหล่านี้ ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษา และในฐานะผู้วิจัยเป็นเลขานุการเจ้าคณะอำเภอเมืองจังหวัดร้อย จึงมีความสนใจ อยากให้สังฆาธิการและพุทธศาสนิกชนได้ทราบความหมายของพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพัคยของพระสงฆ์ไทยเช่นกัน จึงมีวัตถุประสงค์ต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

วัตถุประสงค์ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมีความประสงค์ที่จะศึกษาการตีความพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพัคยของพระสงฆ์ไทยมีดังนี้

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาพัฒนาการพัคยของพระสงฆ์ไทย
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับพุทธศิลป์และสุนทรียศาสตร์
- ๑.๒.๓ เพื่อการตีความพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพัคยของพระสงฆ์ไทย

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงวิเคราะห์เอกสารมีขอบเขตศึกษา ดังนี้

- ๑.๓.๑.๑ พัฒนาการพัคยของพระสงฆ์ไทย
- ๑.๓.๑.๒ ศึกษาพุทธศิลป์และพุทธธรรม
- ๑.๓.๑.๓ ศึกษาพุทธธรรมจากพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพัคยของพระสงฆ์ไทยเถรวาทด้วยการตีความ

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร ดังนี้

- ๑.๓.๒.๑ ข้อมูลปฐมภูมิ คือ การศึกษาจากพระไตรปิฎก
- ๑.๓.๒.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ คือ การศึกษาจากอรรถกถา ฎีกา ตำราทางพระพุทธศาสนา วิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์ หนังสือวิชาการ เอกสารและบทความต่างๆที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้

๑.๔ คำถามในการวิจัย

๑.๔.๑ พัดยศของพระสงฆ์ไทยเป็นมาอย่างไร

๑.๔.๒ พุทธศิลป์มีลักษณะหรือรูปแบบเป็นอย่างไร

๑.๔.๓ พุทธศิลป์ที่ปรากฏในพัดยศของพระสงฆ์ไทยเถรวาทมีนัยหรือหลักการแห่งการตีความอย่างไร

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

พุทธศิลป์ หมายถึง ความงาม สุนทรียภาพ การออกแบบ และรูปลักษณะ กล่าวคือ จิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ในทางพระพุทธศาสนา หรืองานศิลป์ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาทุกชนิด

ตาลปัตร หมายถึง พัดพัดยศที่ชาวบ้านถวายให้พระภิกษุผู้เป็นใหญ่ในอาวาสนั้น ซึ่งมีตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาส หรือเป็นผู้ดูแลสังฆาวาสแห่งนั้นที่ชาวบ้านยกย่องให้เป็นผู้นำของชาวบ้านทางพระพุทธศาสนา

พัดยศ หมายถึง สมณศักดิ์ยศ และตำแหน่งชั้น ตั้งแต่เจ้าอาวาส เจ้าคณะตำบล ขึ้นไป พัดยศที่เป็นเครื่องประกอบสมณศักดิ์ของพระภิกษุสงฆ์ผู้ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้ปกครองสงฆ์ประกอบไปด้วย ตาลปัตร เป็นพัดที่เก่าแก่ที่สุด ทำด้วยใบตาล วาลวิชณี คือ พัดที่มีด้ามด้านข้าง มีทั้งที่ทำด้วยใบตาล ขนนก หรือวัสดุมีค่าอื่น ๆ จิตรวิชณี คือ พัดอันวิจิตรงดงาม เป็นพัดที่ประดิษฐ์ตกแต่งด้วยสิ่งพิเศษ เช่น ผ้าไหมคิ้วลายดอก ตลอดถึงการทำด้วยงา การปักด้นทองและของมีค่าอื่น ๆ

พัดยศของสงฆ์ไทย หมายถึง พัดยศที่เป็นเครื่องประกอบสมณศักดิ์ของพระภิกษุสงฆ์ไทยที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้ปกครองสงฆ์ดำรงตำแหน่งการบริหารพระภิกษุสงฆ์ในพุทธาวาสและสังฆาวาสนั้นอย่างเป็นทางการ โดยพระมหากษัตริย์พระราชทานเพื่อเป็นกำลังใจในการปฏิบัติศาสนกิจให้เจริญก้าวหน้าสืบไป และเป็นการบ่งบอกถึงคุณลักษณะของการปกครองสงฆ์ตามลำดับชั้น ซึ่งได้แก่ พัดหน้านาง พัดเปลวเพลิง พัดพุดตาน และพัดแฉก

การตีความพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพัดยศของพระสงฆ์ไทย หมายถึง การถอดรหัสหรือตีความพัดยศของพระสงฆ์ไทยเถรวาทในคุณลักษณะของพัดยศเชิงหลักพุทธธรรม ตีความเฉพาะพัดหน้านาง พัดพุดตาน พัดเปลวเพลิง และพัดแฉก เท่านั้น

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พุทธศิลป์เป็นงานศิลปกรรมของพระพุทธศาสนาที่ถูกสร้างขึ้นด้วยความศรัทธา เลื่อมใส จึงมีความสวยงามที่ให้คุณค่าทางอารมณ์ที่มีจิตใจที่ใสศรัทธา ดังนั้น ผู้วิจัย จะได้นำ เอกสาร และงานวิจัยมาศึกษาเพื่อเป็นข้อสนับสนุนในการวิจัยครั้งนี้ ดังนี้

(๑) ตำรา

สมเด็จพระพุทธอาจารย์ (เกี่ยว อุปเสนมหาเถร) ให้โอวาทแก่พระสังฆาธิการผู้ได้รับ พระราชทานสมณศักดิ์ว่า “การที่ท่านพระสังฆาธิการได้รับยกย่องโดยได้รับพระราชทานเลื่อนและ ทรงตั้งสมณศักดิ์ เป็นพิธีแห่งการยกย่องพระพุทธศาสนาอีกทางหนึ่ง จึงขอให้หมั่นใจนึกไปโดย ประการต่างๆ ที่จะประสานความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างสถาบันศาสนากับสถาบัน พระมหากษัตริย์ และเมื่อได้ปฏิบัติเช่นนั้นก็จะเป็นการเชื่อมโยงไปถึงสถาบันชาติ เพราะองค์ พระมหากษัตริย์ก็คือชาติไทย ท่านทั้งหลายที่ได้รับพระราชทานเลื่อนและทรงแต่งตั้งสมณศักดิ์ใน วันนี้ทุกท่านก็คือชาติไทย เมื่อท่านปฏิบัติทำให้สถาบันทั้งสองเชื่อมโยงกันอย่างหนักแน่น ได้มาก เท่าไร...ก็จะเป็นเหตุให้กล่าวได้ว่าท่านได้สนองพระคุณของชาติบ้านเมืองแล้ว...”^๕

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ตำราชื่อ ดำนาน คณะสงฆ์ กล่าวถึง การปกครองคณะสงฆ์ตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ ถึงสมัย รัชกาลที่ ๖ ได้ทรงกล่าวถึงเรื่องสมณศักดิ์ในประเทศไทยว่ามีหลักฐานกล่าวไว้ในศิลาจารึกพ่อขุน รามคำแหง ซึ่งจารึกไว้เมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๕ ความว่า ที่พระนครสุโขทัยมีสังฆราช ปู่ครู มหาเถระ ตำแหน่ง “สังฆราช” น่าจะเป็นตำแหน่งสังฆนายกสูงสุด ตำแหน่ง “ปู่ครู” ตรงกับ “พระครู” ทุก วันนี่ เป็นตำแหน่งสังฆนายกครองลงมาสังฆราช แต่ “มหาเถระ” และ “เถระ” ที่กล่าวในศิลาจารึกนั้น คงหมายถึง พระภิกษุผู้มีอายุพรรษาและทรงคุณธรรมในทางพระศาสนา เป็นมหาเถระและเถระตาม พระวินัยบัญญัติ มิใช่สมณศักดิ์ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้ง ในสมัยกรุงสุโขทัยน่าจะมีพระสังฆราช มากกว่า ๑ องค์ เพราะวิธีปกครองราชอาณาจักรในครั้งนั้นมีหัวเมืองใหญ่ที่ห่างไกลราชธานีเป็น เมืองประเทศราช ก็น่าจะมีพระสังฆราชองค์หนึ่งซึ่งยังมีหลักฐานปรากฏในทำเนียบชั้นหลังที่เรียก เจ้าคณะเมืองว่า “สังฆราชา” เพิ่งมาเปลี่ยนเป็นสังฆปาโมกข์ เมื่อรัชกาลที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร์

^๕สมเด็จพระพุทธอาจารย์ (เกี่ยว อุปเสนมหาเถร), **ธรรมให้ลูกดี รวมคติธรรมสอนให้ลูกเป็นคนดี**, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น จัดพิมพ์เป็นธรรมบรณการในการทำบุญอายุวัฒน มงคลสมเด็จพระพุทธอาจารย์ (เกี่ยว อุปเสนมหาเถร) ๑๑ มกราคม ๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒ หน้า ๑๕๓, หน้า ๑๖๒.

สมณศักดิ์ทั้ง ๒ อย่างคือ “สังฆราชา” และ “ปู่ครู” น่าจะเลียนแบบมาจากลังกาซึ่งมีสมณศักดิ์ ๒ ชั้น เช่นกัน คือ “มหาสวามี” และ “สวามี” ส่วนเรื่องที่พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งราชทินนามพระราชทาน เป็นสมณศักดิ์นั้นเข้าใจว่าลังกาเป็นผู้ริเริ่มประเพณีนี้ก่อน ประเทศต่างๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนาจึงรับมาใช้ สำหรับประเทศไทยเริ่มใช้ราชทินนามครั้งแรกในสมัยสุโขทัยตอนปลาย ดังที่ปรากฏใน ทำเนียบการปกครองคณะสงฆ์ ฝ่ายขวา คือ พระสังฆราชา อยู่วัดมหาธาตุ พระครูธรรมไตรโลก อยู่ วัดเขาอินทร์แก้ว พระครูยาโชค อยู่วัดอุยานใหญ่ และพระครูธรรมเสนา ฝ่ายซ้าย คือ พระครูธรรมราชา อยู่วัดไตรภูมิ พระครูญาณไตรโลก และพระครูญาณสิทธิ์..^๖

วิเชียร อากาศฤกษ์ และสุนทร สุภูตะโยธิน ผู้เขียนตำราชื่อ ประวัติสมณศักดิ์และพัฒนศ กล่าวถึง ประวัติศาสตร์ชาติไทยและพระพุทธศาสนา ความเป็นมาของสมณศักดิ์ โดยเฉพาะเรื่อง สมณศักดิ์ กล่าวไว้ว่า สมณศักดิ์และพัฒนศเป็นวัฒนธรรมจารีตอันดั้งเดิมของชาติมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี เป็นสิ่งบ่งบอกถึงราชศรัทธาของพระมหากษัตริย์และความยึดมั่นในพระพุทธศาสนาของปวงชนชาวไทยมาตั้งแต่อดีต สมณศักดิ์เป็นบรรดาศักดิ์หรือเกียรติยศที่พระมหากษัตริย์ถวายแด่พระสงฆ์เพื่อบูชาคุณความดี เป็นบำเหน็จความชอบที่ท่านปฏิบัติดีปฏิบัติชอบประกอบคุณงามความดีแก่ประเทศชาติและพระพุทธศาสนา และเพื่อเป็นการยกย่องเชิดชูเกียรติคุณวิญญูและกำลังใจให้พระสงฆ์บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมตามหลักธรรมทางศาสนา และช่วยเหลือในการปกครองดูแลพระภิกษุสามเณร เป็นผลให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองสืบไป^๗

ฉัตรภูภัทร จันทวิษ ผู้เขียนตำราชื่อ ตาลปัตรพัฒนศ ศิลปะบนศาสนวัตถุ กล่าวถึง ตาลปัตรในพระพุทธศาสนา สมณศักดิ์ของพระสงฆ์ไทย สมณศักดิ์และพัฒนศของพระสงฆ์ญวน และพระจีนในไทย การใช้พัฒนศ เครื่องประกอบสมณศักดิ์พระสงฆ์ไทย ตาลปัตรพัฒนศพิเศษและพัฒนศ ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับสมณศักดิ์และราชทินนามในประเทศไทยว่า สมณศักดิ์นั้นมีมาก่อนสมัยสุโขทัย อาจกล่าวได้ว่าก่อนรับลัทธิลังกาวงศ์ โดยอ้างความในศิลาจารึกหลักที่ ๑๘ จารึกบนเสาแปดเหลี่ยมพบที่ศาลสูงจังหวัดลพบุรี จารึกเมื่อ พ.ศ. ๑๒๑๗ มีคำว่า “สังฆปาถากำ” และศิลาจารึกหลักที่ ๑๒๑ จารึกบนหินขอน อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา จารึกเมื่อ พ.ศ. ๑๒๔๓ มีนามปรากฏว่า “กัมมรตาง อัญศรีราชภิกษุ” และ “อุปาธยายะศรีราชภิกษุ” ซึ่งน่าจะเป็นสมณศักดิ์และราชทินนามรวมกันอยู่ด้วย ทั้งได้รวบรวมคำที่ใช้เรียกพระสงฆ์ในสมัยสุโขทัยว่า หน้า ๑๕๓ มี

^๖สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเทพกษณาธาร (ผล ชินบุตโต) วัดพระพิเรนทร์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๔), หน้า ๑๖๕ - ๑๖๖.

^๗วิเชียร อากาศฤกษ์ และสุนทร สุภูตะโยธิน, ประวัติสมณศักดิ์พัฒนศ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศรีอนันต์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๕.

คำต่างๆ กันคือ เจ้าไทย เจ้าเถร ครุบา ชีบา เจ้าภู เจ้าหัง และครูเจ้า ทั้งรวบรวมค่าน้ำพระเถระไทย ซึ่งน่าจะเป็นคำแสดงลำดับความสำคัญของสมศักดิ์ไว้ด้วย ได้แก่ เถร พระสังฆนายก มหาสังฆราชา มหา สมเด็จพระมหาเถร บัณฑิต สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระมหาเถรสังฆราช เป็นต้น...^๕ ความสำเร็จเป็นอย่างดีตามแนวความคิดของพระครูอุภัยภาดาทร คือ ประชาชนเกิดความกลัวบาปทั้งปวง และอยากสร้างคุณงามความดีทั้งหลาย สูงขึ้นไปถึงขั้นเกิดความสุขสูงสุด คือ นิพพาน^๖

โชติ กัลยาณมิตร ผู้เขียนตำราชื่อ ลักษณะไทย เฉพาะส่วนของเรื่องการปกครองพระสงฆ์ ได้กล่าวถึง ลักษณะการปกครองสงฆ์ในสมัยสุโขทัยว่า มีการปกครองสงฆ์เป็นฝ่ายอริยวาสี มีพระสังฆราชเป็นประมุขของสงฆ์ต่างหากไปจากฝ่ายคามวาสี ซึ่งมีวัดป่าแก้วเป็นสำนักของสังฆราช มีตำแหน่งเป็นพระวันรัตน์ ชื่อตำแหน่ง แปลว่า ป่าแก้ว ในสมัยกรุงศรีอยุธยามีวัดประดู่โรงธรรม เป็นสำนักสงฆ์ฝ่ายอริยวาสี ส่วนในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์มีวัดลับหรือวัดราชสิทธิธาราม เป็นสำนักพระสังฆราชฝ่ายอริยวาสี แต่ในปัจจุบันนี้ไม่มีตำแหน่งสังฆราชฝ่ายนี้แล้ว..^๗

เฉลิมพล โสมนินทร์ เสนอตำราชื่อ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและการปกครองคณะสงฆ์ไทย กล่าวถึง การสังคายนาพระพุทธศาสนาในอินเดีย พระพุทธศาสนาเผยแผ่มาสู่ประเทศไทย การปกครองคณะสงฆ์ การศึกษาและการเผยแผ่วรรณคดีพุทธศาสนา และอิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่อคนไทย ได้กล่าวถึง สมณศักดิ์และราชทินนามว่า สมณศักดิ์นั้นเป็นเกียรติยศส่งเสริมเกียรติศัพทอย่างหนึ่ง ถึงแม้ว่าจะเป็นเรื่องนามธรรมที่ไม่มีตัวตน แต่ก็ เป็นนามธรรมที่มีพลังที่ทำให้กำลังใจแก่พระสงฆ์ในการปฏิบัติหน้าที่ในการบริหารสงฆ์หรือปฏิบัติหน้าที่เพื่อส่วนรวม ดังนั้นพระมหากษัตริย์ของประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาในฐานะองค์ศาสนูปถัมภก จึงได้ราชทินนามซึ่งมีความหมายว่า ชื่อ(ใหม่) ที่พระมหากษัตริย์ได้ทรงถวายแก่พระสงฆ์ผู้มีคุณงามความดี หรือมีเกียรติศัพทลือชาปรากฏเป็นเครื่องสักการบูชา^๘

^๕ ญาณัฐภัทร จันทวิษ, ตาลปัตรพิทยศ ศิลปะบนศาสนวัตถุ, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕-๒๒.

^๖ โชติ กัลยาณมิตร, ลักษณะไทย (เล่ม๑), (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕) หน้า.๑๖๕ - ๑๗๑.

^๗ เฉลิมพล โสมนินทร์, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและการปกครองคณะสงฆ์ไทย, (กรุงเทพมหานคร : สุตราไพศาลการพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๒๐.

(๒) หนังสือทั่วไป

แสวง อุดมศรี ผู้เขียนหนังสือชื่อ สมณศักดิ์^{๑๐} กล่าวถึง ประวัติ ความเป็นมา ประเภท หลักเกณฑ์การพิจารณา การวิเคราะห์เบื้องหลังการพิจารณาสมณศักดิ์ ปี ๒๕๓๐ กล่าวถึงประวัติ ความเป็นมาของสมณศักดิ์ว่า สมณศักดิ์ คือ ยศของพระสงฆ์ที่ได้รับพระราชทาน มีหลายชั้น แต่ละชั้นมีพิสัยเป็นเครื่องประกอบสมณศักดิ์ สมณศักดิ์เป็นเครื่องประกอบราชศักดิ์การะท้องค์พระมหากษัตริย์ทรงถวายแด่พระสงฆ์ผู้ทรงศีล ผู้มีความรู้ความสามารถเป็นพิเศษในด้านใดด้านหนึ่ง เช่น เฒ่าในด้านการศึกษา เป็นต้น นับว่าเป็นการอุปถัมภ์พระสงฆ์ให้มีอุตสาหะในการบำเพ็ญศาสนกิจ เพื่อที่จะให้พระพุทธานุศาสนมั่นคงและเจริญแพร่หลายยิ่งขึ้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสมณศักดิ์ชั้นพระราชกณะหรือที่เรียกว่า “เจ้าคุณ” ตั้งแต่ชั้น สามัญ ชั้นราช ชั้นเทพ ชั้นธรรม ชั้นหิรัญบัฏ และชั้นสุพรรณบัฏ ให้มีฐานะอย่างฐานะนครศักดิ์ของข้าราชการไทยโบราณ คือ เทียบเท่ากับ ขุนหลวง พระ พระยา เจ้าพระยา และสมเด็จพระยา ตามลำดับ^{๑๑}

เริง อรรถวิบูลย์ ผู้เขียนหนังสือชื่อ ทำเนียบสมณศักดิ์สมเด็จพระสังฆราช และสมเด็จพระราชาคณะในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ กล่าวถึง ประวัติพระสงฆ์ที่ดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระวันรัต สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ สมเด็จพระพุฒาจารย์ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ และสมเด็จพระธีรญาณมุนีในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้กล่าวถึงความ เป็นมาของราชทินนามว่า ราชทินนาม “วันรัต” และ “พุทธโฆษาจารย์” มีมาแต่ครั้งกรุงสุโขทัย ราชทินนาม “วันรัต” เดิมเขียน “วันรันต์” บ้าง “พนรันต์” บ้าง ราชทินนาม “พุฒาจารย์” มีในสมัยอยุธยา เดิมเขียน “พุทธาจารย์” เพิ่งมาเปลี่ยนในสมัยรัชกาลที่ ๔ เป็น “พุฒาจารย์” ราชทินนาม “ญาณสังวร” มีครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ พระราชทานแด่อาจารย์สุก วัดท่าหอย ผู้ทรงคุณวิเศษในทางวิปัสสนากรรมฐาน ราชทินนาม “มหาวีรวงศ์” ทรงตั้งครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ ๖ ถวายแด่พระสงฆ์ผู้รอบรู้ในพระธรรมวินัยไครปิฎก คือ พระอาจารย์ยัง วัดโสมนัสวิหาร ราชทินนาม “ธีรญาณมุนี” ทรงตั้งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ รูปแรก คือสมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร์) วัดจักรวรรดิราชาวาส สำหรับราชทินนามของสมเด็จพระสังฆราชนั้นทรงถือเป็นพระราชนิยมมาแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ ว่า พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ชั้นสมเด็จพระราชาคณะรูปใดที่มีใช้พระราชวงศ์ หากจะทรงโปรดเกล้าฯ

^{๑๐}แสวง อุดมศรี, สมณศักดิ์^{๑๐}, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์การพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๓๕.

สถาปนาขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ให้ใช้คำนำหน้าว่า “สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ” ส่วนสมเด็จพระสังฆราชจะพระราชทานพระนามตามทำเนียบสมณศักดิ์ชั้นพระราชวงศ์ต่างหาก^{๑๒}

สุนทร สุภูตะโยธิน ผู้เขียนหนังสือชื่อ คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร ฉบับปรับปรุงใหม่ กล่าวถึง สมณศักดิ์และประวัติความเป็นมา มูลเหตุที่จะพระราชทานสมณศักดิ์ ประโยชน์ของสมณศักดิ์ ชั้นยศสมณศักดิ์ และประเพณีการพิจารณาแต่งตั้งสมณศักดิ์ ได้แสดงความเห็นเรื่องการพระราชทานสมณศักดิ์ว่า ได้มีส่วนสนับสนุนการปกครองระบอบใหม่ให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น โดยยกข้อความในพระบรมราชโองการในสัญญาบัตรหรือประกาศสถาปนา พระเถระชั้นผู้ใหญ่ว่า “ขอพระคุณจงรับทูลพระพุทธานุศาสนานี้เป็นภาระสั่งสอน ช่วยระงับอธิกรณ์ และอนุเคราะห์กิจกุศลสามเณร โดยสมควรแก่กำลังและอิสรียศซึ่งพระราชทานนี้” ด้วยเหตุนี้ทำให้การปกครองคณะสงฆ์ในประเทศไทยสามารถปกครองดูแลกันได้ด้วยความเรียบร้อย ทั้งแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับประโยชน์ของสมณศักดิ์ว่าเป็นสิ่งดี ผู้ให้ก็คือผู้สูงศักดิ์ เป็นสัญลักษณ์สุดยอดแห่งความดี ผู้รับก็เป็นบุคคลที่คณะผู้พิจารณาลงความเห็นว่าเป็นคนดี เหมาะสมที่สุดที่จะได้รับยศถาบรรดาศักดิ์นั้นๆ...^{๑๓}

พระธรรมปัญญาบติ และคณะ ผู้เขียนหนังสือชื่อ ตำนานพระอารามและทำเนียบสมณศักดิ์ ฉบับเพิ่มเติมกล่าวถึง พระนามและนามอธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพนฯ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ทำเนียบพระสงฆ์วัดพระเชตุพนฯ ที่ทรงตั้งเป็นพระราชาคณะสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระราชาคณะวัดพระเชตุพนฯ ที่ย้ายมาจากพระอารามอื่น ตราสมณศักดิ์ อีกทั้งได้นำทำเนียบพระอารามและคำอธิบายเรื่องคณะสงฆ์และสมณศักดิ์ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมาจัดพิมพ์ต่อท้ายเล่ม ได้อ้างถึงคำอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพว่า ฐานันดรของพระสงฆ์ หมายถึง ยศพระ ที่เรียกว่า “สมณศักดิ์” แปลว่า ที่หรือชั้น โดยลำดับกัน ตำแหน่งหมายถึง ธรรมเนียม (กิจที่ควรทำ สิ่งที่ควรทำ) คือหน้าที่อันพระฟังจะทำ สองคำนี้แต่เดิมรวมกัน คือ พระผู้มีฐานันดรย่อมมีหน้าที่ที่จะพึงทำเทียบกันได้ตามชั้น เช่น เป็นสมเด็จพระ

^{๑๒} เริง อรรถวิบูลย์, ทำเนียบสมณศักดิ์สมเด็จพระสังฆราชและสมเด็จพระราชาคณะในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์, คณะสงฆ์กรุงเทพมหานคร จัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุฒาจารย์ จูติญาณมหาเถร (วน วัตักกุล) ๓ กรกฎาคม ๒๕๒๑, (กรุงเทพมหานคร : ป. พิศนาคะการพิมพ์, ๒๕๒๑), หน้า ๖๐.

^{๑๓} สุนทร สุภูตะโยธิน, คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร(ฉบับปรับปรุงใหม่), (กรุงเทพมหานคร : กรังค์ปรีซ์อินเตอร์เนชันแนล, ๒๕๔๐), หน้า ๕๔.

พระราชากณะก็เป็นเจ้าคณะใหญ่ด้วย ฐานันดรนั้นสมควรแก่พระผู้ใหญ่ ส่วนตำแหน่งนั้นสมควรแก่พระผู้สามารถ..^{๑๔}

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (๒๕๑๖) ทรงบันทึกเรื่องการปกครองไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งทรงเรียบเรียงจากคำสอนของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ว่าด้วยการปกครองคณะสงฆ์ไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ กล่าวถึงการปกครองส่วนกลาง การปกครองในหัวเมือง การทหาร การยุติธรรม การศาล รายได้ รายรับและภาษีอากร และการศาสนา โดยเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสมณศักดิ์และราชทินนามนั้นทรงบันทึกว่า การปกครองพระสงฆ์ทั่วประเทศจะใช้สมณศักดิ์โดยอนุโลมตามอย่างฆราวาส ถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นประมุขของศาสนาและตั้งพระสงฆ์เป็นเจ้าคณะหนเหนือ หนใต้ เหมือนมหาดไทยและกลาโหม สมณศักดิ์ชั้นสมเด็จพระราชาคณะจะเทียบเท่ากับอัครมหาเสนาบดีมีสิทธิ์ตั้งพระครูเป็นฐานานุกรม เช่น พระครูใบฎีกา (เลขานุกร) สมณศักดิ์ของพระราชากณะจะคล้ายกับตำแหน่งข้าราชการ คือ รองเจ้าคณะใหญ่ เทียบเท่า “พระยา” ราชากณะชั้นธรรมเทียบเท่า “พระ” ราชากณะชั้นเทพเทียบเท่า “หลวง” ราชากณะชั้นราชเทียบเท่า “ขุน” ราชากณะชั้นสามัญเทียบเท่า “หมื่น” คณะสงฆ์แบ่งการปกครอง ออกเป็น ๒ คณะ เรียกว่า คามวาสี อยู่ในเขตกำแพงเมือง ในเขตชุมชนเล่าเรียนพระปริยัติธรรม รักษาตำรับตำราไม่ให้สูญหาย และอรัญวาสีอยู่ในป่าหรือวัดนอกเมืองปฏิบัติธรรม..^{๑๕}

สมบัติ จำปาเงิน ผู้เขียนหนังสือชื่อ ความรู้สารพัดนาม กล่าวถึง นามสถานที่และบุคคลสำคัญที่ควรรู้ ได้อ้างถึงทำเนียบนามขุนนางกรุงกัมพูชาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ภาค ๑ ฉบับหอพระสมุด พ.ศ. ๒๔๖๕ ว่า ตำแหน่งพระราชากณะของกรุงกัมพูชามี ๑ ตำรับ คือ เอก โท ตรี ในแต่ละตำรับจะมีราชทินนามพระสงฆ์ต่างๆ กัน เช่น ตำรับเอก มี สมเด็จพระสังฆราชาธิบดี สมเด็จพระสุคนธาธิบดี สมเด็จพระธรรมลิขิต สมเด็จพระโพธิวงษ์ สมเด็จพระวันรัตน์ สมเด็จพระมหาพรหม สมเด็จพระมหาธาตุ สมเด็จพระศีลสิทธิวาทม์ ตำรับโท มี สมเด็จพระมหาปัญญาวงศา สมเด็จพระพุททวงษ์ สมเด็จพระธรรมโฆษา สมเด็จพระสารินุตร สมเด็จพระมัทศญาณ ตำรับตรี มี สมเด็จพระอริยวงศา สมเด็จพระพุททโฆษา สมเด็จพระธรรมเสนาบดี สมเด็จพระนิโรธ สมเด็จพระมุนีปทุม

^{๑๔} พระธรรมปัญญาบดี (ถาวร ตีสถานุกโร) และคณะ, ตำนานพระอารามและทำเนียบสมณศักดิ์, ที่ระลึกพระธรรมปัญญาบดี (ถาวร ตีสถานุกโร ป.ธ.๔), ๕ ธันวาคม ๒๕๔๓ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ พรินติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๓), หน้า ๒๓.

^{๑๕} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, บันทึกเรื่องการปกครองไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ ๒๕๑๖, อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ พลตรีม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ๒๓ ธันวาคม ๒๕๓๘, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ พรินติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕.

สำหรับการแต่งตั้งสมณศักดิ์และการพระราชทานราชทินนามพระสงฆ์ไทยนั้น เป็นพระราชประเพณีที่พระมหากษัตริย์ไทยทรงปฏิบัติสืบมาแต่โบราณ ทรงรับเป็นพระธุระที่จะจัดการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย ทรงแต่งตั้งสมณศักดิ์และถวายราชทินนามพระสงฆ์ จึงเป็นถ้อยที่เหมาะสมกับชั้นสมณศักดิ์ มีการสร้างคำ เรียงคำ ที่อิงหลักไวยากรณ์ของภาษาบาลีและสันสกฤตบ้าง ด้านความหมายของราชทินนามนั้นมีความหมายไพเราะสละสลวย สามารถแสดงฐานะ บทบาท หน้าที่ปฏิบัติทางจริยวัตรของพระสงฆ์ผู้ทรงสมณศักดิ์ในราชทินนามต่างๆ กันไป ซึ่งผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์หลักขณะคำ การสร้างคำ การเรียงคำ และความหมายของราชทินนาม จากสมณศักดิ์พระสงฆ์ไทย..^{๑๖}

(๓) บทความ

ทองต๋อ กล้วยไม้ ณ อยุธา เสนอบทความเรื่อง ยศช้างขุนนางพระ ไว้ในหนังสือภาษาไทยวันนี้ เล่ม ๗ ได้อธิบายความหมายของสำนวนดังกล่าวว่า เป็นการอุปมาอุปไมย ช้างถึงจะมียศศักดิ์สูงส่งเพียงใดก็ยังเป็นช้างอยู่นั่นเอง หรือพระภิกษุทรงสมณศักดิ์สูงท่านก็ยังมีจริยวัตรดำรงอยู่ในสมเพศเช่นเดิม เพราะท่านเห็นความจริงว่า ยศถาบรรดาศักดิ์เหล่านั้นเป็นเรื่องสมมุติเพื่อรองรับภาระหน้าที่ที่หนักขึ้นตามลำดับเท่านั้น ทั้งได้ขยายความรู้เกี่ยวกับขุนนางพระ หรือการสถาปนาเลื่อนและตั้งสมณศักดิ์ ซึ่งเป็นราชประเพณีมาแต่โบราณกาล เป็นราชสักการะที่พระมหากษัตริย์ผู้เป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก มีพระราชศรัทธาปสาทะในพระพุทธศาสนาถวายแด่พระมหาเถรานุเถระ ผู้สมควรได้รับการยกย่องสรรเสริญให้ดำรงสมณฐานันดรสมควรแก่ฐานานุกรม เป็นการประกาศเกียรติคุณของพระเถระรูปนั้นๆ ให้ปรากฏแก่สาธุชน^{๑๗}

ทองต๋อ กล้วยไม้ ณ อยุธา เสนอบทความเรื่องว่าด้วยยศถาบรรดาศักดิ์ ในหนังสือรู้จักภาษาไทย เล่ม ๑ ความว่า เรื่องของยศถาบรรดาศักดิ์นั้นเป็นวัฒนธรรมไทยอย่างหนึ่งที่มีประวัติความเป็นมาช้านานแล้ว จากการศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์ พบว่า องค์ประกอบฐานันดรศักดิ์ของขุนนางหรือข้าราชการไทยซึ่งถือปฏิบัติมาแต่โบราณ ประกอบด้วย ยศ บรรดาศักดิ์ ตำแหน่ง และตราประจำตำแหน่ง ยศ คือ ฐานันดรที่พระราชทานปูนบำเหน็จแก่ผู้มีความชอบให้มีฐานะเป็น

^{๑๖} สมบัติ จำปาเงิน, ความรู้สารพัฒนาม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญผล, ๒๕๑๘), หน้า ๑๘.

^{๑๗} ทองต๋อ กล้วยไม้ ณ อยุธา, ยศช้างขุนนางพระ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๖), หน้า ก.

เจ้าพระยา พระยา พระ หลวง ขุน เป็นต้น ตำแหน่ง คือ ฐานันดรที่เป็นเครื่องกำหนดอำนาจและหน้าที่ในกระทรวงทบวงกรม เช่น เสนาบดี ปลัดทูลฉลอง เจ้ากรม ปลัดกรม เป็นต้น^{๘๘}

สำนักวิทยบริการ สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา เสนอบทความเรื่องสมณศักดิ์ กล่าวว่า ความหมาย ประวัติความเป็นมา ประเภท และชั้นของสมณศักดิ์ว่า สมณศักดิ์ คือ ยศและฐานันดรของพระสงฆ์และพระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งและเลื่อนถวายแด่พระสงฆ์ผู้ประพฤติดีประพฤติชอบประกอบคุณประโยชน์แก่พระศาสนาและประเทศชาติเป็นอนุเคราะห์การ ดังนั้นสมณศักดิ์จึงเป็นเครื่องหมายสะท้อนคุณความดีของพระสงฆ์ มีพระราชประสงค์ที่จะส่งเสริมให้พระสงฆ์ผู้ทรงสมณศักดิ์ แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ สมณศักดิ์เกี่ยวกับความรู้ ได้แก่ เปรียญธรรมต่างๆ กับสมณศักดิ์เกี่ยวกับผลงาน ได้แก่ พระครูสัญญาบัตร พระราชาคณะชั้นต่างๆ จนถึงสมเด็จพระสังฆราช^{๘๙}

ประวิทย์ สุวณิชย์ (บรรณาธิการ) เสนอบทความเรื่อง สมณศักดิ์ของพระสงฆ์ ในหนังสือ ๑๐๘ ของคำถาม เล่ม ๔ ความว่า ในอดีตการตั้งสมณศักดิ์หรือการเลื่อนสมณศักดิ์ให้แก่พระราชาคณะในราชอาณาจักรนั้น เป็นพระราชอำนาจเฉพาะองค์พระมหากษัตริย์เท่านั้นแต่ในปัจจุบันการพิจารณาสมณศักดิ์เป็นหน้าที่ของกรมการศาสนา ที่จะพิจารณาพระภิกษุที่มีสมณศักดิ์ตั้งแต่ชั้นประทวนขึ้นไป ส่วนการพิจารณาแต่งตั้งหรือเลื่อนสมณศักดิ์ชั้นพระราชาคณะและสมเด็จพระราชาคณะ จะเป็นอำนาจของมหาเถรสมาคมที่จะร่วมกันพิจารณานำเสนอขอพระราชทานพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ต่อไป^{๙๐}

เสฐียรพงษ์ วรรณปก เสนอบทความเรื่อง การแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราช ไว้ในหนังสือพิมพ์มติชน ฉบับวันจันทร์ที่ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๗ ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับระบบของสมณศักดิ์ว่า เป็นระบบเดียวกับยศของทหาร ต้องเป็นนายสิบเป็นจ่าก่อนแล้วค่อยๆ เลื่อนขึ้นไป แต่บางคนเริ่มต้นเรียนโรงเรียนนายร้อย ก็พอจบออกมาก็ได้เป็นนายร้อยเลย ไม่ต้องไปเริ่มที่นายสิบ^{๙๑}

^{๘๘}ทองต่อ ก้อยไม้ ณ อยุธยา, *ว่าด้วยบรรดาศักดิ์*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๖), หน้า ก.

^{๘๙}สำนักวิทยบริการสถาบันราชภัฏสวนสุนันทา, *สมณศักดิ์*, ๒๕๔๗, [ออนไลน์]. สืบค้นจาก <http://203.170.173.156/deformed/buddhish/Topic.htm>, [๑๕ ธันวาคม ๒๕๔๗].

^{๙๐}ประวิทย์ สุวณิชย์(บรรณาธิการ), *๑๐๘ ของคำถาม(เล่ม๔)*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศักดิ์โสภณาการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๖.

^{๙๑}เสฐียรพงษ์ วรรณปก, “การแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราช”, *มติชน*, ฉบับ ๕, (กุมภาพันธ์ ๒๕๔๗) : ๑๗.

(๔) งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหานริศต์ ฐิตสวโร ได้รวบรวม และเรียบเรียงประวัติความเป็นมาของศาลปัดร พัดยศ ซึ่งเป็นเครื่องประกอบสมณศักดิ์ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชานุญาตให้สร้างขึ้น เพื่อถวายแด่พระสังฆาธิการ เนื่องในวโรกาสวันสำคัญ ๆ เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่ และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระองค์ได้ทรงพระราชทานให้แก่พระสังฆาธิการ เพื่อนำไปใช้ในงานราชพิธี และรัฐพิธี เมื่อนำไปแล้วจะทำให้ทราบถึงสมณศักดิ์ของแต่ละรูปอยู่ว่าอยู่ตำแหน่งอะไร^{๒๒}

พระมหาอุดม ปญญาโก เสนอวิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิตเรื่อง “การศึกษาพุทธศิลป์เชิงสุนทรียศาสตร์ : ศึกษากรณีเฉพาะพระพุทธรูปสมัยอยุธยา” ว่า พุทธศิลป์มีรากฐานที่ผูกพันกับวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมไทยมาเป็นเวลาช้านาน มีลักษณะเฉพาะของความเป็นตะวันออก มีลักษณะเฉพาะพิเศษแบบชนชาติไทย ศิลปะกับวัดความสัมพันธ์ใกล้ชิดมาเป็นเวลาช้านาน ไม่ว่าจะเป็นภาพเขียน พุทธปฏิมากร สถาปัตยกรรม และวรรณกรรม^{๒๓}

เสนาะ เขียรทอง เสนอวิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิตเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในพุทธศิลป์ : ศึกษาเฉพาะกรณีพระครูอุภัยภาดาทร (หลวงพ่อบอม) วัดไผ่โรงวัว จังหวัดสุพรรณบุรี” ว่า พุทธศิลป์วัดต่างๆ ที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นสื่อในการเผยแผ่พุทธธรรมนั้น ได้รับความสำเร็จเป็นอย่างดีตามแนวความคิดของพระครูอุภัยภาดาทร คือ ประชาชนเกิดความกลัวบาปทั้งปวง และอยากสร้างคุณงามความดีทั้งหลาย สูงขึ้นไปถึงขั้นเกิดความสุขสูงสุด คือ นิพพาน^{๒๔}

อรุณศรี สัตตวรจางค์ ได้นำเสนอการวิจัยเรื่อง “พัตที่ระลึกของชาวไทยพุทธ” ผลการศึกษาพบว่า พัตของไทยมีต้นกำเนิดมาจากศรีลังกา แต่ต่อมาได้รับการพัฒนาตามขนบธรรมเนียมประเพณี ดังเช่นพัตไทยในปัจจุบันต่างจากพัตศรีลังกา โดยเฉพาะพัตไทยสำหรับใช้ในพิธีทางศาสนาและพิธีกรรมต่างๆ ตัวพัตมิได้เป็นสิ่งที่คงทนถาวร เมื่อเปรียบเทียบกับวัสดุเทียม

^{๒๒} พระมหานริศต์ ฐิตสวโร, คู่มือสมณศักดิ์พัดยศ ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๗๒.

^{๒๓} พระมหาอุดม ปญญาโก (อรรถศาสตร์ศรี), “การศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลป์เชิงสุนทรียศาสตร์ : ศึกษากรณีเฉพาะพระพุทธรูปสมัยอยุธยา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗).

^{๒๔} เสนาะ เขียรทอง, “ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในพุทธศิลป์ : ศึกษาเฉพาะกรณีพระครูอุภัยภาดาทร (หลวงพ่อบอม) วัดไผ่โรงวัว จังหวัดสุพรรณบุรี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗).

หินและดังนั้นการตรวจสอบรูปลักษณะของพัคเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ สำหรับพัคที่มีอายุกว่า ๑๐๐ ปี หลักฐานแท้เป็นรูปธรรม ซึ่งมีอยู่ของพัคในไทยที่เก่าแก่ สามารถสืบค้นร่องรอยในยุคลพบุรี ใน พุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๕ แต่นี่คือหลักฐานตามเหตุการณ์ยุคนั้น ที่ว่าวันที่ย้อนอดีตกลับไปเป็น เวลานาน ตาลปัตรพัคในภาษาไทยเป็นสิ่งหนึ่งของตัวอย่างเท่าประกอบขึ้นในโอกาสพิเศษ ๑๐๘ ได้ ถูกนำมาเปิดเผยในพุทธศตวรรษที่ ๕ ในสมันตภัททิกาทของตัวอักษรสิงหล มันเป็นส่วนย่อยของ อนาคตวงศ์ และปรากฏบนรอยพระบาทที่พะกัน ปี ๑๐๖๐ ครั้งหนึ่งของพัคในสมัยสุโขทัยขนาด สั้นกว่าพัคที่เป็นมรดกวัดจากยุคหลังอยุธยา พักเหล่านี้ถูกใช้โดยพระสงฆ์ และถูกจารึกไว้ในคัมภีร์ มันเป็นเพียงความต้องการรูปแบบพัค ขณะนี้สถานภาพวาลวิชนีพัค เป็นพัคสำหรับบุคคลผู้ดำรงยศ ชั้นสูง นั่นคือ พระเจ้าแผ่นดิน พักที่ระลึกในทางพระพุทธศาสนาได้กลายมาเป็นที่นิยมระหว่าง รัชกาลที่ ๕ ด้วยพระกรุณาของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเป็นราชวงศ์ที่ทรง ทำบุญถวายพัคแด่พระสงฆ์ จากประเพณีนี้ทำให้แพร่ออกไปสู่ประชาชนทั่วไป พักสามารถช่วย สอนธรรม ชุดที่เป็นที่รู้จักกันดีที่สุดในการสวดพระอภิธรรมได้แก่ ไปไม่กลับ กลับไม่คืน พื้นไม่มี หนีไม่พ้น ซึ่งสอนหลักไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จะช่วยเตือนให้เกิดมรณสติ^{๒๕}

จากการศึกษาทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทำให้ผู้วิจัยได้ความรู้เกี่ยวกับพัคยศ และสมณศักดิ์ ซึ่งสามารถนำไปใช้เป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัยเรื่องที่ศึกษาได้เป็นอย่างดี

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัย ได้ศึกษาในเชิงคุณภาพ(Qualitative Research) โดย ศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร (Documentary Research) และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์ที่ปรากฏ ในตาลปัตรพัคยศของสงฆ์ไทย ซึ่งมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑.๗.๑ ข้อมูลปฐมภูมิ ศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส

๑.๗.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ ศึกษาค้นคว้าจากหนังสือ ตำราวิชาการ เอกสาร และงานวิจัยที่ เกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์ที่ปรากฏในตาลปัตรพัคยศของพระสงฆ์ไทย

๑.๗.๓ รวบรวมข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้า แล้วนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ คือ แยกเป็นส่วนที่เกี่ยวกับตาลปัตรพัคยศ ส่วนที่เป็นพุทธศิลป์ และนำมาวิเคราะห์ คือ พิจารณาที่ส่วน เกี่ยวข้องกันระหว่างตาลปัตรพัคยศ กับพุทธศิลป์ จากนั้นจึงตีความพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพัคยศของ พระสงฆ์ไทยน่าจะมาจากส่วนใดบ้าง

^{๒๕} อรุณศรี สัตตจรจางค์, “พัคที่ระลึกของชาวไทยพุทธ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

๑.๗.๔ เมื่อวิเคราะห์เสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงนำมาพิจารณาเรียงเรียง เพื่อความเหมาะสมของแต่ละบท

๑.๗.๕ เมื่อเรียงเรียงตามความเหมาะสมของแต่ละบทแล้ว จึงนำเสนอคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ เพื่อตรวจสอบแล้วจึงขอสอบป้องกันวิทยานิพนธ์ต่อไป

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

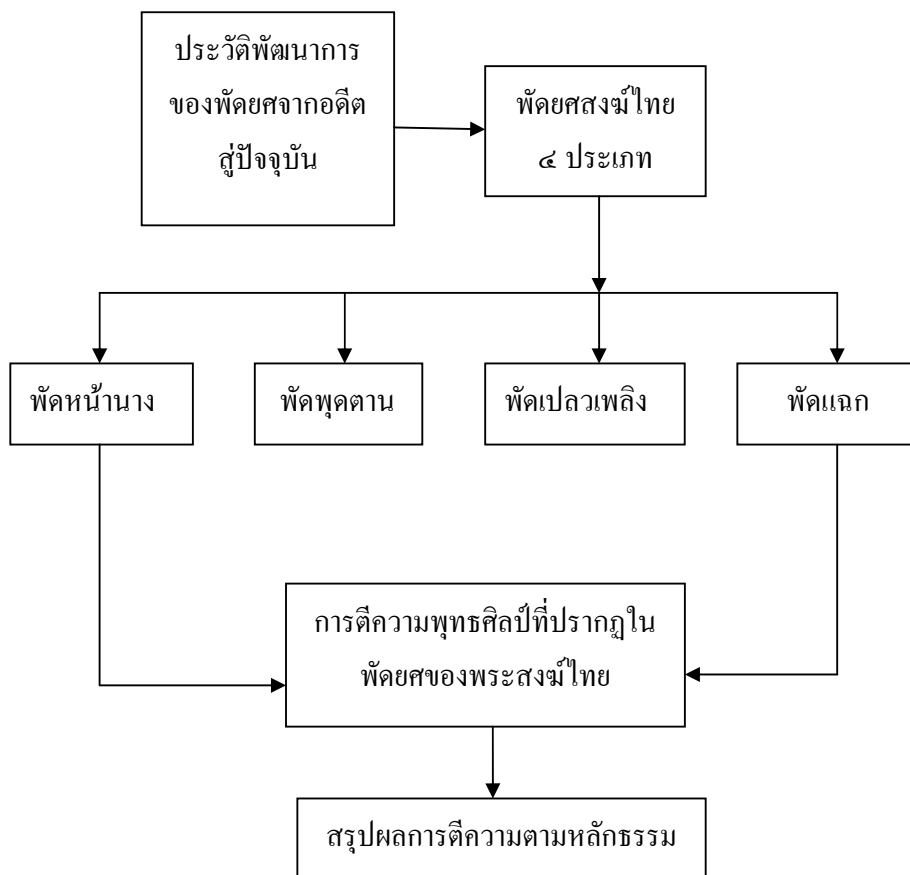
๑.๘.๑ ทำให้ทราบพัฒนาการพัฒนาศงฆ์ไทย

๑.๘.๒ ทำให้ทราบแนวคิดเกี่ยวกับพุทธศิลป์และสุนทรียศาสตร์

๑.๘.๓ ทำให้ได้องค์ความรู้จากการตีความพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพัฒนาศงฆ์ไทย

๑.๘.๔ สามารถนำไปเป็นข้อมูลสารสนเทศเกี่ยวกับประวัติพัฒนาศงฆ์ไทยตลอดถึงหลักการที่ปรากฏในงานพุทธศิลป์แห่งพัฒนาศงฆ์ไทย

๑.๙ กรอบแนวคิดการวิจัย (Conceptual frame works)

บทที่ ๒

พัตยศของพระสงฆ์ไทย

พัตยศ เป็นพัตยประจำตำแหน่งประกอบสมณศักดิ์ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้สร้างขึ้น เพื่อถวายพระสังฆาธิการผู้ที่มีคุณประโยชน์ในทางพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นทางด้านการศึกษาปฏิบัติปฏิบัติชอบ การบริหาร และการปกครองสงฆ์ที่ดี และเนื่องในวโรกาสต่าง ๆ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในฐานะเป็นประมุขของประเทศชาติ พระองค์จึงให้ความสำคัญแก่พระภิกษุสงฆ์ผู้ประกอบคุณงามความดี ทำให้ประเทศไทยมีความสงบร่มเย็น พระองค์จึงทรงพระบรมราชานุญาตให้สร้างพัตยศถวายเพื่อเป็นพระสังฆบูชา ดังนั้นในบทที่ ๒ นี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับพุทธศิลป์ ความสำคัญเกี่ยวกับพุทธศิลป์ ความหมาย ประเภท ลักษณะ ความสำคัญ และคุณค่าของตาลปัตรพัตยศ ดังนี้

๒.๑ ความเป็นมาเกี่ยวกับพัตยศของพระสงฆ์ไทย

เพื่อให้เกิดความเข้าใจต่อ ความเป็นมาของตาลปัตรพัตยศ มีประเด็นที่น่าสนใจ ดังนี้

๒.๑.๑ การปกครองสงฆ์สมัยพุทธกาลและพัฒนาการของการตั้งสมณศักดิ์

การปกครองเป็นกลไกทางสังคมอย่างหนึ่ง ที่ทำให้เกิดความสงบเรียบร้อยแก่สมาชิกในสังคม เอกลักษณะเฉพาะของการปกครองคณะสงฆ์ คือการที่พระพุทธเจ้าทรงปรับเปลี่ยนให้เกิดความเหมาะสมกับพระสาวกที่ออกบวช ปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ รูปแบบที่ทรงใช้การปกครองคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาล ได้รับการศึกษาจากนักปราชญ์ในสมัยปัจจุบันว่าเป็นรูปแบบที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาจากปกครองของฝ่ายอาณาจักรในสมัยนั้น เพื่อทำให้เกิดรูปแบบใหม่เป็นการปกครองสังคมสงฆ์^๑ อาจกล่าวได้ว่ารูปแบบการปกครองสงฆ์ของพระพุทธเจ้าประกอบด้วย ๓ ส่วนที่สำคัญ คือ บริหาร ตุลาการ และนิติบัญญัติ บริหาร เช่น การที่ทรงอนุญาตอุปัชฌาย์วัตร สัทธวิhariกวัตร การประทานตำแหน่งพระอัครสาวก เป็นต้น ตุลาการ คือ การระงับอธิกรณ์ และนิคคกรรม ส่วนนิติบัญญัติ คือ การบัญญัติสิกขาบท, การระงับอธิกรณ์ และนิกคกรรม พระพุทธเจ้าทรงมอบอำนาจให้สงฆ์สามารถดำเนินการเองได้ แต่การบัญญัติสิกขาบท เป็นหน้าที่ของพระองค์เพียงผู้เดียวเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีองค์ประกอบของการปกครองอย่างอื่นที่ไม่จัดอยู่ใน

^๑พระมหาวิจิตร กุลญาณจิตโต, การปกครองคณะสงฆ์ไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๘.

รูปแบบการบริหาร ตุลาการ และนิติบัญญัติ แต่ก็ยังเป็นปัจจัยแห่งการบริหารได้เหมือนกัน นั่นคือการยกย่องพระสาวก หรือการประทานตำแหน่งเอตทัคคะนั่นเอง ซึ่งพัฒนาการมาเป็นการพระราชทานสมณศักดิ์ในที่สุด อันจะได้กล่าวในลำดับต่อไป แต่ในที่นี้จะได้กล่าวถึงกระบวนการรับสมาชิกใหม่ของสงฆ์คือการบวชหรืออุปสมบทก่อน ซึ่งมี ๘ อย่างด้วยกันคือ

๑. **เอหิภิกขุอุปสัมปทา**^๒ การอุปสมบทที่พระพุทธเจ้าทรงประทานแก่กุลบุตรด้วยพระองค์เอง ขึ้นต้นด้วยคำว่า "เธอจงเป็นภิกษุมารเถิด" พระอัญญาโกณฑัญญะเป็นพระสาวกรูปแรกที่อุปสมบทด้วยวิธีนี้

๒. **ติสรณคมนอุปสัมปทา**^๓ การอุปสมบทด้วยการเปล่งวาจาถึงพระรัตนตรัยเป็นที่ฟังที่ระลึก ปัจจุบัน วิธีอุปสมบทดังกล่าวนี้ใช้สำหรับบรรพชาก่อนอุปสมบท รวมเรียกว่า บรรพชาอุปสมบท

๓. **โอวาทปฎิคคผลอุปสัมปทา**^๔ การอุปสมบทด้วยการรับพระโอวาท เป็นวิธีอุปสมบทที่ทรงประทานแก่พระมหากัสสปเถระรูปเพียงเดียวเท่านั้น

๔. **ปัญหาพยากรณ์อุปสัมปทา**^๕ การอุปสมบทด้วยการพยากรณ์ปัญหา เป็นวิธีอุปสมบทที่ทรงประทานแก่โสปากสามเณรเพียงรูปเดียวเท่านั้น

๕. **ครุฑมปฎิคคผลอุปสัมปทา**^๖ การอุปสมบทด้วยการรับครุฑธรรม ๘ ประการ เป็นวิธีอุปสมบทที่ทรงประทานแก่พระนางมหาปชาบดีโคตรมี

๖. **ทูเตนอุปสัมปทา**^๗ การอุปสมบทด้วยทูต เป็นวิธีอุปสมบทที่ทรงประทานแก่อชถกาสีภิกษุณีเพียงรูปเดียวเท่านั้น เพราะนางไม่สะดวกในการเดินทางมาบวช เนื่องจากมีนักษัตรหงุดหงิดรอกุศระหว่างทาง

๗. **อัญญาวัจฉาอุปสัมปทา**^๘ การอุปสมบทด้วยผู้ตัจจุตถกรรมวาจาของสงฆ์ทั้งสองฝ่าย คือฝ่ายภิกษุสงฆ์ และฝ่ายภิกษุสงฆ์ เป็นวิธีอุปสมบทของภิกษุณี

^๒วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๘/๓๖.

^๓ช.ช. (ไทย) ๒๕/๑/๑.

^๔ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๔/๒๕๘.

^๕ช.เถร. (ไทย) ๒๖/๔๘๐/๔๒๑.

^๖วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๓/๓๑๖ - ๓๑๗.

^๗วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๓/๔๕๘ - ๔๕๙.

^๘วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๕/๕๗.

๘. **ญัตติจตุตถกรรมวาจาอุปสัมปทา**^๕ การอุปสมบทด้วยกรรมวาจา มีญัตติเป็นที่ ๔ คือ ครั้งแรกตั้งญัตติเสนอขอความเห็นสงฆ์ในการบวชให้กุลบุตรนั้น ๆ เมื่อสงฆ์ยินยอม ไม่มีรูปใดคัดค้าน ก็สาวคประกาศ (อนุสสาวนา) อีก ๓ ครั้ง เป็นอันเสร็จกรรมวาจาในการอุปสมบท

ข้อสังเกตในรูปแบบการอุปสมบทคือ ในตอนเริ่มประกาศพระศาสนาใหม่ ๆ พระองค์ทรงประทานการอุปสมบทด้วยพระองค์เอง วิธีขั้นตอนการให้อุปสมบทก็ไม่ยุ่งยากซับซ้อน ไม่มีรูปแบบการตรวจสอบกุลบุตรผู้อุปสมบทเหมือนการอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมกุลบุตรผู้มีศรัทธา มีบาตรและไตรจีวรครบก็เป็นอันอุปสมบทได้ ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงยังเห็นอุปนิสัยของผู้ขออุปสมบทอยู่แล้ว เมื่อพระสาวกมีมากขึ้น พระองค์จึงทรงอนุญาตให้พระสาวกอุปสมบทให้กุลบุตรด้วยวิธีติสธคมนอุปสัมปทา แต่วิธีอุปสมบทดังกล่าวก็ยังไม่จัดเป็นสังฆกรรม ไม่ใช่สังฆัม ปญจวรรค หรือทสวรรคเหมือนการอุปสมบทด้วยวิธีญัตติจตุตถกรรมวาจา เมื่อพระสาวกมีมากขึ้นโดยลำดับ พระองค์จึงทรงมอบความเป็นใหญ่ให้แก่สงฆ์ คือทรงอนุญาตให้อุปสมบทด้วยรูปแบบวิธีที่เป็นสังฆกรรม ใช้สังฆัมเป็นวรรค ทรงกำหนดรูปแบบการตรวจสอบและการยอมรับผู้อุปสมบท การให้อุปสมบท ตลอดจนการบอกสิ่งที่จะต้องประพฤติปฏิบัติในพระพุทธศาสนาหลังจากที่อุปสมบทแล้ว (บอกอนุสาสน์) จะเห็นว่ารูปแบบการรับสมาชิกใหม่ของสังคมสงฆ์นั้นมีพัฒนาการมาโดยลำดับ เป็นการปรับให้เหมาะสมกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในพระศาสนา ทั้งนี้ก็เพื่อให้ได้บุคลการพระศาสนาที่มีคุณภาพ บวชเข้ามาแล้วไม่สร้างปัญหาให้แก่สังคมสงฆ์ ทั้งง่ายต่อการปกครองด้วย

ในสมัยต้นพุทธกาล พระสาวกยังไม่มี การประพฤติสิ่งที่น่าติเตียน การบัญญัติสิกขาบทก็ยังไม่มีการรักษาถือของภิกษุในสมัยนั้นเป็นลักษณะแบบจารีตประเพณี (จารีตศีล) พระสารีบุตรเถระได้เคยทูลให้พระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทและแสดงพระปาฏิโมกข์แก่พระสาวก เพื่อให้พระศาสนาดำรงอยู่ได้นาน แต่พระองค์ทรงตรัสบอกถึงเหตุผลที่ทรงยังไม่บัญญัติสิกขาบทในสมัยนั้นคือเพราะธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะบางเหล่ายังไม่ปรากฏในสงฆ์ แต่เมื่อใด ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะบางเหล่าปรากฏขึ้นในสงฆ์ เมื่อนั้นพระองค์จึงจะทรงบัญญัติสิกขาบท^๖

เกี่ยวกับเรื่องนี้พระพุทธโฆษาจารย์อธิบายว่า การที่พระองค์ยังไม่ทรงบัญญัติสิกขาบทในเวลาที่ยังไม่เกิดขึ้นในสงฆ์นั้น เป็นเพราะพระองค์ทรงทราบว่า หากบัญญัติสิกขาบทเสีย ก็จะเป็นเหมือนตั้งข้อกีดกันพระสาวก ทั้งที่ท่านเหล่านั้นก็บวชด้วยศรัทธา เป็นเหมือนกับการ

^๕วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๕/๕๗.

^๖ วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑/๑๒.

ไม่ไว้ใจกัน จะเป็นเหตุให้ถูกดำเนินได้ เปรียบเหมือนกับการที่หมอจะทำการรักษาคนที่เขาไม่ได้เจ็บไข้ โดยอ้างว่าเขาจะเป็นโรคนั้น ๆ ก็มีแต่จะถูกดำเนินเท่านั้น^{๑๑}

ในพรรษาที่ ๒๐ หลังจากที่พระธนิยะได้เสพเมธุนกับสีกาภรรยาเก่า พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงบัญญัติสิกขาบทประเภทครุกาบัติขึ้น เหตุผลในการบัญญัติสิกขาบทของพระองค์มี ๑๐ ประการ คือ

๑. เพื่อความดีงามแห่งสงฆ์
๒. เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์
๓. เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก
๔. เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม
๕. เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน
๖. เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต
๗. เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส
๘. เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่ยังเลื่อมใสแล้ว
๙. เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัตถธรรม
๑๐. เพื่อเอื้อเฟื้อพระวินัย^{๑๒}

ข้อ ๑ - ๒ เป็นประโยชน์ต่อสงฆ์, ข้อ ๓ - ๔ เป็นประโยชน์ต่อบุคคล, ข้อ ๕ - ๖ เป็นประโยชน์ต่อชีวิต, ข้อ ๗ - ๘ เป็นประโยชน์ต่อพุทธศาสนิกชน, ข้อ ๙ - ๑๐ เป็นประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา

ในการบัญญัติสิกขาบทแต่ละครั้งนั้น มีวิธีและขั้นตอนดังนี้คือ เมื่อภิกษุทำความเสียหายอันเป็นเหตุให้ถูกคนอื่นติเตียน พระพุทธเจ้าก็จะทรงเรียกประชุมสงฆ์ ตรัสถามเรื่องนั้น ๆ ท่ามกลางที่ประชุมสงฆ์ หลังจากที่ภิกษุนั้นยอมรับแล้ว พระองค์ก็จะทรงตรัสถึงโทษและประโยชน์แห่งการประพฤติเช่นนั้น แล้วจึงทรงบัญญัติสิกขาบท (มูลบัญญัติ) ผู้ที่ประพฤติผิดครั้งแรก เรียกว่า "อาทิกัมมิกะ" พระองค์ทรงให้โอกาสก่อน ยังไม่ปรับเป็นอาบัติ หลังจากที่ทรงบัญญัติสิกขาบทแล้ว จึงปรับอาบัติแก่ผู้ละเมิดสิกขาบท เมื่อมีผู้ละเมิดสิกขาบทนั้นอีก พระองค์จะทรงพิจารณาถึงเจตนา และองค์ประกอบของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นสำคัญ ถ้าทรงเห็นว่ายังหย่อนไป พระองค์ก็จะทรงบัญญัติเพิ่มเติมให้รัดกุมยิ่งขึ้น ถ้าทรงพิจารณาเห็นว่าตึงจนเกินไป สร้างความลำบากแก่ผู้รักษา พระองค์ก็จะทรงบัญญัติให้เพลาลง ทั้งนี้เพื่อให้มีความเหมาะสมพอดีในการรักษา (อนุบัญญัติ) จะเห็นว่าพระองค์ไม่ได้ทรงบัญญัติสิกขาบทโดยมุ่งการลงโทษเป็นสำคัญ แต่มุ่งให้ผู้ละเมิดเกิดความ

^{๑๑}วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๕/๓๘.

^{๑๒}วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๘/๓๖ - ๓๗.

สำนึกว่าตนนั้นมีความผิดจริง สมควรแล้วที่ถูกติเตียน และจะต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขของสังคมสงฆ์ ที่มีพระพุทธเจ้าเป็นศาสดา เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ไม่มีการตำหนิถึงการบัญญัติสิกขาบทของพระองค์ ข้อสังเกตในการบัญญัติสิกขาบทของพระพุทธเจ้าคือ ภิกษุที่ประพฤติเสียหยาครั้งแรก พระองค์ไม่ทรงปรับโทษทางพระวินัย แต่ปรับโทษแก่ผู้ที่ละเมิดหลังจากที่ได้ทรงบัญญัติสิกขาบทแล้ว เหตุผลในการบัญญัติสิกขาบทเช่นนี้ของพระองค์แสดงให้เห็นว่า หากเป็นเรื่องของวิบากกรรมอันผู้ละเมิด จะต้องได้รับเพราะการละเมิดสิกขาบทนั้นเพียงอย่างเดียวแล้ว การประพฤติผิดครั้งแรกก็ต้องมีโทษเหมือนกัน แต่ในเรื่องของสิกขาบทนี้กลับไม่มีโทษ แม้โทษที่เกิดแต่การละเมิดสิกขาบทนั้นก็ให้ผลเฉพาะเวลาที่ภิกษุยังไม่ได้ออกจากอาบัติเท่านั้น เมื่อออกจากอาบัติด้วยวิธีเทศนาคามินีและวุฏฐานคามินีแล้ว ก็จะไม่มีความผิดอีกต่อไป ซึ่งแตกต่างจากการให้โทษของอกุศลกรรมทั้งหลาย ที่ไม่อาจพ้นผิดได้ด้วยการสารภาพความผิดที่ได้กระทำแล้ว ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้จึงทำให้เราทั้งหลายทราบโดยนัยว่าการบัญญัติสิกขาบทนั้นมุ่งให้ภิกษุสำนึกความผิดตนเป็นสำคัญ

ในบรรดาสิกขาบทที่มาจากพระปาฏิโมกข์ ๒๒๗ สิกขาบทที่มีลักษณะพิเศษ คือ อนิยต และอธิกรณสมถะ อนิยต เป็นการปรับอาบัติโดยอ้อม ซึ่งมีปาราชิก ๔ และสังฆาทิเสส ๑๓ เป็นสมุฏฐานให้ปรับอาบัติ ส่วนอธิกรณสมถะ เป็นธรรมสำหรับระงับอธิกรณ์ ซึ่งเมื่อเกิดขึ้นแล้วอาจเป็นเหตุให้หมุ่คณะเกิดบาดหมาง ทะเลาะวิวาท หรือแตกแยกได้ อธิกรณ์มีลักษณะเป็นคดีความ ดังนั้น สังฆจึงต้องระงับเพื่อป้องกันความบาดหมาง ทะเลาะวิวาท หรือความแตกแยก ธรรมสำหรับระงับอธิกรณ์ หรือกระบวนการระงับอธิกรณ์ มี ๗ อย่าง คือ สัมมุขาวินัย สติวินัย อมูพหวินัย ปฎิญาตกรรมะ เขภุขยสิกขา ตัสสปาปิยสิกขา และคิณวัตถการะ^{๑๑}

การทรงประธานตำแหน่งเอตทัคคะนี้จุดมุ่งหมายไม่ใช่เป็นการให้กำลังใจแก่ผู้ที่ได้รับการยกย่อง แต่เป็นการยกย่องคุณสมบัติที่โดดเด่นให้ปรากฏแก่หมุ่คณะ ให้เป็นทิฏฐานุคติแก่บุคคลอื่น การทรงประธานตำแหน่งเอตทัคคะนี้พอเทียบกันได้กับระบบสมณศักดิ์ในปัจจุบัน แต่ตำแหน่งพระอัครสาวก เป็นตำแหน่งทางการบริหารคณะสงฆ์ เทียบกันได้กับตำแหน่งพระสังฆาธิการระดับเจ้าคณะผู้ปกครองในปัจจุบัน หลักฐานที่สนับสนุนในเรื่องนี้ เช่น "จะเห็นได้ว่าการยกย่องพุทธสาวกนั้นมี ๒ ลักษณะ คือ ลักษณะหนึ่งเป็นการยกย่องให้ดำรงตำแหน่งการบริหาร เช่น ทรงยกย่องพระสารีบุตรเถระให้ดำรงตำแหน่งพระอัครสาวกฝ่ายขวา ทรงยกย่องพระมหาโมคคัลลานะให้ดำรงตำแหน่งพระอัครสาวกฝ่ายซ้าย...ส่วนอีกลักษณะหนึ่งเป็นการยกย่องตามคุณสมบัติพิเศษ เพื่อให้เป็นที่ปรากฏว่าสาวกท่านใดมีคุณสมบัติยอดเยี่ยมในทางไหน การยกย่องตามลักษณะนี้ เรียกว่า

^{๑๑}วิ.จ. (ไทย) ๖/๑๘๕ - ๒๑๔/๒๕๕ - ๓๓๐.

การยกย่องให้มี เอตทัคคะ"^{๑๔} เหตุผลอีกอย่างหนึ่งที่สนับสนุนประเด็นนี้ คือ การทรงพระทานตำแหน่งเอตทัคคะแก่อุบาสก อุบาสิกา เป็นต้น ซึ่งอุบาสก อุบาสิกา นั้นไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการปกครองคณะสงฆ์เลย พระสาวกที่ได้รับทั้งตำแหน่งการปกครอง และตำแหน่งเอตทัคคะ คือ พระสารีบุตรเถระ และพระมหาโมคคัลลานะ แม้ตำแหน่งทั้งสองอย่างนี้จะเป็นคนละส่วนกัน แต่ความสามารถด้านเอตทัคคะของท่านทั้งสองก็มีส่วนสำคัญในการส่งเสริมให้ทำงานพระอัครสาวกได้ดี ปัจจุบันก็เหมือนกัน ตำแหน่งพระสังฆาธิการระดับเจ้าคณะผู้ปกครองเป็นของคู่กันกับสมณศักดิ์ เพราะพระสังฆาธิการระดับเจ้าคณะผู้ปกครองนั้นโดยมากจะเป็นพระสมณศักดิ์ทั้งนั้น มีเพียงส่วนน้อยที่ไม่ใช่พระสมณศักดิ์ อาจกล่าวได้ว่าการทรงพระทานตำแหน่งเอตทัคคะในสมัยพุทธกาลเป็นรูปแบบให้เกิดมีการพระราชทานสมณศักดิ์ในเวลาต่อมา ก็นับตั้งแต่สมัยที่พระพุทธศาสนารุ่งเรืองในลังกาเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน

สรุปได้ว่า การยกย่องพระผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบได้มีมานานแล้ว แต่เป็นเพียงยกย่องด้วยวาจาเป็นยกย่องในการให้กำลังใจ และเป็นการดัดข่มบ้าง เพื่อให้พระภิกษุรู้จักผิดชอบ ในการปกครองกันเอง นอกจากนี้การยกย่องเอตทัคคะเป็นส่งเสริมคุณความดีงามให้ปรากฏเป็นหลักในการสานต่อเป็นกำลังใจในการปฏิบัติให้สมกับได้เป็นเอตทัคคะเพื่อจะได้เป็นแบบอย่างของภิกษุหลังต่อไป

๒.๑.๒ ประเพณีตั้งราชทินนามภิกษุสงฆ์ในลังกาทวีปเป็นแบบอย่างของสมณศักดิ์สงฆ์ไทย

ประเพณีการตั้งราชทินนาม หรือระบบสมณศักดิ์ของคณะสงฆ์ไทยนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่าได้รับมาจากลังกา ดังนี้

ส่วนข้อที่พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งราชทินนามพระราชทานเป็นสมณศักดิ์นั้น ในหนังสือชั้นกรุงเก่าที่ข้าพเจ้าได้ตรวจพบ เห็นประเพณีนี้มีทุกประเทศที่พระพุทธศาสนาเป็นประธานเข้าใจว่าลังกาจะเริ่มริประเพณีนี้ก่อน เพราะเรื่องราชทินนามสมณศักดิ์ในสยามประเทศเพิ่งมีขึ้นในครั้ง

^{๑๔}กรมการศาสนา, ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๑, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๕), หน้า ๑๖๕ - ๑๖๖.

สุโขทัยตอนปลาย ในเวลานั้นกำลังนิยมแบบแผนและลัทธิสงฆ์อย่างลังกา น่าจะถ่ายแบบตั้งราชทินนามสมณศักดิ์มาจากประเพณีในลังกาทวีปด้วย^{๕๕}

สำหรับ "สมณศักดิ์และราชทินนาม" ที่ปรากฏในราชอาณาจักรไทยนั้น อันที่จริงมีมานานก่อนสมัยสุโขทัยแล้ว อาจกล่าวได้ว่าก่อนการรับลัทธิลังกาวงศ์จากประเทศศรีลังกาเสียอีก ทั้งนี้เพราะปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๑๘ จารึกบนเสาแปดเหลี่ยม พบที่ศาลสูง จังหวัดลพบุรี มีคำว่า "สังฆปาถากำ" หรือในศิลาจารึกหลักที่ ๑๒๑ จารึกที่เสาหินขอน อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา จารึกขึ้นใน พ.ศ. ๑๒๑๗ และ ๑๒๔๗ มีนามปรากฏคือ "กัมมรตางอัญ ศรีราชภิกษุ และ อุปาธยาย ศรีราชภิกษุ" ซึ่งน่าจะเป็นสมณศักดิ์และราชทินนามรวมอยู่ด้วย^{๕๖}

นับแต่นั้นเป็นต้นมา เรื่องสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ไทยก็เริ่มมีปรากฏมากขึ้น และมีปรากฏเรื่อยมาตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี จวบจนยุคสมัยแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ดังมีรายละเอียดปรากฏในพงศาวดารและประวัติศาสตร์ไทย ตลอดทั้งได้มีวิวัฒนาการเกี่ยวกับการพระราชทานสมณศักดิ์ ราชทินนาม และเครื่องประกอบสมณศักดิ์ พร้อมทั้งมีการปรับระเบียบวิธีการพระราชทานสมณศักดิ์ให้มีความสอดคล้องกับระบบการปกครองคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน^{๕๗}

สรุปได้ว่า สมณศักดิ์เป็นราชทินนามที่ใช้เรียกทางการปกครองคณะสงฆ์ไทยตั้งแต่ออดีต จนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้การใช้สัญลักษณ์ทางสมณศักดิ์ได้ปรากฏเด่นชัดขึ้น ด้วยพระกรุณาของพระมหากษัตริย์หลายองค์ที่ทรงยกย่องพระสงฆ์ที่ประพฤติดีปฏิบัติชอบในทางพระพุทธศาสนา ด้วยทรงใช้พัดยศเป็นเครื่องบอกลักษณะในการปกครองและคุณธรรมต่างๆ

๒.๑.๓ ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับตาลปัตรพัดยศของพระสงฆ์ไทย

คำว่า "ตาลปัตร" เป็นคำภาษาไทยที่นำมาจากภาษาบาลีว่า "ตาล + ปตฺต" แปลว่า ใบตาล ซึ่งตาลปัตรนี้ เป็นสิ่งที่คนทั่วไปใช้บังแดดและใช้พัดลมมาตั้งแต่โบราณ เป็นเครื่องใช้ที่จำเป็นอย่างหนึ่งในประเทศเมืองร้อน สำหรับสาเหตุที่พระสงฆ์นำตาลปัตรมาใช้ นั้น ได้มีผู้ให้ความเห็นต่างๆ กันไป บางท่านก็ว่า การใช้ตาลปัตรครั้งแรกดั้งเดิมนั้น มิได้ใช้เพื่อบังหน้าเวลาเทศน์ แต่ใช้เพื่อกันกลิ่นเหม็นเน่าของศพที่เน่าเปื่อยเนื่องจากพระสงฆ์ในสมัยโบราณจะต้องบังสุกุลผ้าห่อศพไปทำจีวร ดังนั้นท่านจึงต้องใช้ใบตาลขนาดเล็กมาบังสุกุลผ้าห่อศพไปทำจีวร และใช้ใบตาลบัง

^{๕๕}สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเทพคุณาธาร (ผล ชินบุตุโต) วัดพระพิเรนทร์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๔), หน้า ๑๖๗ - ๑๖๘

^{๕๖}พระมหานริศต์ ฐิตสัวโร, คู่มือสมณศักดิ์ ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๒.

^{๕๗}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔.

จุมูกันกลืน ต่อมาก็เลยกลายเป็นประเพณีของสงฆ์ที่จะถือตาลปัตรไปทำพิธีต่างๆ โดยเฉพาะในพิธีปลงศพอย่างไรก็ตาม แม้ต้นกำเนิดของการที่พระสงฆ์ต้องถือตาลปัตรจะยังไม่แน่ชัดว่าแท้จริงเป็นมาอย่างไร แต่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ประทานความเห็นไว้ว่า ความคิดให้พระสงฆ์ถือตาลปัตรคงมาจากลังกา มีพระพุทธประวัติปรากฏใน "ปฐมสมโพธิ" ซึ่งต้นฉบับเขียนขึ้นในลังกา โดยพระพุทธบริษัทอาจารย์ กล่าวถึงเทพวิวารสององค์ที่ขนานบองค์พระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ คือ สันคูสิติเทวราช จะถือพัด ที่เรียกว่า "วิชนี" ที่มีรูปร่างคล้ายพัดใบตาลอยู่เบื้องขวา และสยามคือคือ สันคูสิติเทวราช จะถือพัด ที่เรียกว่า "วิชนี" ที่มีรูปร่างคล้ายพัดใบตาลอยู่เบื้องขวา และพระสยามเทวราชถือจามร (แส้) อยู่เบื้องซ้าย เพื่อถวายงาน และอาจเป็นเครื่องแสดงคุณเป็นเครื่องสูงที่ใช้ถวายพระสมณศักดิ์แห่งพระพุทธองค์ด้วย

หลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพัดยศของพระสงฆ์ไทยในสมัยเริ่มแรกไม่มีหลักฐานชัดเจนแต่สันนิษฐานว่าได้รับแบบอย่างมาจากลังกา ทั้งนี้เนื่องจากมีหลักฐานในหนังสือจารึกกัลยาณีกล่าวถึงพระเจ้ากรุงหงสาวดีรามาชินดี(พระเจ้าธรรมเจดีย์ปิฎกธร)ซึ่งเสวยราชย์ร่วมสมัยกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ(พ.ศ.๑๘๕๑-๒๐๓๑)มีพระราชประสงค์จะฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในดินแดนมอญพระองค์จึงโปรดแต่งตั้งทูตพระเถระมอญส่งกาพ้อให้บวชแปลงเป็นนิกายลังกาวัคค์เมื่อบวชแปลงเสร็จแล้วพระเจ้ากวางเนกพาหุซึ่งครองลังกา ทรงตั้งพระเถระมอญเหล่านั้นให้มีพระราชทินนามต่าง ๆ เช่น ตั้งพระโมคคัลลานะเถระเป็นพระศิริสังฆโพธิสามี เป็นต้น และพระราชทานเครื่องอัฐบริขารครบแก่สมณะหลายอย่างในจำนวนนี้มีตาลปัตรด้ามงามอยู่ด้วยมีลักษณะเป็นพัดพื้นแพรด้ามงาถึงสิ้น ต่อมาในสมัยพระเจ้าปรกพาหุมหาราชที่ ๖ แห่งลังการครองราชย์ปี พ.ศ.๒๒๘๘ - ๒๖๐๗ ทรงพระราชทานพัดยศประจำตำแหน่งพระสังฆราชเป็นครั้งแรกแก่พระสรณังกร พัดยศได้รับพระราชทานในครั้งนั้นมีลักษณะคล้ายพัดไฟทำด้วยใบตาล มีด้ามตรงกลางสั้น

ภาพประกอบที่ ๑ พัดยศพระสงฆ์ในลังกา^{๑๕}

^{๑๕} ณีฎฐภัทร จันทวิช, ตาลปัตรและเครื่องประกอบสมณศักดิ์, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๕), หน้า ๘๔.

หลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับตาลปัตรของพระสงฆ์ไทยที่ชัดเจนปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุลาลูแบร์ ต่อมาในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พ.ศ. ๒๒๕๔ ทูลลึงกามาขอพระราชทานคณะสงฆ์ไทยไปอุปสมบทกุลบุตรชาวลังกา ในครั้งนั้นทูลลึงกาพรรณนาถึงการไปเข้าเฝ้าสมเด็จพระสังฆราช ณ วัดมหาธาตุว่า “ในตำหนักที่ทรงรับแขกมีบัลลังก์ตั้งพาด้านขวาไว้ ๒ เล่ม เล่มหนึ่งพื้นพาด้านด้วยงา อีกเล่มหนึ่งพื้นกำมะหยี่สีแดง ปักเป็นลวดลายด้วยทองและเงิน” เรื่องพดยศ ๒ เล่มนี้ หม่อมเจ้าหญิงคังจิตร จิตรพงศ์ ได้ประทานคำอธิบายว่า “ราชทินนามสมเด็จพระสังฆราชและสมเด็จพระเจ้าคณะใหญ่ที่ลงท้ายสร้อยนามว่า ความวาสิ อรัญวาสิ” แต่เดิมนั้นคงมีพดยศสองเล่มทุกอย่าง กล่าวคือ พดยศพื้นกำมะหยี่สีแดงปักด้วยทองและเงิน เป็นเครื่องหมายฝ่ายความวาสิ ส่วนพดยศด้านเป็นเครื่องหมาย ฝ่ายอรัญวาสิ ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังคงใช้พดยศรูปแบบเดิมจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ปรับปรุงพดยศเปรียญ โดยใช้สีผ้าให้แตกต่างกันตามชั้นยศของภิกษุและสามเณร (เรียงจากสูงไปต่ำ เหลือง น้ำเงิน แดง เขียว อนุโลมตามสีของเครื่องราชอิสริยาภรณ์เท่าที่พอจะเข้ากันได้กับพดยศ) ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ปรับปรุงพดยศเปรียญให้มีลำดับชั้นเหมือนกันทั้งภิกษุและสามเณร หลักจากรัชกาลที่ ๖ เป็นต้นมาถึงปัจจุบัน พดยศปรับปรุงมาโดยตลอด ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องเศรษฐกิจและสังคมในแต่ละยุค หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวข้างต้นเป็นเครื่องยืนยันว่า พดยศเป็นเครื่องประกอบสมณศักดิ์ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานให้แก่พระสงฆ์ผู้ซึ่งทำคุณประโยชน์แก่พระศาสนาและราชอาณาจักร อีกทั้งยังเป็นสิ่งประกาศเกียรติคุณของพระสงฆ์ผู้ได้รับพระราชทานเหมือนเป็นเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ทั้งนี้เพราะพระผู้มีสมณศักดิ์จะใช้เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ประดับตามร่างกายแบบคฤหัสถ์ย่อมไม่เหมาะสมแก่เพศบรรพชิต ดังนั้น พดยศจึงมิใช่เป็นเพียงเครื่องราชสักการะหรือเครื่องประกอบสมณศักดิ์ แต่ยังสามารถสื่อความหมายที่แสดงว่า พระสงฆ์แต่ละรูปมีตำแหน่งทางการปกครองคณะสงฆ์ระดับใด นอกจากนั้น ยังสะดวกในการจัดลำดับชั้นของคณะสงฆ์ที่ทรงสมณศักดิ์ในงานพระราชพิธี และรัฐพิธี ซึ่งต้องนั่งตามลำดับฐานันดร ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงประทานไว้แก่คณะสงฆ์เพื่อใช้เป็นหลักในการปฏิบัติ ดังนี้

สมเด็จพระราชาคณะ

๑. สมเด็จพระสังฆราชเจ้า
๒. สมเด็จพระสังฆราช
๓. สมเด็จพระราชาคณะชั้นสุพรรณบัฏ

พระราชาคณะ

๔. พระราชาคณะเจ้าคณะรอง ชั้นหิรัญบัฏ
๕. พระราชาคณะเจ้าคณะรอง ชั้นสัญญาบัตร

๖. พระราชาคณะชั้นธรรม
๗. พระราชาคณะชั้นเทพ
๘. พระราชาคณะชั้นราช
๙. พระราชาคณะชั้นสามัญ
๑๐. พระครูสัญญาบัตร จัดเป็นลำดับ ตริ โท เอก และชั้นพิเศษ
๑๑. พระครูฐานานุกรม ทั้งที่มีสร้อยพระและไม่มีสร้อยนาม รวมทั้งฐานานุกรม

ด้วย

การนั่งตามลำดับฐานันดรในสมณศักดิ์ชั้นเดียวกันให้ถืออายุพรรษาเป็นหลัก ส่วนเจ้านายพระราชวงศ์ที่ทรงอยู่ในสมณเพศดำรงฐานันดรเป็นพระราชาคณะ ต้องทรงนั่งหน้าพระราชาคณะรูปอื่นในชั้นเดียวกัน ถ้าเป็นชั้นหม่อมราชวงศ์ให้นั่งตามลำดับฐานันดรที่ได้รับสมณศักดิ์ก่อนและหลังเว้นแต่พระมหากษัตริย์โปรดเกล้า ฯ เป็นกรณีพิเศษ จึงให้นั่งในฐานันดรชั้นเดียวกัน เช่น พระพิมลธรรม เป็นต้น

ดังนั้น พุทธศาสนิกชนในไทยที่เลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาจากลังกาวงศ์ก็ยอมรับเอาพิธีกรรมและประเพณีต่างๆ ที่เกี่ยวกับสังฆพิธีมาด้วย ไม่ว่าจะเป็นการถือตาลปัตรหรือการตั้งสมณศักดิ์เนื่อง จากความศรัทธาที่ชมราวาสถือว่า "ตาลปัตร" เป็นสมณบริวารอย่างหนึ่งของพระสงฆ์ จึงเกิดความคิดนำไปถวายพระ โดยชั้นแรกเป็นใบตาลตามคติเดิม ต่อมาใบตาลอาจจะเสื่อมความนิยมเพราะเป็นของพื้นบ้านหาง่าย ไม่เหมาะจะถวายพระ จึงนำพัดของคนที่ทำด้วยไม้ไผ่สานหรือขนนก ไปถวายให้พระใช้แทนใบตาล โดยอาจจะถวายด้วยตนเอง หรือให้ทายาทนำพัดของบิดามารดาผู้ล่วงลับไปถวาย เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้บิดามารดาของตนก็ได้ จึงทำให้ตาลปัตรมีการเปลี่ยนแปลง ดังจะให้เห็นว่านอกจากจะทำจากใบตาลเดิมแล้ว ยังทำจากวัสดุอื่นที่คิดว่างามและหายาก เช่น ไม้ไผ่สาน งาสาน ผ้าแพรอย่างดี ขนนก หรือมีการปักดินทอง หรือประดับด้วยอัญมณีต่างๆ สุดแต่กำลังศรัทธาที่จะถวาย

ต่อมา พัดยศ เป็นเครื่องประกอบสมณศักดิ์ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชานุญาตให้สร้างขึ้น เพื่อถวายแด่พระสังฆาธิการ ในโอกาสรับพระราชทานสมณศักดิ์ โดยจะนำมาใช้เฉพาะงานรัฐพิธีและงานพระราชพิธีเท่านั้น วิวัฒนาการของพัดยศก่อนจะมีรูปแบบดังที่พบเห็นกันอยู่ในปัจจุบันนี้ มีความเป็นมาอย่างยาวนานและได้มีการพัฒนารูปแบบมาหลายยุคหลายสมัย หากสังเกตให้ดีจะพบว่าตาลปัตรหรือพัดยศมีอยู่หลายชนิด แต่ละชนิดก็มีรูปทรงลวดลายตลอดจนสีสันทันงดงามแตกต่างกันออกไปตามระดับของชั้นยศที่ได้รับพระราชทาน

ดังนั้น พัดยศนี้ นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาหลายท่าน ได้ให้ข้อสันนิษฐานว่า แต่เดิมนั้นคงมีใช้ของที่ทำขึ้นมาสำหรับพระสงฆ์โดยเฉพาะ แต่เป็นสิ่งของเครื่องใช้ของชนทั่วไปที่

อาศัยอยู่ในแถบเมืองร้อน มีมาก่อนสมัยพุทธกาล ซึ่งชนแถบนี้มีพัดเพื่อใช้พัด บังแดด บังฝน นับเป็นสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็นอย่างหนึ่ง พัดที่ใช้กันนั้นน่าจะมียุคด้วยกันหลายแบบ และทำด้วยวัสดุต่าง ๆ ตามฐานะของผู้ใช้ คำที่พบในคัมภีร์ทางศาสนา ที่กล่าวถึงเรื่องพัดมีอยู่หลายคำ เช่น คำว่า ตาลปัตร วาลวีชนี และจิตรวีชนี

ตาลปัตร เป็นพัดที่เก่าแก่ที่สุด ทำด้วยใบตาล ซึ่งเป็นวัสดุที่หาง่าย โดยวิธีเอาใบตาลมาตีแผ่ออกและเจียนให้มน หรือมีรูปแบบตามใจชอบแล้วจึงริมให้ตั้ง เหลือก้านตาลไว้เป็นด้ามตรงกลาง

วาลวีชนี คือ พัดที่มีด้านข้าง มีทั้งที่ทำด้วยใบตาล ขนนก หรือวัสดุมีค่าอื่น ๆ ส่วนใหญ่มักเป็นเครื่องสูงสำหรับใช้โบกพัดวิทธานุสูลูกศร หรือเป็นเครื่องราชูปโภค

จิตรวีชนี คือ พัดอันวิจิตรงดงาม เป็นพัดที่ประดิษฐ์ตกแต่งด้วยสิ่งพิเศษ เช่น ผ้าไหมมัดย้อมลายดอก ตลอดถึงการทำด้วยงา การปักคันทองและของมีค่าอื่น ๆ เป็นของสำหรับผู้มีทุนทรัพย์ใช้โบกพัดวิในเวลาอากาศร้อน^๕

๒.๒ ความหมายพัดยศ

ความหมายพัดยศผู้วิจัยมุ่งศึกษาถึง ความหมายพัดยศตามรูปศัพท์พัดยศ ความหมายพจนานุกรมพัดยศ และความหมายโดยทั่วไป ดังนี้

๑. ความหมายพัดยศตามรูปศัพท์

พัดยศตามความหมายรูปศัพท์ หมายถึง การนำคำมาต่อคำหน้า และการนำคำต่อคำหลัง เพราะคำว่า ตาลปัตร ก็หมายถึง เครื่องใช้สำหรับพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งเป็นการใช้ตามโอกาสของตาลปัตรชนิดนั้น เช่น ตาลปัตรที่ชาวบ้านถวายมาพร้อมผ้ากฐิน หรืองานอุปสมบท ก็จะสามารถใช้ตาลปัตรชนิดนี้ได้กับพิธีราษฎร์โดยทั่วไป ส่วนคำว่า พัดยศ ก็หมายถึง ตำแหน่ง หรือยศ หรือบรรดาศักดิ์ เมื่อนำคำว่า ตาลปัตร กับ คำว่า พัดยศ มารวมกัน จากการวิเคราะห์ดูแล้ว คำว่า ตาลปัตร น่าจะเป็นคำที่มาก่อน จึงนำเอาคำว่า พัดยศ มาต่อคำว่า ตาลปัตร ก็จะได้คำว่า ตาลปัตรพัดยศ จึงจะให้ความหมายว่า ตาลปัตรพัดยศ เป็นเครื่องหมายถึงบ่งบอกถึง ยศ หรือบรรดาศักดิ์ส่วนรากศัพท์จริง ๆ คำว่า ตาลปัตร พัดยศ ซึ่งมีค่า ๒ คำประกอบกันเช่นกัน คือ คำว่า “ตาลปัตร กับความว่า พัด

^๕พระมหานริศต์ จิตต์วโร, คู่มือสมณศักดิ์ พัดยศ ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๗๒.

ยศ” และคำทั้ง ๒ คำนี้มีความหมายที่แตกต่างกัน แต่สามารถนำมาต่อท้ายกันเพื่อให้เป็นความหมายเดียวกัน ดังนี้

๑.๑ คำว่า “ตาลปัตร” มาจากภาษาบาลีว่า ตาล กับ ปตฺต แปลว่า ใบตาล ดังนั้น คำว่าตาล กับ ปตฺต มารวมกันก็จะได้ว่า ตาลปัตร หมายถึง พัดที่ทำด้วยใบตาล ส่วนคำว่า พัด เป็นคำนาม ที่หมายถึง เครื่องโบก หรือกระพือลม ตามภาษาบาลีเรียกว่า “วิชนี หรือ วิชนี” จากนั้นคนไทยได้แปลภาษาเป็นคำว่า “พัดนี้” จากนั้นจึงกร่อนลงไปเรื่อย ๆ จนเหลือเพียงคำว่า “พัด” โดยออกเสียงว่า “พัด”

๑.๒ คำว่า “พัดยศ” หมายถึง ตาลปัตรเหมือนกัน แต่เป็นความหมายที่เป็นเครื่องประกอบสมณศักดิ์ที่พระมหากษัตริย์พระราชทานแก่พระภิกษุสงฆ์ ซึ่งเป็นเครื่องหมายบ่งบอกถึงยศ ตำแหน่งของพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนาที่พระมหากษัตริย์ถวายพระราชทานมาพร้อมสมณศักดิ์^{๒๐}

ดังนั้น ความหมายตาลปัตรพัดยศตามความหมายรูปศัพท์ ที่แบ่งออกเป็น ๒ คำศัพท์ คือ คำว่า “ตาลปัตร” ซึ่งหมายถึง พัดที่ทำด้วยใบตาล ส่วนคำว่า “พัดยศ” หมายถึง พัดที่ทำด้วยใบตาลเช่นกัน แต่เป็นตาลปัตรที่ได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์ ถวายให้เพื่อเป็นเครื่องเชิดชูความงามความดีในการเป็นผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบในพระพุทธศาสนา เป็นผู้สร้างคุณประโยชน์ให้แก่ชุมชน สังคม ประเทศชาติ

๒. พัดยศตามความหมายพจนานุกรม

ตาลปัตรพัดยศตามความหมายพจนานุกรม ซึ่งเป็นความหมายที่ถูกจำกัดความไว้เพื่อให้เข้าใจโดยทั่วไป เป็นความหมายที่เป็นสากล บุคคลทั่วโลกเมื่อได้อ่านพบแล้วจะสามารถเข้าใจได้ทันทีว่า นี่คือนตาลปัตรพัดยศสำหรับพระภิกษุสงฆ์ไทยในพระพุทธศาสนา ดังนั้น ผู้วิจัย จึงมุ่งศึกษาตาลปัตรพัดยศตามความหมายพจนานุกรม ดังนี้

๒.๑ ตาลปัตร ตามความหมายพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายตาลไว้ว่า ตาลปัตร หมายถึง พัดใบตาลมีด้ามยาว เป็นเครื่องประกอบการใช้ในพิธีกรรมในทางพระพุทธศาสนา เช่น การกล่าวนำในการสมาทานศีล ต่อมาจึงอนุโลมเรียก “พัด” ที่ทำด้วยผ้า หรือไหม ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงตาลปัตรที่ทำจากใบตาล จะเรียกว่า “ตาลปัตร หรือ ตาลิปัตร” ก็ได้ ตาลปัตรในส่วนนี้ใช้สำหรับบ่งหน้าพระภิกษุผู้เป็นประธานในการกล่าวนำสมาทานศีล หรือกล่าวอนุโมทนา และยังมีความหมายใกล้เคียงกัน คือคำว่า ตาลปัตรบังเพลิง เป็นตาลปัตรที่

^{๒๐}พระมหานิรุตต์ จิตสวโร, คู่มือสมณศักดิ์ พัดยศ ฉบับสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๗๑.

มีลักษณะเดียวกันกับพัดยศของพระภิกษุสงฆ์ ใช้ประดับสถานที่ในงานพระเมรุชั้นพระมหากษัตริย์ และพระราชวงศ์ชั้นสูง นิยมทำเป็นรูปคู่คทาเทวดานั่งคุกเข่าถือตาลปัตรรายรอบบริเวณพระเมรุ^{๒๐}

๒.๒ พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนาไทย-อังกฤษ อังกฤษ-ไทย ของสุชีพ ปุญญานุภาพ ได้ให้ความหมายตาลปัตรว่า ตาลปัตร หมายถึง ใบตาล พัดที่ทำด้วยใบตาล (ใช้บังหน้าพระเวลาสวดมนต์ น่าจะมีเหตุผลเพื่อความสำรวมจิตจากอารมณ์ภายนอก) N. a palm-leaf; a fan made of palm-leaf (use as the face screen of a monk during the time of recitation, the reason for this may be “in order to restrain the mind from external sense objects”)^{๒๑}

๒.๓ พัดยศ ตามความหมายพจนานุกรมลัทธิราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า พัดยศ หมายถึง พัดพิเศษที่พระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อพระราชทานแก่พระภิกษุสามเณรที่สอบเปรียญธรรมได้ตั้งแต่ ๑ ประโยคขึ้นไป หรือแก่พระภิกษุที่มีความรู้ ความสามารถในการศึกษา การบริหาร หรือการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นเครื่องหมายแสดงลำดับชั้นแห่งสมณศักดิ์ มีรูป และชื่อต่าง ๆ กัน ดังนี้

(๑) พัดงานสาน หมายถึง พัดยศที่พื้นคัดสานด้วยงาช้าง เป็นเครื่องหมายฝ่ายอรัญวาสี ในสมัยโบราณ สมเด็จพระสังฆราช และสมเด็จพระราชาคณะเจ้าคณะใหญ่ที่ลงท้าวสร้อยราชทินนามว่า “คามวาสี อรัญวาสี” มีพัดยศ ๒ เล่ม คือ พัดแฉกพื้นกำมะหยี่ปักด้วยทอง และเงิน เป็นเครื่องหมายฝ่ายคามวาสี ส่วนพัดงานสาน เป็นเครื่องหมายฝ่ายอรัญวาสี

(๒) พัดแฉกทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ หมายถึง พัดยศของสมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระราชาคณะ และพระราชาคณะ มีลักษณะอย่างทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ปลายแหลม และมีแฉกโดยรอบ พื้นดาดโหมด หรือกำมะหยี่ ปิดลวดลายด้วยดินเคลือบ หรือดินด้านใน มีสี และลวดลายต่าง ๆ ตามชั้นแห่งสมณศักดิ์ ดำรงกาลถึง ถ้าเป็นพัดยศสมเด็จพระสังฆราช ยอดพัดยศจะทำด้วยงาแกะสลักเป็นฉัตร ๓ ชั้น

(๓) พัดพุดตาน หมายถึง พัดยศของพระครูสัญญาบัตร หรือพระครูฐานานุกรมบางชั้น มีลักษณะกลม แต่มีแฉกโดยรอบ พื้นทำด้วยกำมะหยี่ สักหลาด แพร หรือเยียรบับ ปักทองแล่ง ดินมัน ดินเคลือบ หรือดินธรรมดา มีสี และลวดลายต่าง ๆ ตามชั้นแห่งสมณศักดิ์

(๔) พัดหน้านาง เป็นพัดยศเปรียญ หรือพระครูฐานานุกรมบางชั้นที่ต่ำกว่าพระครูวินัยธร และพระครูธรรมธร มีลักษณะกลมอย่างหน้านาง ด้านบนกลมมน โตกว่าด้านล่าง

^{๒๐}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๔๕๑.

^{๒๑}สุชีพ ปุญญานุภาพ, พจนานุกรม ศัพท์พระพุทธศาสนาไทย-อังกฤษ, อังกฤษ-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๗๓.

พื้นทำด้วยสักหลาด กำมะหยี่ อดัดสีต่าง ๆ ปักลวดลายต่างกันตามชั้นแห่งสมณศักดิ์ ถ้าเป็นพัด เปรียบอุประโยค พื้นด้วยด้วยตาทอง^{๒๓}

ดังนั้น ตาลปัตร ตามความหมายพจนานุกรม จึงหมายถึง พัดที่ทำจากใบตาล แล้วนำไป ถวายพระภิกษุที่เป็นประธาน เพื่อจะได้ใช้ในการกล่าวนำสมาทานศีล และการกล่าวอนุโมทนาพร ต่อมาจึงพัฒนาขึ้นมาเป็นพัดยศ หรือตาลปัตรสำหรับผู้เป็นประธานใช้ โดยการได้รับพระราชทาน จากพระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขของประเทศ ซึ่งมีทั้งพัดงาสาน พัดแลกทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ พัด พุดตาน และพัดหน้านาง ตาลปัตรที่มีรูปลักษณะเหล่านี้ จึงได้ชื่อว่า พัดยศ หมายถึง พัดประจำ ตำแหน่งของพระภิกษุสงฆ์ไทยที่นับตั้งแต่สมเด็จพระสังฆราชลงมาจนถึงพระครูฐานานุกรมชั้น ต่ำสุดล้วนแต่ได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์ทุกตำแหน่งชั้น

๓. พัดยศตามความหมายโดยทั่วไป

พัดยศ คือ พัดพิเศษที่พระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อพระราชทานแก่ ภิกษุผู้มีฐานันดรในคณะสงฆ์^{๒๔} ซึ่งมีผู้ให้ความหมายของพัดยศไว้ดังนี้

พระธรรมกิตติวงศ์ กล่าวว่า พัดยศ คือ ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่ พระสงฆ์พร้อมทั้งสถาปนาหรือทรงตั้งสมณศักดิ์แก่พระสงฆ์พัดยศเป็นพระภิกษุสงฆ์ได้รับ พระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพร้อมกับสัญญาบัตรซึ่งถือเป็นเครื่องแสดงสมณศักดิ์ ของพระแก่ภิกษุรูปนั้นพัดยศเป็นเครื่องราชสักการะที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทาน ให้แก่พระสงฆ์ผู้ทำคุณประโยชน์แก่ศาสนาและราชอาณาจักรเป็นสิ่งประกาศเกียรติคุณของ พระสงฆ์ผู้ได้รับพระราชทานเหมือนเป็นเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชนิดหนึ่ง^{๒๕}

พระมหานिरุตต์ ฐิตสวโร ได้ให้ความหมายของพัดยศ หมายถึง ตาลปัตรหรือพัด ที่ พระมหากษัตริย์ พระราชทานแก่พระสงฆ์พร้อมกับการพระราชทานสมณศักดิ์ เพื่อเป็นสิ่งบอกชั้น ยศที่ได้รับพระราชทาน เป็นสัญลักษณ์แห่งการประกาศเกียรติคุณ เป็นขวัญและกำลังใจแก่พระสงฆ์ผู้ พุทธิปฏิบัติชอบ พัดยศถือเป็นเอกลักษณ์แห่ง “ศิลปะบนศาสนวัตถุ หรือศาสนศิลป์” อันเป็นงาน ประณีตศิลป์ที่บรรพบุรุษ ซึ่งกว่าจะเป็นตาลปัตรพัดยศแต่ละเล่มได้ ต้องใช้ความสามารถทาง

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๘๐.

^{๒๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร : นามมีบุ๊คส์พับเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๗๘๐.

^{๒๕} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), ตาลปัตรพัดยศศาสนวัตถุที่น่าอัศจรรย์, วารสารราช บัณฑิตสถาน, ๒๕๔๐: ๒๒.

หัตถศิลป์และความพิถีพิถันละเอียดลออของช่างฝีมือ จึงจะสำเร็จเป็นผลงานอันทรงคุณค่าเป็นอารย
 คุชาติ^{๒๖}

วิเชียร อากาศฤกษ์ กล่าวว่า พัดยศ คือสิ่งที่ได้รับพระราชทานพร้อมกับสมณศักดิ์^{๒๗}

สุนทร สุภูตะโยธิน กล่าวว่า พัดยศ หมายถึง พัดที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 พระราชทานแก่พระสงฆ์พร้อมกับการทรงตั้งสมณศักดิ์ เพื่อเป็นสิ่งบอกชั้นยศที่ได้รับพระราชทาน
 นั้น ๆ และเป็นการประกาศเกียรติคุณ ตลอดจนเป็นการเพิ่มขวัญและกำลังใจแก่พระสงฆ์ผู้ปฏิบัติ
 ขอบนั้นด้วย^{๒๘}

จินตนา กระบวนแสง กล่าวว่า พัดยศ คือ พัดที่พระมหากษัตริย์พระราชทาน เพื่อเป็น
 เครื่องหมายแสดงชั้นและตำแหน่งของพระภิกษุรูปนั้น^{๒๙}

สรุปได้ว่าพัดยศนอกจากจะเป็นเครื่องประกอบสมณศักดิ์แล้วยังแสดงให้เห็นถึงชั้น
 และตำแหน่งของพระภิกษุในการปกครองคณะสงฆ์อีกด้วย

๒.๓ ประเภทพัดยศ

การศึกษาเรื่องพัดยศ ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ พบว่าในสมัยสมเด็จพระ
 รามาธิบดีที่ ๑ มีกฎหมายลักษณะพยานกล่าวถึงการใช้ตาลปัตรพัดยศเมื่อ พ.ศ. ๑๘๕๘ ถือว่าพัดยศ
 เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ประเภทไม่เป็นลายลักษณ์อักษรจากหลักฐานพบว่า พัดยศของ
 พระสงฆ์ไทยได้รับแบบอย่างมาจากลังกา ทำด้วยใบตาล งาช้างสาน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้ดัด
 ปลงรูปแบบและวัสดุให้เข้ากับยุคสมัย โดยเฉพาะพัดเปรียญนอกจากนั้นได้จัดประเภทของพัดยศ
 ตามสมณศักดิ์ เพื่อให้สอดคล้องกับตำแหน่งในการบริหารคณะสงฆ์ ดังนี้

๑. พระครูฐานานุกรมขึ้นไป รวมทั้งพระเปรียญ ได้รับพระราชทาน พัดหน้านาง

๒. พระปลัด ถึงพระครูฐานานุกรมขึ้นไป รวมทั้งพระเปรียญ ได้รับพระราชทานพัด

พุดตาน

^{๒๖}พระมหานริตุต จิตสวโร, คู่มือสมณศักดิ์ พัดยศ ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๑๑.

^{๒๗} วิเชียร อากาศฤกษ์, และสุนทร สุภูตะโยธิน, ประวัติสมณศักดิ์และพัดยศ, (กรุงเทพมหานคร :
 บูรพาศิลปะการพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๑๑.

^{๒๘} สุนทร สุภูตะโยธิน, คู่มือสมณศักดิ์ผู้บริหาร, (กรุงเทพมหานคร : กรังค์ปรีซ์อินเตอร์เนชั่นแนล,
 ๒๕๔๐), หน้า ๑๒.

^{๒๙} จินตนา กระบวนแสง, เครื่องประกอบสมณศักดิ์, (กรุงเทพมหานคร : ชุมชนสหกรณ์การเกษตร
 แห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๒๑), หน้า ๗.

๓. พระครูสัญญาบัตร ที่ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด เจ้าอาวาส พระอารามหลวงชั้นนอกได้รับพระราชทานพัดเปลวเพลิง

๔. พระราชาคณะชั้น ไปถึงสมเด็จพระราชาคณะ สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระสังฆราชเจ้า และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ได้รับพระราชทานพัดแฉกใช้มาถึงปัจจุบัน^{๓๐}

นอกจากนี้ ยังมีพัดยศเปรียญ อันเป็นเครื่องหมายสำหรับพระภิกษุผู้สอบได้บาลีเปรียญ ๓ ประโยคขึ้นไป และมีคำเป็นเครื่องสมณศักดิ์ว่า "พระมหา" เวลาทรงตั้งเรียกว่า "ทรงตั้งเปรียญ" ไม่ใช่คำว่า "พระราชทานสมณศักดิ์ - พัดยศ" สำหรับผู้สอบได้ประโยค ป.ธ.๓ ทรงพระราชทานให้ สมเด็จพระสังฆราชทรงตั้ง โดยประทานประกาศนียบัตร พัดยศ ชื่อว่า ทรงตั้งแล้ว ส่วนผู้สอบได้ ประโยค ป.ธ.๖ ถึงประโยค ป.ธ.๙ จะเสด็จพระราชทานประกาศนียบัตรพัดยศ และไตรจีวรด้วย พระองค์เอง ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ลักษณะพัดยศเปรียญเป็นพัดหน้าาง ประโยค ป.ธ.๓ - ป.ธ.๕ มีพื้นสักหลาดสีแดงปักคั่นเลื่อมมีเลขประโยคอยู่ตรงกลางพัด ประโยค ป.ธ.๖ - ป.ธ.๘ มีพื้นสักหลาดสีเหลืองดำปักคั่นเลื่อมมีเลขประโยคอยู่ตรงกลาง ประโยค ป.ธ.๙ พื้นสักหลาดสีเหลืองดำสีขาวปักคั่นเลื่อมตรงกลางว่าง ไม่มีเลขประโยคกำกับ

สรุปได้ว่าประเภทของพัดยศมีด้วยกัน ๔ ประเภทคือ ประเภทที่ใช้กับ พระครู ฐานานุกรม เป็นพัดหน้าาง พระปลัด ถึงพระครูฐานานุกรมขึ้นไป รวมทั้งพระเปรียญ ได้รับ พระราชทานพัดพุดตาน และพระราชาคณะชั้น ไปถึงสมเด็จพระราชาคณะ สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระสังฆราชเจ้า และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ได้รับพระราชทานพัดแฉก

๒.๔ องค์ประกอบเครื่องบอกชั้นยศ

องค์ประกอบเครื่องบอกชั้นยศ มี ๓ ส่วน ดังนี้

๒.๔.๑ ยอดพัดยศ พัดยศประจำพระองค์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า สมเด็จพระสังฆราช เจ้า และสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ซึ่งแต่ละพระองค์ได้รับพระราชทานมานั้น มี ศักดิ์สูงต่ำแตกต่างกัน จะสังเกตได้ที่ยอดพัดซึ่งทำด้วยงาแกะเป็นรูปฉัตร ๓ ชั้น ๕ ชั้น ๑ ชั้น หรือ แกะเป็นรูปพระมหามงกุฏ ส่วนยอดพัดสมเด็จพระราชาคณะลงมาถึงพระราชาคณะชั้นสามัญจะแกะ เป็นรูปบัวซ้อนเหมือนกันหมด

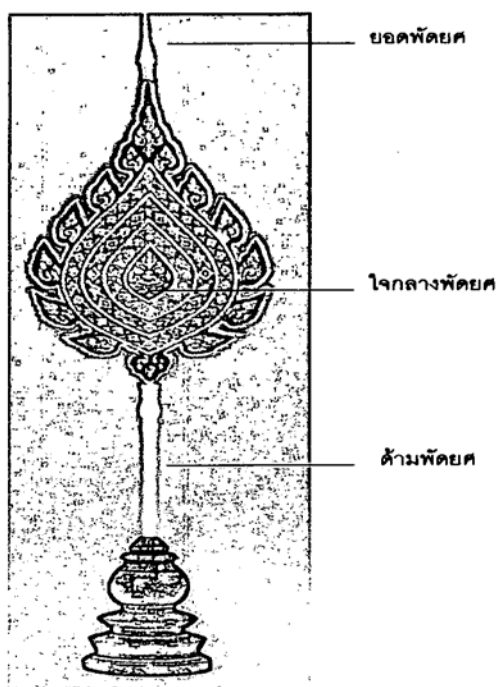
๒.๔.๒ ใจกลางพัดยศ เป็นจุดสำคัญจุดหนึ่งของพัด แสดงถึงคุณสมบัติเฉพาะของผู้ ได้รับพระราชทานที่ใจกลางพัดยศของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า สมเด็จพระสังฆราชเจ้า มักมีการปัก รูปและลวดลายเฉพาะไว้เป็นการเฉลิมพระเกียรติ เช่น ปักเป็นรูปพระมหามงกุฏ รูปฉัตร รูปตรา

^{๓๐}พระมหานริศต์ ฐิตสารโว, คู่มือสมณศักดิ์ พัดยศ ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๑๑.

ประจำรัชกาล เป็นต้น ใจกลางพัดกลางพัดของสมเด็จพระราชาคณะลงมาถึงพระราชคณะชั้น
ราชจะปึกเป็นรูปไบเทศเหมือนกันหมด

๒.๔.๓ **ด้ามพัดยศ** ตามที่มีปรากฏอยู่ทั่วไป ด้ามพัดพระราชคณะจะทำด้วยงา มีข้อ
แตกต่างที่ตรงคอพัด ซึ่งหมายถึงส่วนปลายสุดของพัด ถ้าเป็นพัดยศของสมเด็จพระสังฆราชลง
มาถึงพระราชคณะชั้นเทพ คอพัดจะแกะเป็นรูปเทพพนม สันพัดแต่เป็นรูปบัวกลุ่มเหมือนกันหมด
นอกจากนี้ยังแตกต่างกันที่ด้ามงา พัดยศสมเด็จพระสังฆราชขึ้นไปมักจะเป็นด้ามงาดันหึ่งแห่ง ส่วน
ตั้งแต่พัดสมเด็จพระราชาคณะลงมาจะเป็นด้ามงาต่อส่วนพัดยศชั้นพระครูสัญญาบัตร ยอดพัดยศ
คอพัดยศและสันพัดยศไม่แกะเป็นลวดลาย

เพื่อให้เกิดความเด่นชัดในการอธิบายจึงแสดงภาพประกอบไว้ต่อไปนี้

ภาพประกอบที่ ๒ เครื่องบอกชั้นยศ^{๓๑}

^{๓๑}สุนทร สุภูตะโยธิน, คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร, หน้า ๓๕.

๒.๕ ลักษณะพัดยศ

ลักษณะของพัดยศ แบ่งออกเป็น ๔ ลักษณะ ดังนี้

๒.๕.๑ พัดหน้านาง

พัดหน้านาง ใบพัดยศมีลักษณะรูปไข่หรือคล้ายเก้าน้ำของสตรี กว้าง ๑๕ เซนติเมตร ยาวตั้งแต่ยอดถึงปลายด้าน ๕๕ เซนติเมตร วัสดุที่ใช้ คืบทอง เลื่อมทอง ผ้าพื้น ดาดทอง ผ้าพื้น โหมดเงิน ผ้าพื้นแพร ส่วนด้ามพัดยศใช้วัสดุเทียมงา พัดยศชนิดนี้มีใช้ทั้งเป็นพัดสามัญทั่วไปและพัดยศสมณศักดิ์ ระดับพระครูฐานานุกรมขึ้นไป รวมทั้งพัดยศเปรียบด้วยโดยเฉพาะพัดยศเปรียญ ได้ปรับปรุงขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ โดยเน้นสีผ้าให้แตกต่างกัน และมีลวดลายบนพัดยศเพิ่มขึ้น ดังนี้

๑. เปรียญ ๙ ประโยค พัดหน้านาง พื้นดาดทอง ลายทองสลักไหมสีเป็นลงยา นม และยอดกะไหล่ทอง ทั้งของพระภิกษุและสามเณร

๒. เปรียญ ๘ ประโยค พัดหน้านาง พื้นดาดทอง ปักคืบเลื่อมทั้งของพระภิกษุและสามเณร

๓. เปรียญ ๗ ประโยค พัดหน้านาง พื้นโหมดเงิน ปักคืบเลื่อมทอง ทั้งของพระภิกษุและสามเณร

๔. เปรียญ ๖ ประโยค ภิกษุ พัดหน้านาง พื้นแพรเหลืองประดับเลื่อม ส่วนสามเณร พัดใบตาลขลิบลูกไม้ทองใจกลางสีเหลือง

๕. เปรียญ ๕ ประโยค ภิกษุ พัดหน้านาง พื้นแพรแดงประดับเลื่อม ส่วนสามเณร พัดใบตาลขลิบลูกไม้ทอง ใจกลางสีน้ำเงิน

๖. เปรียญ ๔ ประโยค ภิกษุ พัดหน้านาง พื้นแพรสีน้ำเงิน ส่วนสามเณร พัดใบตาลขลิบลูกไม้ทอง ใจกลางสีน้ำเงิน

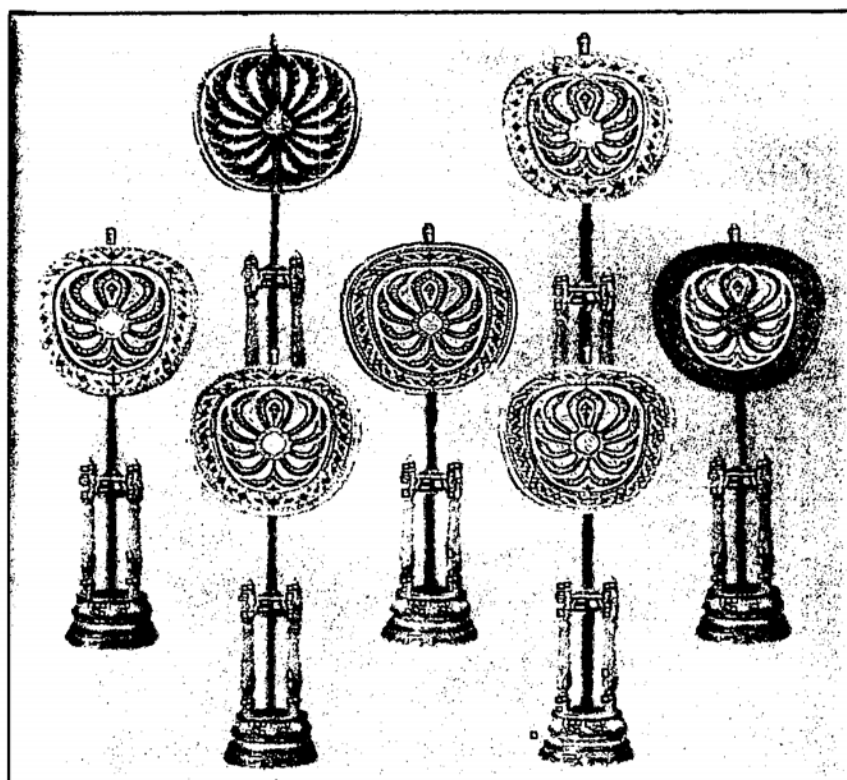
๗. เปรียญ ๓ ประโยค ภิกษุ พัดหน้านาง พื้นแพรสีเขียวประดับเลื่อม ส่วนสามเณร พัดใบตาล ขลิบลูกไม้ทอง ใจกลางสีเขียว

พัดเปรียญในสมัยรัชกาลที่ ๕ ตั้งแต่เปรียญ ๗ – ๙ ประโยค พระภิกษุและสามเณร มีลักษณะและลำดับชั้นเหมือนกัน ตั้งแต่เปรียญ ๓ – ๖ ประโยค พระภิกษุและสามเณร มีลักษณะและลำดับชั้นของพัดยศต่างกัน

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๖ ทรงเปลี่ยนพัดยศเปรียญทั้ง ๙ ประโยค ให้มีลักษณะและลำดับชั้นเหมือนกันทั้งของพระภิกษุและสามเณร ดังนี้

๑. เปรียญ ๙ ประโยค พัดหน้านาง พื้นดาดเหลืองล้วน ปักคืบเลื่อม

๒. เปรียญ ๘ ประโยค พัดหน้านาง พื้นแพรเหลือง ขอบและใจกลางคาดเหลือง ปักดิน
 เลื่อม
๓. เปรียญ ๗ ประโยค พัดหน้านาง พื้นแพรเหลือง ปักดินเลื่อม
๔. เปรียญ ๖ ประโยค พัดหน้านาง พื้นแพรเหลือง ปักดินเลื่อม
๕. เปรียญ ๕ ประโยค ภิกษุ พื้นแพรสีเขียว ขอบและใจกลางเป็นแพรสีแดง ปักดิน
 เลื่อม
๖. เปรียญ ๔ ประโยค ภิกษุ พัดหน้านาง พื้นแพรสีเขียว ขอบและใจกลางเป็นแพรสีน้ำ
 เงิน
๗. เปรียญ ๓ ประโยค ภิกษุ พัดหน้านาง พื้นแพรสีเขียวล้วน ปักดินเลื่อม

ภาพประกอบที่ ๓ พัดยศเปรียญสมัยราชกาลที่ ๖^{๓๒}

ในสมัยรัชกาลที่ ๗ จนถึงปัจจุบันมีพัดยศเปรียญมากขึ้น ประกอบพัดยศแบบเก๋าราคม
 แพงมาก จึงปรับปรุงใหม่เป็นการประหยัด จึงมีลวดลายเฉพาะริม พื้นพัดใช้แพรเกลี้ยง ดังนี้

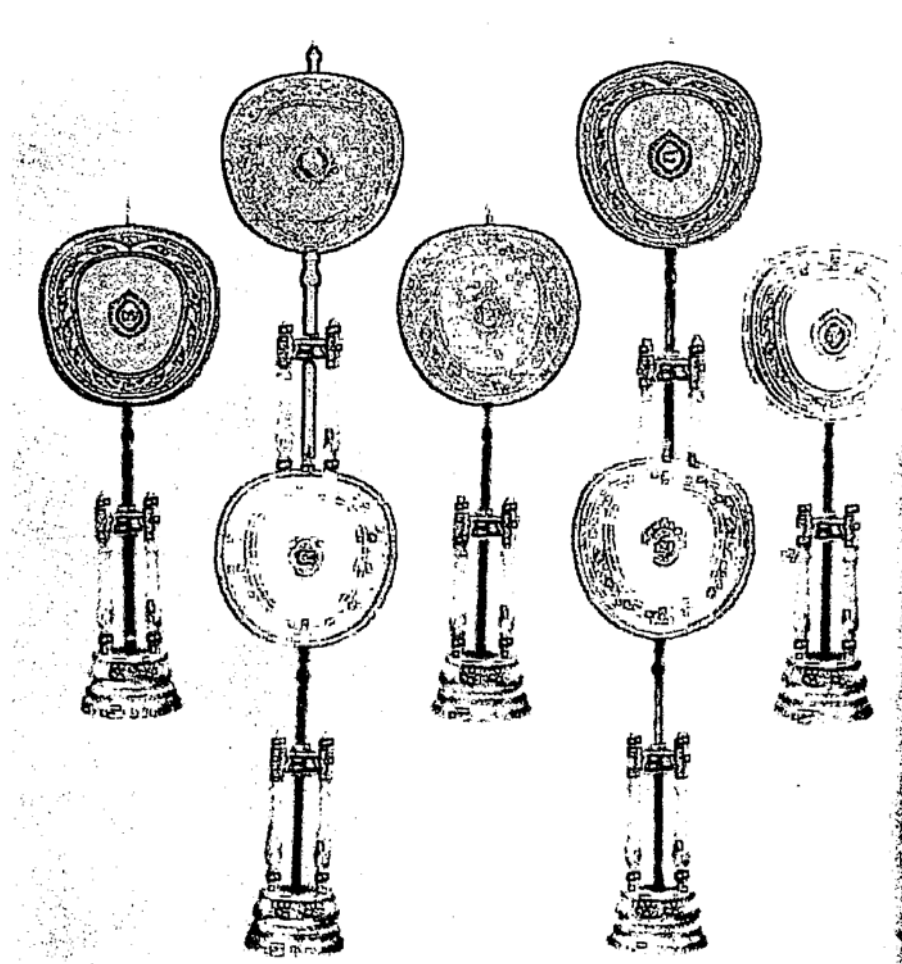
๑. เปรียญ สาม – สี่ – ห้า ประโยค พัดหน้านาง พื้นแดง เทียบเปรียญตรี

^{๓๒}วิเชียร อากาศฤกษ์, และสุนทร สุนทรโยธิน, ประวัติสมณศักดิ์และพัดยศ, หน้า ๑๕๑.

๒. เปรียญ หก - เจ็ด - แปด ประโยค พัดหน้านาง พื้นเหลือง เทียบเปรียญโท

๓. เปรียญ เก้าประโยค พัดหน้านาง พื้นคาดทอง เทียบเปรียญเอก

พัดเปรียญแต่ละประโยค ตรงกลางพัดมีเลขแสดงจำนวนประโยคด้วยทองเหลือง
กะไหล่ทองยกเว้นพัดเปรียญ ๕ ประโยค ไม่มีตัวเลขตรงกลางพัด เพราะพื้นผ้าเป็นคาดทอง ส่วน
ด้ามและยอดใช้วัสดุเทียมงา บริเวณต้นด้ามเป็นเม็ดยางมันท์^{๓๓}

ภาพประกอบที่ ๔ พัดศปรียญธรรมหน้านางสมัยปัจจุบัน

^{๓๓} อ่างแก้ว.

ปัจจุบันได้มีการปรับปรุงพัฒนาใหม่ แต่ยังมีลักษณะแบบหน้านาง และมีการปรับเปลี่ยนเหรียญสามเป็นเหรียญตรี เหรียญสี่-ห้า-หก เป็นเหรียญโท เหรียญเจ็ด-แปด-เก้าเป็นเหรียญเอก

๒.๕.๒ พัดพุดตาน

พัดพุดตาน ใบพัดมีลักษณะวงกลม แต่ริมขอบหยักเป็นแฉกรวม ๑๖ แฉก พัดยศชนิดนี้กว้าง ๓๘ เซนติเมตร ยาว ๕๕ เซนติเมตร มีลักษณะคล้ายกลีบดอกบัวบาน หรือดอกพุดตาน โคนเป็นเหล็กหุ้มแพร หรือผ้าสักหลาดกำมะหยี่ สีเดียวกันบ้าง สลับสีบ้าง ตามชั้นของสมณศักดิ์ ตั้งแต่พระปลัด พระครูปลัด ถึงชั้นพระครูสัญญาบัตร

พัดยศจนพระครูสัญญาบัตร ชั้นต่าง ๆ ที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน มีหลายตำแหน่ง ดังนี้

พัดพุดตาน พื้นสักหลาดสีแดง ใจกลาง สีม่วง สลับสีแดงและสีม่วง (ไล่จากวงใน) แฉกสีน้ำเงิน กลีบสีน้ำเงิน ปักดินเลื่อมลายดอกจันทร์และใบเทศ ค้ำงาต่อเป็นท่อน ๆ (ปัจจุบันเป็นวัสดุเทียมงา) ยอด คอ และต้น ค้ำมกลิ้งไม้แกะลาย

ภาพประกอบที่ ๕ ลักษณะพัดพุดตาน

๒.๕.๓ พัดเปลวเพลิง^{๓๔}

พัดเปลวเพลิงมีลักษณะทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ยอดแหลม ใบเป็นแฉก ๕ แฉก กว้าง ๓๕ เซนติเมตร ยาว ๑๒๒ เซนติเมตร คล้ายเปลวเพลิง ค้ำมพัดทำด้วยงา พัดเปลวเพลิงเป็นพัดยศ สมณศักดิ์ ระดับพระครูสัญญาบัตร ที่ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด และเจ้าอาวาส พระอารามหลวงชั้นเอก เท่านั้น

^{๓๔} สุนทร สุภูตะโยธิน, คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร, หน้า ๒๗.

พัตเปลวเพลิงมี ๕ แฉกพื้นสีทาสีแดง
ใจกลางพื้นกำมะหยี่สีเหลือง สลักสีม่วง
และเขียว (ไล่จากวงใน) ปักดินล้อม ลายใบ
เทศร์กร้อย ค้ำมางต่อ (ปัจจุบันเป็นวัสดุ
เทียมงา) ต้นค้ำมกลึงเป็นเม็ดทรงมันซ์ ยอด
กลึงเป็นรูปบัวซ้อน

ภาพประกอบที่ ๖ พัตยศประจำตำแหน่งพระครูสัญญาบัตรเจ้าคณะจังหวัด (จจร.)

๒.๕.๔ พัตแฉก

พุทธศิลป์พัตแฉก ใบพัตมีลักษณะทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ กว้าง ๓๖ เซนติเมตร ยาว ๑๒๒ เซนติเมตร ส่วนล่างเป็นพุ่มและเรียวแหลมขึ้นไปถึงส่วนยอดคล้ายดอกบัวตูม ขอบบนนอกคล้ายกลีบบัวที่ประกบแนบอยู่กับดอก มีกลีบอย่างน้อย ๕-๘ กลีบ ปักลายไทยชนิดต่าง ๆ ด้วยดินเงิน ดินทอง ทองแดง และอุปกรณ์อื่น ๆ อย่างประณีต สวยงามตาม ความสูงต่ำของชั้นยศที่ได้รับพระราชทานพัตแฉกเป็นพัตยศสมณศักดิ์ ตั้งแต่ระดับพระราชอาคันตุกะขึ้นไป ถึงสมเด็จพระราชาคณะ สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระสังฆราชเจ้า และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ตามรายละเอียด ดังนี้

๑) พัตยศพิเศษ

พัตยศพิเศษ คือ พัตยศสมณศักดิ์ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แห่งกรุงรัตน โกสินทร์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ให้จัดสร้างขึ้นเพื่อพระราชทานแด่พระสงฆ์ที่เป็นราชวงศ์หรือพระสงฆ์ที่ทรงเคารพนับถือเป็นกรณีพิเศษ ดังนี้

พัตนแหงงพิเศษประดับพลอยลักษณะเป็น
พัตนแหงงทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ แะด้ามงออย่าง
ประณีต ใบสลักเป็นลายโปร่ง มี ๖ แฉก
ประดับพลอยสีต่าง ๆ

ภาพประกอบที่ ๗ พัตนแหงงพิเศษประดับพลอย พัตนศประจำตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต

สรุปได้ว่า เมื่อพูดถึงสมณศักดิ์ก็ต้องพูดถึงพัตนศด้วย เพราะเป็นสิ่งที่คู่กันดังจะเห็นได้จากประเพณีการตั้งสมณศักดิ์และถวายพัตนศแก่พระสงฆ์นั้น เข้าใจว่า พระมหากษัตริย์ไทยทรงได้แบบมาจากลังกา ซึ่งแต่เดิมพัตนศมีลักษณะคล้ายพัดไฟ ทำด้วยใบตาล มีด้ามตรงกลาง ต่อมาพระมหากษัตริย์ไทยทรงพระราชทานสมณศักดิ์และพัตนศแก่พระสงฆ์ผู้ทรงพระไตรปิฎก มีความรู้ทางคันถธุระ เชี่ยวชาญด้านภาษาบาลี สามารถแปลพระไตรปิฎกได้ และพระที่มีความชำนาญด้านสมณะและวิปัสสนา ได้ทำคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติ พระศาสนา และประชาชน โดยพัตนศที่พระราชทานมีหลายประเภท แต่เมื่อสรุปแล้ว สามารถจัดกลุ่มได้เพียง ๔ ประเภท คือ พัตนหน้านาง, พัตนพุดตาน, พัตนเปลวเพลิง และพัตนแหงง ซึ่งแต่ละประเภทจะมีความหมายแตกต่างกัน ทั้งลักษณะ ทั้งสี สัญลักษณ์ที่ปรากฏอยู่ที่พัตนศสามารถตีความในเชิงธรรมได้หลากหลาย ดังที่จะได้นำเสนอในบทที่ ๔ ต่อไป

บทที่ ๓

แนวคิดเกี่ยวกับพุทธศิลป์และสุนทรียศาสตร์

พุทธศิลป์เป็นหลักการอธิบายศิลปะในพระพุทธศาสนาซึ่งมีรูปแบบต่างๆ เพราะคำว่า “พุทธศิลป์” เป็นคำที่เกี่ยวกับศิลปะในพระพุทธศาสนา เป็นคำที่สร้างความหมายให้เกิดความชื่นชอบ ความเชื่อมั่น ความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น คำว่า “พุทธศิลป์” จึงหมายถึงศิลปะในทางพระพุทธศาสนา และหลักที่จะนำมาอธิบายถึงคำว่า พุทธศิลป์ คือ หลักพุทธปรัชญา เพราะเป็นหลักแห่งการอธิบายความรู้ในพระพุทธศาสนา เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้วิจัย จึงอาศัยหลักพุทธปรัชญาเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีพุทธศิลป์และสุนทรียศาสตร์เพื่อจะได้นำไปสู่การตีความพหุของสงฆ์ไทยต่อไป ดังนี้

๓.๑ แนวคิดเกี่ยวกับพุทธศิลป์

๓.๑.๑ ความหมายของพุทธศิลป์

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้อธิบายความหมายว่า “พุทธเจดีย์ น. เจดีย์เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า มี ๔ ชนิด คือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุทเทสิกเจดีย์”^๑

พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตฺโต) ได้อธิบายความหมายไว้ว่า^๒ เจดีย์ที่เคารพนับถือบุคคล สถานที่ หรือวัตถุที่ควรเคารพบูชา เจดีย์เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า มี ๔ อย่างคือ ๑) ธาตุเจดีย์ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๒) บริโภคเจดีย์ คือ สิ่งหรือสถานที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย ๓) เจดีย์ธรรม บรรจุพระธรรม คือ พุทธพจน์ ๔) อุทเทสิกเจดีย์ คือ พระพุทธรูป ในทางศิลปกรรมไทยหมายถึง สิ่งที่ทำเป็นยอดแหลม เป็นที่บรรจุสิ่งที่เคารพนับถือ เช่น พระธาตุ และอัฐิบรรพบุรุษ เป็นต้น

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : นามมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕๕.

^๒ พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตฺโต), ศิลปะศาสตร์เพื่อการศึกษาที่ยั่งยืน, พิมพ์เนื่องในวันสถาปนาคณะศิลปะศาสตร์ ม.ธรรมศาสตร์ ครบ ๓๕ ปี ๑๕ สิงหาคม ๒๕๔๐ (กรุงเทพมหานคร : บ.ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๕.

พระธรรมโกศาจารย์ หรือพุทธทาสภิกขุ^๓ ท่านได้อธิบายเกี่ยวกับพุทธศิลป์เพื่อความสรุปได้ว่า “ยอดของศิลปะนั้น เป็นเรื่องดำรงชีวิตจิตใจให้อยู่เหนือความทุกข์ นี่เป็นศิลปะสูงสุดในพระพุทธศาสนา เรียกว่า เป็นศิลปะของชาวพุทธ ในการช่วยกันปลดเปลื้องความทุกข์ในทางจิตใจ หรือปัญหาสังคม ในปัจจุบันเปลี่ยนไปเป็นเรื่องของวัตถุ ศิลปะของชาวพุทธเลยกลายเป็น เรื่อง โบสถ์เจดีย์และพระพุทธรูปสวยๆ

ส่วนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลคุณากร ก็ทรงอธิบายพุทธศิลป์มีเนื้อหาความว่า^๔ “ในสมัยนั้นพุทธบริษัทนับถือพระไตรสรณคมน์ ไม่มีวัตถุอื่นเป็นเจดีย์ในพระพุทธศาสนา พระไตรสรณคมนั้นจึงเป็นเจดีย์ในพระพุทธศาสนา ต่อมาเจดีย์ในพระพุทธศาสนาจึงมี ๔ ประเภท คือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุทเทสิกเจดีย์ ได้เกิดขึ้นในภายหลัง

สงวน รอดบุญ ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับพุทธศิลป์ไว้ว่า “พุทธศิลป์ คือ ศิลปกรรม ที่สร้างขึ้นรับใช้พระพุทธศาสนาโดยตรง ทั้งในด้านจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ในลัทธิมหายาน และเถรวาท”^๕

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้เขียนพุทธศิลป์ที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปและพระเครื่อง ในหนังสือพระผู้ทรงเป็นปราชญ์แห่งพระพุทธศาสนาไว้ได้ และเมื่อพระพุทธศักราช ๒๕๐๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ได้ทรงสร้างพระเครื่องขึ้น พิมพ์หนึ่งเป็นการส่วนพระองค์เรียกว่า “พระกำลังแผ่นดิน” หรือ “พระสมเด็จพระเจดีย์ไตรลดา” พระองค์ทรงมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ

๑) เพื่อพระราชทานแก่ผู้ทูลขอ หรือพระราชทานตามพระราชอัธยาศัยเป็นเครื่องเตือนใจให้ผู้ที่ได้รับพระราชทาน มีความประพฤติปฏิบัติสมกับที่ได้รับพระราชทาน

๒) เพื่อเป็นกำลังของแผ่นดิน

๓) เพื่อให้เกิดความสามัคคีรวมกำลังกันรักษาแผ่นดินสืบไป

พระสมเด็จพระเจดีย์ไตรลदानี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงดำริออกแบบและทรงสร้างขึ้นด้วยฝีพระหัตถ์ของพระองค์เองทุกองค์ มีลักษณะด้านพุทธศิลป์สวยงาม...”^๖

^๓ กวีวงศ์ (รวบรวม), ศิลปะและสุนทรียภาพทางจิตวิญญาณ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔๒-๑๔๓.

^๔ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลคุณากร, ตำนานพุทธเจดีย์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลัง วิทยา, ๒๕๑๓), หน้า ๕๓-๕๔.

^๕ สงวน รอดบุญ, ศิลปกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕๐.

อำนาจ เย็นสบาย ยังได้แสดงพุทธศิลป์ ตามทฤษฎีของอาจารย์เฉลิมชัยมีเนื้อหา ความพอสรุปได้ว่าคำว่า “พุทธศิลป์” มิใช่เป็นอุบัติการณ์ทางภาษาคำใหม่ หรือเป็นปรากฏการณ์ ทางศิลปะล่าสุด หรือเป็นนิมิตใหม่ในการแสวงหาที่เพิ่งค้นพบ อย่างไรก็ตามเนื่องจากคำว่า พุทธ ศิลป์มีรากฐานที่ผูกพันกับวิถีการดำเนินชีวิต ของผู้คนในสังคมไทยมาเป็นเวลาช้านาน มี ลักษณะเฉพาะของความเป็นตะวันออก มีลักษณะเฉพาะพิเศษแบบชนชาติไทย ศิลปะกับวัด มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมาเป็นเวลาช้านาน ไม่ว่าจะเป็นภาพเขียน พุทธปฏิมา สถาปัตยกรรม และ วรรณกรรม ซึ่งศิลปะแขนงต่างๆ เหล่านี้ ได้รับการกล่าวขานว่าเป็นพุทธศิลป์ โดยมีเหตุผลสำคัญ ประการหนึ่ง เพราะสร้างขึ้นในปริบทของวัด เนื้อหาสาระมีส่วนเกี่ยวข้องกับศาสดา เช่น พุทธ ประวัตินี้ พุทธประวัติมาเกี่ยวข้องกับคำสอน โดยอาศัยวิธีการต่างๆ เช่น ทฤษฎีสามโลกในไตรภูมิ และประการหนึ่ง เพราะศิลปะหรือช่างจะแสดงเจตจำนงในการเนรมิตศิลปกรรม ด้วยพลังศรัทธา และเป็นพุทธบูชา เป็นต้น...^๓

นอกจากนั้นยังได้แสดงเนื้อหาความไว้อีกว่า สำนักสันตติโก ได้เสนอทฤษฎีทาง ศิลปะที่แตกต่างไปจากความเข้าใจของคนทั่วไปแม้กระทั่งตำราเรียนศิลปะที่เขียนถึงพุทธศิลป์ ก็มี แต่ภาพของวัดถ้ำอัน ได้แก่ โบสถ์ วิหาร เจดีย์ การอธิบายคุณค่า ก็พูดเฉพาะรูปแบบ เส้น สี จังหวะ องค์ประกอบ กระทั่งเปรียบเทียบพระพุทธรูปในยุคคลาสสิก มีความงามอันอ่อนหวานปานสตรี กล่าว โดยเฉพาะก็คือ พุทธศิลป์ หรือศิลปะที่เกี่ยวข้องศาสนาพุทธ ที่ศึกษาเล่าเรียนกัน มิได้มีการเน้นให้ เห็นถึงพุทธธรรม...^๔

จึงสรุปได้ว่า พุทธศิลป์ ก็คือ ศิลปกรรมที่สร้างเกี่ยวกับพระพุทธรูปฝ่ายมหายาน และเถรวาท มีจิตรกรรม สถาปัตยกรรม และประติมากรรม เป็นต้น สมัยพุทธกาลพระพุทธรูปเจ้าเน้น สอนพระไตรสรณะคมน์ หามิเจดีย์ คือ สิ่งที่เกิดจากซึ่งปรากฏในรูปวัตถุเจดีย์ไม้ หลังปรินิพพาน จึงได้เกิดเจดีย์ ๔ ประเภท พร้อมกับรูปเคารพ หรือพระพุทธรูปให้ภายหลัง มีการสร้างสถูป สัญลักษณ์ต่างๆ จนเกิดวิวัฒนาการตามสกุลช่างของอินเดียเผยแพร่ออกไปในดินแดนอื่นทั่วโลก เกิดเป็นพุทธศิลป์ในพระพุทธรูปศาสนาพุทธมากมาย ซึ่งปรากฏในปัจจุบัน บางท่านแสดงทฤษฎีไว้ว่า

^๓ มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระผู้ทรงเป็นปราชญ์แห่งพระพุทธศาสนา, พิมพ์ใน กราวถวายปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช วันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๔๕, (กรุงเทพมหานคร : บ.๒๑ เซ็นจูรี่ จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐๐-๑๐๑.

^๓ อำนาจ เย็นสบาย, ศิลปะพิจารณา, (กรุงเทพมหานคร : แสงศิลปะการพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๕๕-๕๖.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑.

พุทธศิลป์ของพวกปุณชนยังยึดวัดถุนี พระพุทธรูป เป็นต้น ส่วนพุทธศิลป์แบบอริยะสาวกเน้นทางจิตใจ การตัดกิเลส คือ จุดสูงสุดของพุทธศิลป์

๓.๑.๒ ทฤษฎีพุทธศิลป์

การอภิปรายประเด็นเรื่องทฤษฎีพุทธศิลป์ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะไม่ขอกล่าวถึงในหนังสือที่นักวิชาการด้านพุทธศิลป์ปัจจุบันได้นำเสนอไว้ แต่จะนำเสนอทฤษฎีพุทธศิลป์ที่เกิดจากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์พุทธสุนทรียศาสตร์ในหัวข้อที่ผ่านมา ซึ่งจะนำเสนอทฤษฎีพุทธศิลป์ในสองลักษณะก็คือ

๑) ทฤษฎีพุทธศิลป์แบบบริสุทธิ หมายถึงว่า ทฤษฎีนี้มีลักษณะเป็นเฉพาะแนวคิดเกี่ยวกับศิลปะหรือความงามที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก เช่น ทศนะเรื่องความงามในพุทธสุนทรียศาสตร์นั้น มีลักษณะเป็นอย่างไร วิธีเข้าถึงความงามมีขั้นตอนอย่างไรบ้าง เป็นต้น

๒) ทฤษฎีพุทธศิลป์แบบประยุกต์ หมายถึงว่า ทฤษฎีนี้มีลักษณะแนวคิดเกี่ยวกับศิลปะ หรือความงามที่มีการประยุกต์ขึ้น ระหว่างแนวความคิดตะวันตกกับแนวความคิดตะวันออก ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง ศิลปกรรม ประติมากรรม เป็นต้น ทฤษฎีที่สองนี้เกิดมีขึ้นหลังจากที่มีสร้างพระพุทธรูปเป็นครั้งแรกแล้ว

อย่างไรก็ตาม ในพระไตรปิฎกให้ความหมายของศิลปะไว้ว่า ฝีมือ ความฉลาดในฝีมือ ฝีมือทางการช่าง การแสดงออกมาให้ปรากฏงดงามน่าชื่นชม วิชาที่ใช้ฝีมือ วิชาชีพต่างๆ^๕ ดังนั้น พุทธศิลป์จึงหมายความว่า ฝีมือ ความฉลาดในฝีมือ ฝีมือทางการช่าง การแสดงออกมาให้ปรากฏงดงามน่าชื่นชม พระพุทธองค์ทรงแสดงพุทธศิลป์ไว้ในมงคลสูตรข้อที่ ๕ ว่า.. “ศิลปะนี้เป็นอุดมมงคล เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายทำมงคลเช่นนี้แล้ว เป็นผู้ไม่ปราศัยในข้าศึกทุกหมู่เหล่าย่อมถึงความสวัสดิ ในที่ทุกสถานนี้เป็นอุดมมงคลของเทวดาและมนุษย์เหล่านั้น”^๖ นี้ย่อมแสดงว่า พระพุทธองค์ได้ทรงปฏิเสธ ความมีอยู่ของศิลปะในพระพุทธศาสนา ในอรรถกถามังคลัตถปิณี^๗ ได้แบ่งศิลปะออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) อนาคติยศิลปะ หรือศิลปะของบรรพชิต

๒) อนาคติยศิลปะ หรือศิลปะของคฤหัสถ์

^๕ พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์, ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๓๓๕.

^๖ จุ.ปุ. (ไทย) ๒๕/๕/๓.

^๗ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถปิณีแปล เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๒.

พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงศิลปะของบรรพชิตไว้ว่า เป็นมงคลเพราะเป็นเหตุนำสุขมาให้ทั้งตนเองและผู้อื่น ศิลปะของบรรพชิต หมายถึง การตกแต่งสมณะบริวาร และการเย็บจีวร เป็นต้น และยังหมายถึงการงานที่จะพึงช่วยกันทำในการสร้าง หรือบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุหรือศาสนสถาน^{๑๒} ดังตัวอย่างที่พระองค์ตั้งพระโมคคัลลานเถระ เป็นผู้กำกับการสร้างวัดบุพพาราม หรือทรงมอบให้พระอานนท์เป็นผู้ออกแบบจีวรสำหรับพระสงฆ์ พระองค์ตรัสกับพระอานนท์ว่า

อานนท์ เธอเห็นนาของชาวมคธ ซึ่งเขาพูนดินขึ้นเป็นคันนาสี่เหลี่ยมพูนคันนายาวทั้งด้านยาวและด้านกว้าง พูนคันนาคันในระหว่างๆ ด้วยคันนา สั้นๆ พูนคันนาเชื่อมกันเป็นทาง ๔ แพร่ง ตามที่ซึ่งคันนากับคันนาผ่านตัดกัน ไปหรือไม่?

อานนท์: เห็นตามพระพุทธดำรัส พระพุทธเจ้าข้า. พระพุทธเจ้า : เธอสามารถแต่งจีวรของภิกษุทั้งหลายให้มีรูปร่างอย่างนั้นได้หรือไม่?

อานนท์ : สามารถ พระพุทธเจ้าข้า.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ทักขิณาคีรีชนบทตามพระพุทธานุญาตแล้ว เสด็จกลับมาพระนครราชคฤห์อีก ครั้งนั้นท่านพระอานนท์แต่งจีวรสำหรับภิกษุหลายรูป ครั้นแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคได้กราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงทอดพระเนตรจีวรที่ข้าพระพุทธเจ้าแต่งแล้ว พระพุทธเจ้าข้า พระพุทธองค์ตรัสสรรเสริญท่านพระอานนท์

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมีกถา ในเพราะเหตุเป็นเก้ามูลนั้น ในเพราะเหตุแรกเกิดนั้น แล้วรับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย อานนท์เป็นคนฉลาด อานนท์ได้ชาบซึ่งถึงเนื้อความแห่งถ้อยคำที่เรากล่าวย่อได้โดยกว้างขวาง อานนท์ทำผ้ากุสสีก็ได้ ทำผ้าชื่ออัทธกุสสีก็ได้ ทำผ้าชื่อมณฑลก็ได้ ทำผ้าชื่ออัทธมณฑลก็ได้ ทำผ้าชื่อวิวิฏฐะก็ได้ทำผ้าชื่อ อนุวิวิฏฐะก็ได้ ทำผ้าชื่อคิเวยยะก็ได้ ทำผ้าชื่อชังเขยยะก็ได้ และทำผ้าชื่อพาหันตะก็ได้ จีวรจักเป็นผ้าที่ตัดแล้ว เสริ้วหมองด้วยศัสตรา สมควรแก่สมณะ และพวกศัสตราไม่ต้องการ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตผ้าสังฆาฏิตัด ผ้าอุตราสงค์ตัด ผ้าอังตราสกตัด^{๑๓}

พระพุทธพจน์นี้ย่อมแสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์ก็ทรงชื่นชมในฝีมือของพระอานนท์ และพระอานนท์ก็เป็นผู้มีฝีมือหรือมีศิลปะ ผู้วิจัยเห็นว่า ตามตัวอย่างที่ยกมานั้น การทำจีวรของพระอานนท์เกิดจากการเลียนแบบคันนาของชาวมคธ ศิลปะบางอย่าง จึงเกิดขึ้นจากการเลียนแบบธรรมชาติ และพระพุทธศาสนา ก็ยอมรับศิลปะที่เกิดภายในมโนภาพ ซึ่งมีตัวอย่างคือพระโลกุทายี

^{๑๒} อ่างแล้ว.

^{๑๓} วิ.ม. (ไทย). ๕/๓๔๕/๒๑๓-๒๑๔.

ท่านเป็นผู้เก่งกาจสามารถในการเขียนจิ๋ว จึงได้เขียนจิ๋วทำรูปภาพต่างๆ อันงดงามตระการตา การทำของท่านเกิดจากมโนภาพ และจินตนาการภาพที่อรชรถกอาจารย์เรียกว่า ปฏิภาณจิตต์^{๑๔}

ส่วนศิลปะประเภทที่ ๒ เรียกว่า อคาริยศิลปะ คือศิลปะสำหรับผู้อยู่ครองเรือนหรือคฤหัสถ์นั้น มีมากมายหลายอย่าง ในสุทธาวักคฤกกาปกรณ^{๑๕} ได้กล่าวถึงศิลปะไว้ว่า

ช่างฉาก ๑ ช่างทอ ๑ ช่างย้อม ๑ ช่างกลบก ๑ ช่างหนังเป็นคำรบ ๕ เรียกว่าช่าง ผู้มีศิลปะ พระพุทธองค์มิได้ปฏิเสธความมีอยู่ของศิลปะ พระองค์ยอมรับช่างต่างๆ ว่าเป็นผู้มีศิลปะ ในชาติตตกชาดกกล่าวชื่นชมบุคคลว่าด้วยคนมีศิลปะ ว่าขึ้นชื่อว่าศิลปะแม้อย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จ โดยแท้ ขอเชิญพระองค์ ทรงทอดพระเนตรบุรุษเปลี่ยได้บ้านช่วยทั้ง ๔ ทิศ ก็เพราะการดีดมูลแพะ หรือในพาหิยชาดก กล่าวว่า “เป็นคนควรศึกษาศิลปะทั้งหลาย ชนทั้งหลายที่พอใจในศิลปะนั้นก็มีอยู่ แม้แต่หญิงที่เกิดในจังหวัดชั้นนอก ก็ยังทำให้พระราชาทรงโปรดปรานได้ด้วยความสามารถกระเมี้ยนของเธอ”^{๑๖}

ศิลปะจึงเป็นสิ่งจำเป็นในพระพุทธศาสนา เพราะศิลปะนั้นต้องใช้การดำรงชีวิตและพระพุทธองค์ก็ทรงตรัสสรรเสริญผู้ที่มีศิลปะ พระพุทธปฏิมากรที่นายช่างได้บรรจงสรรสร้างนั้นย่อมนับเป็นศิลปะ โดยนายช่างถือว่าเป็นนักปฏิมากรและพระพุทธเป็นศิลปะที่ได้ถ่ายทอดออกมาสู่สายตาของสาธุชน แม้แต่พระพุทธองค์ ก็ทรงใช้ศิลปะในการเผยแผ่ศาสนา การสอนของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้ง แม้เป็นเพียงธัมมิกถา หรือเทศนาทั่วไป ซึ่งมีใช้คราวที่มีความมุ่งหมายเฉพาะพิเศษ ก็จะดำเนินไปอย่างสำเร็จผลดี พระองค์มีพุทธลีลาในการสอน หรือเทศนาวิธี ๔ แบบคือ^{๑๗}

- ๑) สันทสสนา ชี้แจงให้เห็นชัด
- ๒) สมทปนา ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ
- ๓) สมุตเตชนา เข้าใจให้อาจหาญแก้อกถ้ำ
- ๔) สัมปหังสนา ปลอดภัยให้สดชื่นร่าเริง

พระพุทธองค์ก็ทรงใช้ศิลปะ แต่ว่าศิลปะที่พระพุทธใช้นั้นเป็นศิลปะแบบนามธรรม และเป็นความสามารถเฉพาะตน อาจกล่าวได้ว่าศิลปะนั้นมีทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม พุทธศิลปะนั้นก็เช่นกัน ไม่ว่าจะบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ก็ต้องมีศิลปะในการดำรงตน แต่พระพุทธองค์มิให้บรรพชิตติดอยู่กับศิลปะดังกล่าว แต่สำหรับคฤหัสถ์นั้นจำเป็นต้องใช้ศิลปะในการดำเนินชีวิต

^{๑๔} มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, มงคลสูตรที่ปีแปล เล่ม ๒, หน้า ๒๕.

^{๑๕} อ้างแล้ว.

^{๑๖} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๐๘/๔๔.

^{๑๗} พระราชวรมุนี (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๑๕๘-๑๕๙.

สรุปความโดยสังเขป พุทธสุนทรียศาสตร์มีเกณฑ์การตัดสินคุณค่าของความงามสามารถกระทำได้ในสองระดับ ก็คือในระดับสมมติสัจจะและปรมาตตสัจจะ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ พุทธสุนทรียศาสตร์พิจารณาความงามที่ ๒ ระดับประกอบไปด้วย (๑) ความงามภายนอกคือเป็นความงามของรูปธรรม อาทิ ความงามของรูป ความงามของวัตถุต่างๆ (๒) ความงามภายใน คือเป็นความงามที่เกี่ยวกับเรื่องนามธรรม อาทิ ความงามของจิตใจที่ประกอบด้วยกุศลธรรมต่างๆ อีกประการหนึ่งพุทธปรัชญาเถรวาท ให้พิจารณาคุณค่าของความงามเป็น ๒ ลักษณะ คือคุณค่าที่ขมหมายถึงคุณค่าของความงามอันเกี่ยวข้องกับต้นหาหรือสนองต้นหา ส่วนคุณค่าแท้หมายถึงคุณค่าของความงามที่เกี่ยวข้องกับปัญหาหรือสนองปัญหา

๓.๒ แนวคิดเกี่ยวกับสุนทรียศาสตร์

๓.๒.๑ ความหมายของสุนทรียศาสตร์

สำหรับศัพท์บัญญัติภาษาไทย คือ “สุนทรียศาสตร์” ตามรูปศัพท์นั้นมาจากคำ ๒ คำ คือ “สุนทรียะ” ซึ่งแปลว่า เกี่ยวกับความนิยมความงาม กับ “ศาสตร์” แปลว่า วิชา รวมความแล้ว สุนทรียศาสตร์ จึงแปลว่า วิชาว่าด้วยความนิยมความงาม^{๑๘} คำว่า “สุนทรียศาสตร์” เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยความงามโดยเฉพาะ ว่าด้วยความงามและมาตรฐานในการวินิจฉัยว่า อะไรงามหรือไม่งาม^{๑๙}

โบมการ์เติน (Alexander Gottlieb Baumgarten)^{๒๐} ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นบิดาแห่งสุนทรียศาสตร์สมัยใหม่ เป็นผู้บัญญัติศัพท์คำว่า “สุนทรียศาสตร์” และนำมาใช้เป็นคนแรกโบมการ์เติน มีความสนใจในปัญหาเรื่องของความงามนี้มาก เขาได้ลงมือค้นคว้า และรวบรวมความรู้เกี่ยวกับความงาม ซึ่งกระจัดกระจายอยู่มาไว้ในที่เดียวกัน เพื่อจะได้พัฒนาความรู้เกี่ยวกับความงามให้มีเนื้อหาสาระที่เข้มแข็งขึ้น แล้วยกตั้งชื่อเกี่ยวกับความงาม หรือความรู้ที่เกี่ยวกับความรู้สึกทางการรับรู้ว่า “Aesthetics” โดยบัญญัติจากรากศัพท์ภาษากรีก Aesthetics หมายถึง ความรู้สึกทางการรับรู้ หรือการรับรู้ตามความรู้สึก (Sense perception) นอกจากนี้คำว่า Aesthetics นี้ ยังมีนัก

^{๑๘}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑. (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๕๖), หน้า ๑๒๐๕.

^{๑๙}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ – ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เท็กซ์ แอนด์เจอร์นัล พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๔.

^{๒๐}David E. Cooper, *A companion to Aesthetics*, (Bodmin, Cornwall : Blackwell Publishers Inc., 1996), p.40.

ปรัชญาเมธีท่านหนึ่ง ซึ่งได้นำเอามาเขียนในงานปรัชญาของเขา อาทิ อิมมานูเอล ค้านท์ (Immanuel Kant) และเฮเกิล (Hegel) เป็นต้น^{๒๑}

กล่าวโดยสรุป คำว่า สุนทรียศาสตร์ คือ ปรัชญาแห่งความงาม (Philosophy of Beauty) หรือปรัชญาศิลปะ (Philosophy of Art) ทั้งสองคำนี้มีความแตกต่างกันไม่มากกล่าวคือ สุนทรียศาสตร์มีความหมายกว้างขวางกว่าปรัชญาศิลปะ เพราะว่าสุนทรียศาสตร์เป็นการศึกษาความงามที่เป็นวัตถุทางธรรมชาติและศิลปะ ส่วนปรัชญาศิลปะเป็นการศึกษาความงามของศิลปะ

๓.๒.๒ ความเป็นมาของสุนทรียศาสตร์

ถ้าจะกล่าวไปแล้วสุนทรียศาสตร์นั้น เริ่มต้นตั้งแต่ปรัชญาในสมัยกรีก และมีความเด่นชัดในงานเขียนของเหล่านักปรัชญาสมัยนั้น โดยเฉพาะผลงานทางปรัชญาของเพลโต ปัญหาที่ท่านปรัชญาเมธีสมัยนั้นได้เถียงกัน ได้แก่ ความงามคืออะไร ค่าของความงามนั้นเป็นจริงมีอยู่โดยตัวของมันเองหรือไม่ หรือว่าค่าของความงาม เป็นสิ่งที่เราใช้กับสิ่งที่เราชอบความงามกับสิ่งที่งามมีความสัมพันธ์กันอย่างไร มีมาตรการตายตัวอะไรหรือไม่ที่ทำให้เราตัดสินใจได้ว่า สิ่งนั้นงามหรือไม่งามอย่างไร เพื่อให้ทราบถึงความเป็นมาของสุนทรียศาสตร์ตั้งแต่ในอดีต โดยจะนำเสนอทรรศนะของนักปรัชญาหน้าหน้าโสกราตีส ที่กล่าวถึงความงามเอาไว้ ดังนี้

อิมเปโดเคลส (Empedocles) ได้แสดงปรัชญาพหุนิยมของธาตุต่างๆ โดยได้แสดงข้อเปรียบเทียบระหว่างศิลปะ คือจิตรกรรมกับความรัก ซึ่งเป็นเหตุนำธาตุต่างๆ มารวมกันเข้าโดยถือว่าสรรพสิ่งที่รวมกันด้วยความรัก ธาตุต่างๆ เป็นต้นกำเนิดของสรรพสิ่งที่กำลังเป็นอยู่ หรือได้เป็นมาแล้ว หรือว่าจะเป็นอย่างต่อไป สิ่งที่เรารับรู้ได้ก็คือ วัตถุที่เกิดจากการประสมรวมกันของธาตุทั้งหลาย ด้วยอำนาจของความรัก หรือที่แตกแยกออกไปก็ด้วยอำนาจความขัดแย้ง^{๒๒}

ไพธาโกรัส (Pythagoras) ถือว่า จักรวาลได้ผลิตเสียงเพลงที่ไพเราะ และรวมตัวกันได้ด้วยการประสานความกลมกลืนกัน รูปแบบต่างๆ ที่สำคัญของความงามคือระเบียบสัดส่วน และความจำกัดที่ศาสตร์ทั้งหลายทางคณิตศาสตร์ ได้แสดงชัดเจนไว้โดยเฉพาะนั่นเอง^{๒๓}

เฮราคลิตุส (Heraclitus) เป็นเจ้าของทฤษฎีว่า ปฐมธาตุของสรรพสิ่งคือไฟ และแนวคิดเกี่ยวกับสุนทรียทรรศนะว่า จุบรวมในปรัชญาว่าด้วยการเปลี่ยนแปลง และภาวะความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะต่างๆ ของไฟมากกว่าสิ่งที่ถูกสัมพันธ์ ความงามเป็นความประสานกลมกลืนกัน

^{๒๑} Ibid, p.182.

^{๒๒} พวง มินอก, สุนทรียศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๖), หน้า ๑๕.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

ของโลกนี้ ซึ่งไปประกอบด้วยการยึดเกาะกันอย่างเหนียวแน่น ที่มีอุปมาเหมือนกับการเกาะยึดกันของคันศรกับสายศร^{๒๔}

กลุ่มโซฟิสต์ (Sophist) เช่น โพรตาโกรัส (Protagoras) มีทรรศนะว่า เหตุผลเป็นธาตุสากล ศัสสะเป็นธาตุเฉพาะในตัวมนุษย์ เหตุผลติดต่อกันได้ ศัสสะได้เป็นความรู้สึกทางอารมณ์ของใคร ก็เป็นสิ่งที่อยู่ในตัวของบุคคลนั้น ท่านได้ปฏิเสธความแตกต่างกันที่ว่า มนุษย์เป็นเครื่องวัดทุกสิ่ง ซึ่งมนุษย์ในที่นี้ หมายถึงเฉพาะมนุษย์ ที่เป็นปัจเจกบุคคลเท่านั้น การเป็นเครื่องวัด หมายถึงการเป็นมาตรฐานของความจริงในทุกสิ่ง โดยแต่ละคน ซึ่งจะเป็นมาตรฐานวัดสิ่งที่เป็นจริงต่อตัวของเขาเอง สิ่งที่คุณอื่นรับรู้ว่าเป็นจริง ก็เป็นจริงสำหรับคนอื่น^{๒๕}

โสกราตีส (Socrates) ได้มีทรรศนะกับเรื่องนี้ ในงานเขียนของเพลโตโดยเฉพาะเรื่อง Symposium โดยมีสาระสำคัญ ก็คือว่า ความงามนั้นเป็นผลมาจากความรัก ความรัก ก็คือ ความหวงกระหายของวิญญาณมนุษย์ ที่จะเข้าถึงความงามเป็นทิพย์ ผู้ที่ตกอยู่ในความรักนั้น ไม่ได้แสวงหาความงามอย่างเดียว แต่จะสร้างสรรค์ความงดงามด้วยความงามนั้น สามารถรักษาไว้ได้ด้วยความรัก อันก่อปรด้วยการมีปัญหา คุณธรรม ความบริสุทธิ์ยุติธรรม และความเชื่อมั่นในสิ่งที่ดีงามของตน ความงามลักษณะนี้ถือว่าเป็นความแห่งจิตวิญญาณ ที่จะเข้าถึงความเป็นอมตะของความรัก คือ การมีปัญญาที่แท้จริง^{๒๖}

ดังที่กล่าวมา เป็นการนำเสนอให้เห็นถึง จุดเริ่มของสุนทรียศาสตร์ในตอนต้นจะเห็นว่า สุนทรียศาสตร์นั้น เริ่มมาตั้งแต่ครั้งสมัยปรัชญากรีก ข้อถกเถียงกันระหว่างนักปรัชญาด้วยกันทำให้เกิดทฤษฎีต่างๆ มากมาย ในสุนทรียศาสตร์ จึงมีผลพัฒนาการของปรัชญาสาขานี้ด้วย สุนทรียศาสตร์ได้พัฒนาตามระยะเวลาของแต่ละยุคสมัย ซึ่งที่แรกจะเห็นว่า การเริ่มต้นมาจากสิ่งที่ไม่เป็นรูปร่าง จนถึงขั้นมีรูปแบบเพื่อให้มีการศึกษาอย่างเป็นขั้นตอน ปัจจุบัน สุนทรียศาสตร์ได้กลายมาเป็นสาขาหนึ่งของปรัชญาที่ต้องศึกษาและมีอิสระมากขึ้น โดยจะศึกษาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับงานทางด้านศิลปะต่างๆ กระบวนการแห่งการผลิต และการมีประสบการณ์ทางศิลปะ รวมถึงศึกษาในลักษณะเฉพาะของธรรมชาติ และผลิตผลของมนุษย์ ที่นอกขอบข่ายของศิลปะ

กล่าวโดยสรุปก็คือ การนิยามความหมายเรื่องความงามนี้ ยังไม่สามารถมีข้อยุติในทางปรัชญา เพราะปรัชญาเมธีแต่ละท่าน ยังมีเหตุผลในการตีความหมายแตกต่างกันไป ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะไม่พยายามจะตอบว่า ความงามคืออะไร เพียงแต่จะแสดงให้เห็นว่า แท้จริงแล้วปัญหาว่า

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

ความงามคืออะไร ยังคงเป็นปัญหาที่ยังไม่สามารถหาข้อยุติได้ การยอมรับว่าความงามคืออะไร คงจะต้องขึ้นอยู่กับว่าผู้ใด มีพื้นฐานความคิดเกี่ยวกับอภิปรัชญาในกลุ่มใดด้วย

๓.๒.๓ ความหมายของศิลปะ

การให้คำนิยามคำว่า ศิลปะ ให้มีความหมายที่แน่นอนตายตัว และชัดเจนเป็นที่ยอมรับของปรัชญาอเมริกัน ท่านผู้รู้ทั้งหลายนั้น เป็นเรื่องที่ยากมาก และยากก็พอๆ กับการให้คำนิยาม คำว่า ความงามคืออะไร คำนิยามความหมายที่ปราศผู้ และท่านผู้รู้ทั้งหลายให้ไว้นั้นก็ เป็นไปตามมุมมองความรู้ และประสบการณ์ของท่านเหล่านั้นด้วย

พจนานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒ ได้ให้คำจำกัดความไว้กว้างๆ ว่า^{๒๗} “ศิลปะ” เป็น คำนาม หมายถึง ฝีมือ ฝีมือช่าง การแสดงออกซึ่งอารมณ์สะท้อนใจให้ประจักษ์ โดยเฉพาะหมายถึงจิตรศิลป์”

พจนานุกรมศัพท์ศิลปะ ให้ความหมายไว้ว่า^{๒๘} ศิลปะ คือ ผลแห่งพลังความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่แสดงออกในรูปลักษณะต่างๆ ให้ปรากฏ ซึ่งสุนทรียภาพ ความประทับใจ หรือความสะท้อนอารมณ์ ความอัจฉริยภาพ พุทธิปัญญา ประสบการณ์รสนิยม และทักษะของแต่ละคน เพื่อความพอใจ ความรื่นรมย์ ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี หรือความเชื่อในลัทธิศาสนา”

คำว่า ศิลปะ (Art) นี้ มาจากคำละตินว่า “ars” แปลว่า ความชำนาญหรือทักษะ (skill) ในสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาของอิตาลี คำว่า “arti” หมายถึงอาสมาคมช่าง และคำว่า “arte” หมายถึง ฝีมือช่างทักษะ และประดิษฐ์กรรมทางการช่าง^{๒๙} ปัจจุบันคำนี้เป็นที่นิยม และนำมาใช้กันอย่างกว้างขวาง มีปรัชญาอเมริกันและท่านผู้รู้ทั้งหลาย ได้ให้ความหมายของศิลปะ (Art) ไว้ต่างๆ กัน ซึ่งขอนามากล่าวโดยสรุป ดังต่อไปนี้

เพลโต (Plato) มีทรรศนะว่า งานศิลปะ คือ การเลียนแบบสิ่งเฉพาะบนโลกแห่งผัสสะ และการเลียนแบบของศิลปิน เป็นเพียงความคล้ายคลึง หรือเป็นเพียงบางส่วนของต้นแบบ^{๓๐}

อริสโตเติล (Aristotle) กล่าวว่า ศิลปะคือ การเลียนแบบความแท้จริงซึ่งเป็นกระจกเงาสะท้อนธรรมชาติ ศิลปะไม่ใช่การถ่ายแบบรูปร่างภายนอกวัตถุ แต่เป็นการถ่ายแบบเนื้อแท้ภายใน^{๓๑}

^{๒๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, หน้า ๑๑๐๑.

^{๒๘} น. ณ ปากน้ำ, พจนานุกรมศิลปะไทย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท โรงพิมพ์กรุงเทพ, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕.

^{๒๙} ฟาง มินอก, สุนทรียศาสตร์, หน้า ๑๔๕.

^{๓๐} จรูญ โกมุทร์ดำนานนท์, สุนทรียศาสตร์, (นนทบุรี : เอส อาร์ พรินติ้ง แมสโปรดักส์, ๒๕๓๕), หน้า ๒๕.

สรุปได้ว่า จากทฤษฎีที่ปรัชญาตะวันตก ได้แสดงความหมายของศิลปะไว้ ศิลปะ นั้นเกี่ยวข้องกับความสุข ศิลปะเป็นการสร้างสรรค์ขึ้น จากความสามารถของมนุษย์ซึ่ง ความสามารถในการสร้างสรรค์งานศิลปะนี้ ได้รับแรงดลใจจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ ก่อให้เกิดความประทับใจ ความสะเทือนใจ แล้วถ่ายทอดออกมาเป็นงานทางศิลปะ เพื่อบอกกล่าว ให้ผู้อื่นได้รับรู้ หรือเข้าใจในความคิด และเพื่อเป็นสื่อความเข้าใจระหว่างมนุษย์ด้วยกันรวมทั้งเพื่อ ช่วยผ่อนคลายความตึงเครียดทางอารมณ์ ศิลปะไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ถ้ามีมาเอง ไม่มี ผู้ใดสร้างนั้น ไม่ถือว่าเป็นศิลปะ สิ่งต่างๆ ในธรรมชาติมีมากมายที่งดงาม นำทั้งถ้ามีผู้สร้างขึ้นมา จึงจะถือว่าเป็นศิลปะ

๓.๒.๔ ประเภทของศิลปะ

การสร้างสรรค์งานทางศิลปะ แบ่งออกได้ ๒ สาขาใหญ่ คือ^{๑๒}

ก. สาขาวิจิตรศิลป์ (fine Arts) หมายถึง ผลงานศิลปะที่มนุษย์สร้างขึ้นมาด้วยความรัก แสดงออกถึงคุณค่าทางสุนทรียภาพ และอารมณ์สะเทือนใจให้เกิดขึ้นแก่ผู้ดูเกิดความรูสึกทางความ งามบริสุทธิ์ แบ่งออกเป็น ๕ ประเภท คือ

๑) ประติมากรรม หรือประติมากรรม หมายถึง งานศิลปะที่แสดงออกด้วยการปั้นรูป แกะสลัก และสร้างรูปเคารพต่างๆ ตามความเชื่อ และศรัทธาของแต่ละยุคสมัยศิลปะจะมีลักษณะ เป็น ๓ มิติ

๒) สถาปัตยกรรม หมายถึง งานที่เกี่ยวกับการก่อสร้าง เป็นงานศิลปะเพียงอย่างเดียวที่มีเพียงรูปแบบ ไม่มีเรื่องราว หรือเนื้อหา งานสถาปัตยกรรมได้แก่ การสร้างที่อยู่อาศัย โบสถ์ วิหาร

๓) จิตรกรรม หมายถึง งานที่เกี่ยวกับการวาดภาพ ระบายสี ลักษณะของงานนั้นเป็น ๒ มิติ มีความแบนราบพื้นระนาบ ซึ่งเป็นงานศิลปะที่ไม่เกินระหว่างเนื้อที่อากาศอีกประการหนึ่ง งาน ประติมากรรม งานสถาปัตยกรรม และงานวิจิตรกรรมจัดอยู่ในกลุ่มศิลปะที่เราสามารถสัมผัสความ งามได้ โดยทางประสาทตา จึงเรียกว่า ทัศนศิลป์

๔) วรรณกรรม หมายถึง ศิลปะในการเรียบเรียง หรือประพันธ์ถ้อยคำมีทั้งร้อยแก้วและ ร้อยกรอง โดยเฉพาะร้อยกรองนั้น มีการแยกประเภทต่างๆ ออกไป มีการเลือกใช้ถ้อยคำ มีสัมผัส มี จังหวะ ท่วงทำนอง ทำให้เกิดความไพเราะของถ้อยคำ

^{๑๑} สุจิตรา อ่อนค้อม, ปรัชญาเบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรภาพพัฒนา, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๑.

^{๑๒} บุญเยี่ยม เข้มเมือง, สุนทรียภาพทัศนศิลป์, (กรุงเทพมหานคร : โอ เอส พรินต์ติ้ง เฮาส์, ๒๕๓๗), หน้า ๒๒-๒๕.

๕) คีตกรรม หมายถึง การดนตรี ซึ่งเน้น การนำเอาเสียงมาเป็นสื่อแสดงความรู้สึก โดยผ่านเครื่องมือที่ใช้ในการคิด สี ตี เป่า ทำให้ผู้ทำและผู้ฟังเกิดอารมณ์ หรือความรู้สึกร่วม เพลิดเพลิน เป็นสุข รัก อาลัย เป็นต้น

วรรณกรรม และคีตกรรม เป็นงานที่ใช้สัมผัสความรู้สึกเพราะ จึงเรียกว่า โสตศิลป์ถ้า นำเอาคีตกรรมไปรวมกับนาฏกรรม ซึ่งเป็นเรื่องของการฟ้อนรำ เต้นรำ โทรทัศน์ภาพยนตร์ เราจึงเรียกศิลปะแบบนี้ว่า โสตทัศนศิลป์

ข. สาขาประยุกต์ศิลป์ (Applied Art)^{๓๓} ซึ่งเป็นงานศิลปะ ที่ไม่ได้เน้นแต่ทางด้านสุนทรียภาพเท่านั้น แต่ได้นำมาเอาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น งานหัตถกรรม โภคภัณฑ์ อันเกี่ยวกับการแต่งกายของโขน ละคร ลีเก เป็นต้น ได้แก่

๑) สถาปัตยกรรม คล้ายกับงานประติมากรรมนั้นถูกสร้างขึ้นเพื่อป้องกันมนุษย์จากสิ่งแวดล้อม ส่วนประติมากรรมสร้างขึ้น เพื่อเคารพบูชาสักการะและความสวยงาม

๒) ศิลปะอุตสาหกรรม เป็นศิลปะในการค้นคิดกรรมวิธี ที่จะให้มีผลผลิตเพื่อประโยชน์ใช้สอยเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก

๓) ศิลปหัตถกรรม เป็นงานศิลปะที่ทำด้วยมือส่วนใหญ่ แบบที่ทำมักจะออกแบบตามใจผู้กระทำ เช่น การทำโต๊ะ เก้าอี้ การปั้นหม้อ การทอผ้า และอื่นๆ

๓.๒.๕ ทฤษฎีศิลปะ

มีนักปราชญ์ได้เสนอทฤษฎีศิลปะ^{๓๔} หลายทฤษฎีโดยให้คำนิยามไว้มากมาย จึงควรทำความเข้าใจเป็นแนวทางสำคัญดังนี้

๑) ศิลปะคือการเลียนแบบธรรมชาติ ดังนั้น หน้าที่ของศิลปินจะต้องเข้าใจในธรรมชาติ รู้จักถ่ายทอดความรู้สึกที่เกิดจากธรรมชาติ ให้ปรากฏออกมาเป็นรูปธรรม มีรูปทรง มีเรื่องราว ถูกต้องตามความเป็นจริงเท่าที่ความงามในธรรมชาตินั้นจะอำนวยให้

๒) ศิลปะคือการแสดงออกซึ่งความรู้สึก นั่นคือ ศิลปินต้องมีความสามารถในการแสดงออกซึ่งความรู้สึก หรือความเข้าใจต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ปรากฏออกมาภายนอกอย่างมีสติและใช้พิจารณาดีแล้ว โดยอาศัยประสบการณ์และความเข้าใจต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และแสดงออกมาให้คนอื่นเข้าใจและมีอารมณ์คล้อยตามด้วย

^{๓๓}บุญมี แทนแก้ว, พุทธปรัชญาเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕).

^{๓๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖-๕๗.

๓) ศิลปะคือการพัฒนาศิลปกรรมในทางอ้อม เพราะการแสดงออกในทางรูปธรรมอันเป็นอุดมคติสูงสุดที่ถูกถ่ายทอดออกโดยศิลปิน จะต้องเพียบพร้อมด้วยความสงบเรียบร้อยทั้งร่างกาย และจิตใจ ศิลปะที่แสดงออกจึงประณีต สวยงาม ผู้เห็นหรือผู้ชมจึงคล้อยตาม เมื่อศิลปินเห็นคุณค่ามีสุนทรียชาตอยู่ในจิตใจ จึงมีความรัก ความหวงแหน มีจิตใจใฝ่อนุรักษ์ศิลปะอย่างจริงจัง เกิดความรักและความหวงแหนในผลงานของตน จึงเป็นเหตุให้ผู้อื่นมีความรัก มีความหวงแหน ใครที่เจออนุรักษ์ ภูมิใจในศิลปะหรือผลงานชิ้นนั้น ไม่อยากจะทำลาย ไม่ใฝ่ใจใครที่จะทำให้ศิลปะเหล่านั้นถึงแม้ศิลปะนั้นจะสามารถซ่อมแซม ปรับปรุงขึ้นมาใหม่ได้ แต่ต้องเสียค่าใช้จ่าย เสียค่าอนุรักษ์คุ้มครอง และคุณค่าของศิลปะที่ซ่อมแซมขึ้นมาใหม่อาจจะด้อยคุณค่าหรือหมดคุณค่าไปก็เป็นได้

๔) ศิลปะคือการแสดงรูปแบบที่มีนัยสำคัญแฝงอยู่ เนื่องจากจุดประสงค์ของศิลปินที่แท้จริงก็คือเพื่อศิลปะนั่นเอง มิใช่เพื่อชีวิต มิใช่เพื่อเศรษฐกิจ มิใช่เพื่อให้ได้รับการยกย่องสรรเสริญ แต่อย่างไรก็ดี ด้วยเหตุนี้ศิลปินจึงจำเป็นต้องแสดงผลงานออกมาในรูปแบบที่นัยสำคัญที่ปรัชญาศิลป์ หรือมีความงามเพื่อให้ผู้อื่นได้รับทราบและเห็นด้วย และสามารถปฏิบัติตามในรูปแบบที่ดี และเห็นคุณค่าโดยที่สำคัญที่สุดคือในเรื่องบุญ เรื่องบาป เรื่องการทำความดี หลีกหนีความชั่ว ตลอดจนถึงจุดหมายปลายทางของชีวิต

๕) ศิลปะคือการแสดงออกในทางภาษา เพราะภาษาเป็นสื่อความหมายหรืออธิบายบางอย่างให้เข้าใจได้ แต่ภาษาใบ้ ภาษามือ ภาษาเขียน ภาษาพูด ในแต่ละชาติแต่ละสังคมหรือแต่ละประเทศย่อมจะแตกต่างกัน จึงทำให้เกิดความเข้าใจต่างกันจากจุดหมายของศิลปินผู้สร้างผลงานนั้นๆ ด้วยเหตุนี้เอง จึงเป็นเหตุให้ศิลปะของแต่ละกลุ่ม แต่ละชาติ แต่ละภาษาจึงแตกต่างกันไป แม้แต่ละกลุ่มของพระพุทธศาสนาเองก็แตกต่างกันในแต่ละนิกาย แต่ละท้องถิ่นแต่ละกลุ่มชนหรือแต่ละเผ่าพันธุ์

๖) ศิลปะคือการสร้างอุปกรณ์เพื่อให้เกิดความพึงใจ เนื่องจากศิลปะเป็นสิ่งที่มีความค่าอย่างหนึ่งของมนุษย์ ศิลปินจึงพยายามที่สร้างความพึงพอใจ ความซาบซึ้งหรือความสุขให้แก่มนุษย์ นั่นคือ จะต้องสร้างความพึงพอใจให้เกิดแก่ตนเองและผู้อื่นที่ได้ชื่นชมในผลงานหรือศิลปะของตน

๗) ศิลปะคือการหาทางเข้าถึงความจริง เพราะความจริงของศิลปะคือความงาม ความประณีต ศิลปินจึงพยายามแสดงออกในด้านความจริงเช่นนั้น อันมีอยู่ภายในประสบการณ์ของตนเองและผู้อื่น เพราะความจริงเช่นนั้น ถ้าหากซาบซึ้ง เข้าใจเฉพาะตนเอง แต่คนอื่นไม่ซาบซึ้ง ไม่เข้าใจ ความจริงเช่นนั้นก็ไม่นิรันดร ไม่สากล

๓.๒.๖ ความสัมพันธ์ระหว่างสุนทรียศาสตร์กับศิลปะ

ในหัวข้อที่ผ่านมา ข้อเสนอที่เกี่ยวกับการนิยามความหมายของสุนทรียศาสตร์และศิลปะ ซึ่งเป็นความคิดของนักปรัชญาเมธีหลายท่าน ยังไม่สามารถหาข้อยุติได้ว่าแท้จริงแล้วความหมายของทั้งสองคำนี้ที่ถูกต้อง หรือเห็นลงรอยกันคืออะไร อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างสุนทรียศาสตร์กับศิลปะในประเด็นต่างๆ ต่อไปนี้

๑) ความสัมพันธ์ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ

ธรรมชาติประกอบไปด้วยสิ่งมีชีวิตและไร้ชีวิต สิ่งไร้ชีวิตอันได้แก่ ภูเขา ดวงอาทิตย์ ทะเล แม่น้ำ เป็นต้น สิ่งมีชีวิตได้แก่ มนุษย์ สัตว์ต่างๆ เป็นต้น มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีความแตกต่างกันกับสัตว์โลกอื่นๆ เนื่องจากมนุษย์มีความคิด มีอารมณ์ความรู้สึกมีเหตุผล สุนทรียศาสตร์ หรือความงามเป็นปรากฏการณ์อย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ทุกคน เป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่อาจปฏิเสธได้ เช่น มนุษย์ได้รับรู้เกี่ยวกับปรากฏการณ์ด้านความงามตามธรรมชาติที่อยู่รอบตัวเรา ไม่ว่าจะเป็นความงามของดอกไม้ พรรณไม้ ทิวทัศน์ ภูเขา และความงามของหมู่สัตว์ทั้งที่อาศัยอยู่บนบก และสัตว์ในทะเล มีปะการัง ปลา และหอย เป็นต้น

ดังนั้น การที่ปรากฏการณ์ความงามเกิดขึ้นกับมนุษย์ เนื่องด้วยมนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งในธรรมชาติ จึงทำให้ความงามเป็นเรื่องของธรรมชาติด้วย ส่วนศิลปะเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นการสร้างงานศิลปะก็ต้องอาศัยวัตถุต่างๆ ในธรรมชาติ หรือ อาศัยต้นแบบทรวดทรงต่างๆ ในธรรมชาติ เช่นเดียวกัน ดังนั้น ศิลปะจึงกลายเป็นเรื่องของธรรมชาติทั้งสองจึงมีความสัมพันธ์กันในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ

๒) ความสัมพันธ์ในฐานะที่เริ่มจากตัวมนุษย์

เมื่อศึกษาวิชาปรัชญา ซึ่งถือว่าเป็นศาสตร์ที่แสวงหาความจริงเกี่ยวกับโลกธรรมชาติและชีวิต สุนทรียศาสตร์เป็นสาขาหนึ่งที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องคุณค่าของความงาม นักปรัชญาสายสุนทรียศาสตร์ บางคนอาจสนใจแค่เพียงที่จะถกเถียงในประเด็นปัญหาสุนทรียศาสตร์หัวข้อต่างๆ โดยไม่สนใจที่จะสร้างงานศิลปะ ส่วนศิลปะก็เป็นงานที่ศิลปินได้ตั้งใจ มุ่งมั่นสร้างสรรค์ให้เกิดขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ใดก็ตาม ซึ่งศิลปินคนนั้นๆ อาจจะไม่สนใจการถกเถียงทางปรัชญาก็ได้ จึงเป็นที่ได้ว่า นักสร้างสรรค์งานศิลปะอาจจะไม่สนใจข้อถกเถียงทางปรัชญา เมื่อเป็นเช่นนี้ ทั้งสุนทรียศาสตร์ และศิลปะอาจจะไม่สัมพันธ์กันก็ได้ อย่างไรก็ตาม เป็นความจริงที่ปฏิเสธไม่ได้ว่า ทั้งสุนทรียศาสตร์และศิลปะมีจุดเริ่มมาจากตัวมนุษย์เอง เมื่อศึกษาความเป็นมาของทั้งสองศาสตร์นี้แล้วจะเห็นว่า มนุษย์ตั้งแต่ในอดีต ได้มีวิวัฒนาการคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้มาเป็นลำดับ จนสามารถสร้างระบบความคิดเกี่ยวกับวิชาทั้งสองนี้ได้ เราคงต้องยอมรับว่าทั้งสุนทรียศาสตร์กับศิลปะได้

แสดงออกให้เห็นถึงศักยภาพและความสามารถ พลังความคิด และการสร้างของมนุษย์เราเอง มนุษย์จึงเป็น “จุดเริ่ม” ที่สำคัญ ซึ่งทำให้ทั้งสองนี้มาสัมพันธ์กัน

๓) ความสัมพันธ์ในฐานะที่ศิลปะเป็นเนื้อหาของสุนทรียศาสตร์

ถ้าวิเคราะห์สุนทรียศาสตร์แล้วจะเห็นมีที่มา ๒ ประการ คือ (๑) โลกธรรมชาติ (๒) จินตนาการสร้างสรรค์ทางศิลปะของมนุษย์ เราอาจกล่าวได้ว่า ทั้งสองที่มานั้น ต่างเป็นเนื้อหาของสุนทรียศาสตร์ ซึ่งหากนำเอาเนื้อหาทั้งสองออก สุนทรียศาสตร์ก็ไม่มีเนื้อหาที่จะวิเคราะห์ด้วยเหตุนี้เอง ถ้ามองความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะกับสุนทรียศาสตร์ เราสามารถกล่าวได้ว่าศิลปะมีความสัมพันธ์กับสุนทรียภาพในแง่ที่เป็นเนื้อหา กล่าวง่าย ๆ ก็คือ ถ้าหากว่า เราเอาศิลปะออกจากสุนทรียศาสตร์ ก็จะทำให้สุนทรียศาสตร์ขาดเนื้อหาบางส่วนในการวิเคราะห์ ในประวัติปรัชญาสายสุนทรียศาสตร์นี้ ศิลปะที่มนุษย์สร้างขึ้น นักปรัชญาสายนี้ ก็จะนำมาถกเถียงกันว่า อะไรเรียกว่าศิลปะ หรือว่าศิลปะชิ้นนี้งามหรือไม่ เป็นต้น จึงเห็นได้ว่า ศิลปะจึงเป็นเนื้อหาของสุนทรียศาสตร์มาตั้งแต่ในอดีต

๔) ความสัมพันธ์ในเชิงพัฒนาจิตวิญญาณ

สุนทรียศาสตร์และศิลปะดูเหมือนจะไม่มีคุณค่าเลย ถ้าหากว่าทั้งสองนั้นไม่มีประโยชน์ต่อชีวิตมนุษย์ ความจริง (อภิปรัชญา) ความงาม (สุนทรียศาสตร์) และความดี (จริยศาสตร์) การศึกษาสุนทรียศาสตร์ ทำให้มีความเข้าใจข้อถกเถียง กับความงามทุกแง่มุมของศิลปะ และเป็นการฝึกสติป็นให้สร้างผลงาน เพื่อเป็นการพัฒนาตนเอง ตรงนี้จะทำให้เราเห็นว่า สุนทรียศาสตร์ทำให้เรามีความเข้าใจ เกี่ยวกับความหมายของความงาม ขณะที่ศิลปะเป็นเสมือนเครื่องมือที่ทำให้เราฝึกตนเอง และนำไปสู่ความดี ประโยชน์ที่เราได้รับจากทั้งสองส่วนกล่าวคือ ศิลปะเป็นเสมือนเครื่องมือที่ทำให้เรากลายเป็นสิ่งเดียวกับความดี ด้วยเหตุนี้เอง การที่ทั้งสองมีความสัมพันธ์และประสานกัน จึงช่วยทำให้จิตวิญญาณของมนุษย์ได้รับการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปสู่แนวทางที่สูงส่งยิ่งขึ้น

๓.๒.๓) เกณฑ์ตัดสินพุทธสุนทรียศาสตร์

เกณฑ์ตัดสินพุทธสุนทรียศาสตร์ ผู้วิจัยมุ่งศึกษา ความมีอยู่จริงของความงาม และเกณฑ์การตัดสินคุณค่าของความงาม ดังนี้

๑) ความมีอยู่จริงของความงาม

พุทธปรัชญาเถรวาทมีทรรศนะเกี่ยวกับความมีอยู่ของความงามอย่างไร ประเด็นที่สำคัญ เมื่อพิจารณาหลักไตรลักษณ์แล้ว ย่อมแสดงให้เห็นว่าพุทธปรัชญาเถรวาทไม่ได้ยอมรับความมีอยู่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือสภาวะใดสภาวะหนึ่งจริงแบบนิรันดร หรือตายตัวไม่เปลี่ยนแปลง หลักไตรลักษณ์ย่อมทำให้เป็นที่เข้าใจว่า สรรพสิ่งย่อมตกสภาวะนี้ ก็คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และปราศจาก

ตัวตน ก่อนที่จะถกเถียง หรือเพื่อให้ได้ข้อสรุปในประเด็นนี้ ผู้วิจัยจะหาจุดยืนทางอภิปราย และ ญาณวิทยาของพุทธปรัชญาเถรวาท

ทรรศนะทางด้านอภิปรัชญา (Metaphysics) มีทฤษฎีความเป็นจริงเกี่ยวกับ โลกและ ชีวิต พุทธปรัชญาเถรวาทอธิบายเรื่องเกี่ยวกับชีวิต โดยใช้แนวความคิดเรื่องขันธ ๕^{๓๕} โดยมีพื้นฐาน ของความเป็นจริง มีองค์ประกอบ โดยย่อ ๒ ประการ คือ

ก.รูป (Corporeality) หมายถึง สสาร หรือพลังงานอันเป็นองค์ประกอบฝ่ายวัตถุโดย แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

(๑) มหาภูตรูป หมายถึงสิ่งที่มีคุณภาพปฐมภูมิ (Primary Qualities) คือ

๑. ชาติดินที่มีสถานะกินที่แผ่ไป
๒. ชาติน้ำที่มีสถานะเอิบอาบซึมซาบ
๓. ชาติไฟที่มีสถานะให้ความร้อน
๔. ชาติลมที่มีสถานะเคลื่อนไหว

(๒) อุปาทายรูป หมายถึง สิ่งที่มีคุณภาพทุติภูมิ (Secondary Qualities) อันเป็นสสาร หรือพลังงานที่เกิดเนื่องมาจากมหาภูตรูป

ข.นาม (Abstract) หมายถึง สภาวะที่ไม่มีตัวตน ได้แก่ จิต สภาวะคุณลักษณะของจิต มี ๔ อย่าง คือ

- (๑) เวทนา (Feeling) คือ สภาวะที่เป็นความรู้สึก
- (๒) ตัญญา (Perception) คือ สภาวะที่จดจำ
- (๓) สังขาร (Mental Formations) คือ สภาวะลักษณะที่ปรุงแต่ง
- (๔) วิญญาณ (Consciousnesses) คือ สภาวะที่รู้แจ้งในสิ่งทั้งหลาย

ดังนั้น ในโลกแห่งความเป็นจริงแล้วตามธรรมชาติของมนุษย์ย่อมจะมีความเป็นอยู่ ๒ ประการ คือ รูป และนาม หรือ เรียกแบบปรัชญาตะวันตกว่า สสารวัตถุและจิตนั่นเอง

ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นทฤษฎีความรู้ (Theory of Knowledge) ทางญาณวิทยาที่ใช้ เป็นเกณฑ์รับรู้ตัดสินความงาม หรือ คุณค่าความงาม โดยอาศัยกระบวนการที่เป็นองค์ประกอบ ดังนี้คือ

๑. บ่อเกิดของความรู้ หมายถึง อายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ และ อายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ มนุษย์สามารถรับรู้โลกภายนอกได้ โดยอาศัยจิตรับรู้อารมณ์ที่เป็นสิ่งเร้า จิตในที่นี้ หมายถึงวิญญาณจิต เช่น การรับรู้ สสารวัตถุต่างๆ ใน

^{๓๕} พระมหาประยูร ฆมฺมจิตฺโต, “พุทธปรัชญาเถรวาท”, ใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๒, หน้า ๕-๖.
ทรงวิทย์ แก้วศรี : บรรณาธิการ, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๕-๖.

โลกได้ ย่อมจะต้องอาศัยจักขุวิญญาณ จิตรับรู้ความมีอยู่ของรูปแห่งสสารวัตถุทางจักขุประสาทสัมผัส เป็นต้น

๒. สัญญา (Perception) หมายถึง ความจำได้หมายรู้ถึงอารมณ์ภายนอกที่มนุษย์ได้รับรู้ตรงกับ การรับรู้ทางตะวันตกที่เรียกว่า “สัญชาน” การรับรู้มีความจริงมากน้อยแค่ไหนขึ้นอยู่กับ สัญญาบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ สัญญาที่สร้างความรับรู้ให้ตรงกับสภาวะความเป็นจริงแท้นั้นเรียกว่า “ปัญญาสัญญา” หมายถึง “ความจำได้หมายรู้ที่จิตทำหน้าที่คิดปรุงแต่งอารมณ์ให้มีความพิสดาร ด้วยพลังแรงขับของตัณหา มานะ และทิฐิ”^{๑๖} ทำให้เกิดการรับรู้คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงของสิ่งต่างๆ ได้ โดยเรียกว่าสัญญาวิปลาส ส่วนสัญญาบริสุทธิ์นั้นย่อมจะสามารถรับรู้สิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ในปรากฏการณ์ ตามความเป็นจริงตามสภาวะ

๓. แหล่งที่มาของความรู้ในญาณวิทยาของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นมีอยู่ ๓ ประการ คือ

(๑) สุตมยปัญญา คือ ความที่เกิดมาจากการได้ยิน ได้ฟัง ถ่ายทอดมาจากผู้อื่น (ปรโตโมสะ) หรือเรียกตามปรัชญาอินเดียว่า ศัพท์ประมาณ (Testimony) ตรงกับคำภาษาบาลีว่า อนุสสาวิกา หมายถึง ความรู้เกิดมาจากการฟังตามกันมา

(๒) จินตามยปัญญา คือ ความรู้ที่เกิดมาจากการนึกคิดพิจารณา ในเหตุและผลของความเป็นจริงที่ได้รับรู้ เรียกว่า อนุมานประมาณ (Inference) หมายถึงกระบวนการที่ทำให้ได้รับความรู้อย่างหนึ่ง โดยอาศัยความรู้อีกอย่างหนึ่งมา เป็นสื่อกลางสรุปผ่านมาจากข้อมูลอื่น โดยการคาดคะเนความเป็นจริง โดยตรงกับคำภาษาบาลีว่า ตกฺกํ วิมฺสี หมายถึง ความรู้เกิดมาจากการใช้เหตุผลแสวงหาความจริง

(๓) ภาวนามยปัญญา คือ ความเกิดมาจากการประสบการณ์ตรงของภายในจิตของตนเอง อันเนื่องมาจากมีญาณพิเศษหยั่งรู้ (Extra Sensory Perception) ซึ่งความเป็นจริงอย่างเข้าใจถึงสภาวะของสรรพสิ่งอย่างถูกต้อง และแท้จริง จัดเป็นความรู้เชิงประจักษ์ประมาณ (Empirical) โดยทางปรัชญาตะวันตก เรียกว่า อัชฌัตติกญาณ (Intuition) หรือญาณทัสน์ (Insight) ซึ่งเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นภายหลังจากมีประสบการณ์ (Experience) แล้ว ตรงกับคำภาษาบาลีว่า สามเษว ฌมฺมํ อภิญญา หมายถึง ความรู้ที่เกิดขึ้นจากอภิญญาจิตที่หยั่งรู้สังขาร

อีกประการหนึ่ง สุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น ย่อมจะต้องอาศัยความรู้ทางด้านญาณวิทยา มาช่วยให้เราตรวจสอบตัดสินความมีอยู่จริง และคุณค่าของความงามนั้น โดยอาศัยโครงสร้างของกระบวนการการรับรู้ที่มีอยู่ ๒ ส่วน^{๑๗} คือ

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

^{๑๗} พระมหาชุตินทร โชติธมฺโม, “การศึกษาวิเคราะห์พระอภิธรรมในฐานะที่เป็นพุทธจริยศาสตร์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๔๓.

๑) กระบวนการรับรู้ภายนอก หมายถึง การรับรู้ถึงสิ่งที่มีอยู่ภายนอกจากตัวมนุษย์ เราคือ สิ่งที่มีอยู่ได้โดยลำพังด้วยตนเอง ไม่ต้องขึ้นอยู่กับจิตได้แก่ อารมณ์ หมายถึง สิ่งที่เป็นตัวถูกรับรู้ (Object) ทางพระอภิธรรมเรียกว่า อาลัมพะณะ : สิ่งที่ถูกจิตของมนุษย์รับรู้ และเป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจให้รับรู้โลกภายนอกได้ มี ๖ อย่าง^{๓๘} คือ

- ๑) รูปารมณ์ คือ รูปภาพหรือสีต่างๆ
- ๒) สัททารมณ์ คือ เสียงต่างๆ
- ๓) คันธารมณ์ คือ กลิ่นต่างๆ
- ๔) รสารมณ์ คือ รสต่างๆ
- ๕) โผฏฐัพพารมณ์ คือ สัมผัสต่างๆ
- ๖) ธรรมารมณ์ คือ จินตภาพและมโนภาพต่างๆ

สิ่งทั้ง ๖ อย่างเหล่านี้ แท้จริงแล้วคือสิ่งแวดล้อมภายนอก ซึ่งมีอยู่ตามสภาวะ โดยเป็นสิ่งเร้าให้จิตได้เกิดกระบวนการรับรู้โลกภายนอก จิตย่อมจะเกิดการรับรู้รูปภาพที่ผ่านมากับกระบวนการทางจักขุทวาร โดยอาศัยจักขุวัตถุ และมีจักขุประสาทที่มีความสดใส รับรู้รูปารมณ์ โดยมีความเป็นสภาพที่เป็นสีต่างๆ เป็นต้น

๒) กระบวนการรับรู้ภายใน หมายถึง การรับรู้ที่เกิดทางกระบวนการภายในของจิตๆ นั้น จะทำหน้าที่เป็นตัวรับรู้ (Subject) หรือทางพระอภิธรรม เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “วิญญาณ” มีอยู่ ๖ อย่าง^{๓๙} คือ

- (๑) จักขุวิญญาณ คือ การที่จิตทำหน้าที่รับรู้ทางตา โดยทัสสนกิจ
- (๒) โสทวิญาณ คือ การที่จิตทำหน้าที่รับรู้ทางหู โดยสวณกิจ
- (๓) ฆานวิญาณ คือ การที่จิตทำหน้าที่รับรู้ทางจมูก โดยฆานกิจ
- (๔) ชิวหาวิญาณ คือ การที่จิตทำหน้าที่รับรู้ทางลิ้น โดยสาชนกิจ
- (๕) กายวิญาณ คือ การที่จิตทำหน้าที่รับรู้ทางกาย โดยผัสสนกิจ
- (๖) มโนวิญาณ คือ การที่จิตทำหน้าที่รับทางใจผ่านทางมโนทวาร

วิญญาณ หรือวิญญาณจิตเหล่านี้ ทำหน้าที่รับรู้สิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ภายนอก โดยผ่านกระบวนการทางภายในทวารวิถีที่สลับซับซ้อนมีอยู่ ๒ ประเภท คือ

๑) ปัญจทวารวิถี หมายถึง จิตนั้นมีกระแสการกระทำงานภายในรับรู้อารมณ์ ๕ อย่าง คือ รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ โดยผ่านมาทางทวารทั้ง ๕ อย่าง คือ

^{๓๘} สงกท.(บาลี), หน้า ๑๘.

^{๓๙} ขุนสรรรพกิจ โกศล (โกวิท ปัทมสุนทร), คู่มือการศึกษาพระอภิธรรม ปริเฉทที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๒), หน้า ๒๗-๒๘.

จักขุทวาร โสตทวาร ฆานทวาร ชิวหาทวาร และกายทวาร รวมเรียกว่า ปัญจทวารวิถีซึ่งมีปัญจวิญญาณจิต ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ทั้ง ๕ รับรู้เชื่อมต่อกันระหว่างอายตนะภายในและอายตนะภายนอก

๒) มโนทวารวิถี หมายถึง จิตนั้นมีกระแสทำงานภายในอีกชนิดหนึ่ง สืบต่อมาจากกระบวนการทางปัญจทวารวิถีอีกทีหนึ่ง ทำให้จิตมีกระบวนการแห่งความนึกคิดพิจารณา ทำให้เกิดจินตภาพ และมโนภาพต่างๆ ขึ้นมา โดยมีการทำหน้าที่รับรู้ เสพ เสวยผลแห่งอารมณ์ คือ สิ่งเร้า นั้น

ตัวอย่าง กรณีคนเราเห็นรูปภาพ อันดับแรก วิญญาณจิตย่อมจะทำหน้าที่รับรู้ คือ ทัสสนกิจ มีการเห็นรูปรามณ์ภายนอก โดยผ่านมาจากจักขุทวาร ย่อมอาศัยจักขุประสาทไปสัมผัส ให้เกิดกระบวนการรับรู้ขึ้นมา คือ

ขณะที่ ๑ เริ่มต้นจากภวังคจิตก่อนเรียกว่า อดีตภวังค์ เมื่อมีรูปรามณ์มากระทบ จักขุวิญญาณแล้ว

ขณะที่ ๒ ภวังคจิต เริ่มมีการไหวตัว รับรู้ ที่เรียกว่า ภวังค์คลลนะ

ขณะที่ ๓ ภวังคจิต ทำการตัดขาดจากอารมณ์เก่า คือ ประสบการณ์เดิม เรียกว่า ภวังคุปัจเจตะ

ขณะที่ ๔ จักขุวิญญาณจิต ย่อมจะรับรู้อารมณ์ใหม่อย่างสมบูรณ์ขึ้น ผู้คลองจักขุทวารวิถี โดยอาศัยจักขุประสาทรูป คือ ประสาทตา ที่มีความใสชัดเจน เห็นเพียงสีในทัสสนกิจเท่านั้น

ขณะที่ ๕ จิตทำหน้าที่รับและรู้ โดยสัมผัสปฏิจันนกิจ เป็นปฐมทวาราวชชนจิต

ขณะที่ ๖ จิตที่รับรู้ปารมณฺ์ดวงนี้ ชื่อว่าสัมผัสปฏิจันนจิต ย่อมทำหน้าที่รับรู้ปารมณฺ์แล้วส่งต่อไปให้สันตริณจิตเพื่อไต่สวนรูปรามณ์

ขณะที่ ๗ จิตทำหน้าที่สอบสวนพิจารณารูปรามณ์ ดวงนี้ชื่อว่า สันตริณจิต เพื่อประมวลส่งต่อไปให้โวกุฐัพพนจิต ตัดสินอารมณ์

ขณะที่ ๘ จิตที่ทำหน้าที่ประมวลตัดรูปรามณ์ ชื่อว่า โวกุฐัพพนจิต ทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์ โดยความเป็นรูปรามณ์ที่เป็นอกุศล คือรับรู้รูปภาพว่า ดิสวยงามชนิดที่เป็นอริหารมณฺ์ หรือ หรือว่า โดยความเป็นรูปรามณ์ ที่เป็นอัพยกฤต คือรับรู้รูปภาพที่เป็นกลาง

ขณะที่ ๙ ถึงขณะที่ ๑๕ จิตทำหน้าที่เสพรูปรามณ์ คือรับรู้ผลแห่งอารมณ์ คือสิ่งเร้า นั้น ทั้ง ๗ ขณะ เรียกว่า ชวนจิต ขณะที่ ๑๖ และ ๑๗ จิต ทำหน้าที่หน่วงเหนี่ยวรูปรามณ์เอาไว้ คือ รับรู้รูปภาพต่อจากชวนจิตได้อีก ๒ ขณะ เรียกว่า ตทาลัมพนจิต โดยจิตทั้งหมดมารับรู้รูปรามณ์ คือ รูปภาพ จนมาถึงวาระสุดท้ายในขณะที่ ๑๗ เป็นอันสิ้นสุดวิถี หมดความรับรู้ในการเห็นภาพนั้น

การเห็นรูปภพนั้น ยังมีกระบวนการทางทวารวิถีจิตที่ละเอียดซับซ้อนยิ่งขึ้นติดตามมาอีก โดยเรียกว่า ตปนวัตติกะมโนทวารวิถี หรืออนุพันทกมโนทวารวิถี มีอยู่ ๔ อย่าง^{๔๐} คือ

๑) อดีตคัคคณวิถี หมายถึง วิถีจิตที่รับรู้รูปารมณฺ์ทางปัจทวารวิถีมาแล้ว ได้หมดอายุของการรับรู้ ในการเห็นรูปภพลง และกำลังจะดับไป

๒) สมุหคัคคณวิถี หมายถึง วิถีจิตที่รับรู้รูปารมณฺ์หลากหลายอรมณฺ์แล้ว มาเข้าใจรวมกัน กรณีมีรูปารมณฺ์เดียว วิถีนั้นย่อมจะไม่เกิดขึ้น

๓) อัถคัคคณวิถี หมายถึง วิถีจิตที่รับรู้รูปารมณฺ์ ที่มีเนื้อความ หรือความหมายของรูปารมณฺ์นั้นว่า สือให้จิตรับรู้ว่า มีความหมายว่าอย่างไร โดยเป็นสมมติบัญญัติทางอรมณฺ์

๔) นามคัคคณวิถี หมายถึง วิถีจิตที่รู้จักชื่อของรูปารมณฺ์ทั้งนั้น โดยสมมติโวหารบัญญัติชาวโลกว่า รูปภพนั้นเขาเรียกชื่อว่าอะไรบ้าง ถ้าหากกรณีที่ไม่เคยเห็นรูปเช่นนั้นมาก่อน นามคัคคณวิถีนี้ ย่อมจะไม่เกิดขึ้น แสดงว่าขั้นตอนของกระบวนการรับรู้รูปภพทางจิตนั้น มีรายละเอียดที่สลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ในการรับรู้ถึงรูปภพหลายๆ รูป และการรับรู้ถึงรูปภพนั้น สือให้คนเราได้รู้ความหมายของรูปภพนั้นว่า เป็นรูปภพอะไร รูปภพดีหรือไม่ดีรูปภพสวยงามหรือไม่สวยงาม นอกจากนั้นแล้ว ยังรู้ถึงชื่อของรูปภพนั้น เขาเรียกกันว่า รูปภพอะไร เป็นต้น

ส่วนรายละเอียดของการรับรู้รูปภพประเภทอัถคัคคณวิถีนั้นยังมีความสลับซับซ้อนขึ้น โดยจำแนกออกเป็น ๓ อย่าง^{๔๑} คือ

๑) กายวิญญูติคคณวิถี หมายถึง วิถีจิตที่รับรู้ถึงความเคลื่อนไหวของรูปภพหรือรับรู้ถึงกิริยา ทางท่า อาการของรูปภพในกรณีทีรูปภพ เป็นคนหรือสิ่งมีชีวิตอื่นๆ

๒) วจิวิญญูติคคณวิถี หมายถึง วิถีจิตที่รับรู้ถึงเสียงของรูปภพ ในกรณีทีรูปภพเป็นคน หรือสิ่งมีชีวิตอื่นๆ

๓) อธิบายยัคคคณวิถี หมายถึง วิถีจิตที่รับรู้ถึงความมุ่งหมาย หรือจุดประสงค์ของรูปภพ ในกรณีทีรูปภพนั้น เป็นคนหรือสิ่งมีชีวิตอื่นๆ

การรับรู้รูปภพดังกล่าวนี้ นั้น ย่อมจะมีความชัดเจนมากน้อยเพียงใด มิใช่ว่าจะขึ้นอยู่กับจิต และวัตถุเพียงลำพังแค่สองอย่างนี้เท่านั้น แต่ว่าย่อมจะขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ แวดล้อมภายนอก และภายในจิตเองที่สำคัญอีก ๔ ประการ^{๔๒} คือ

^{๔๐} วรรณสิทธิ์ ไหวทยะเสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมคธสังคหะ ปริจเฉทที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ธนศการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๖๒.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

^{๔๒} กิตติวุฑฒ โท กิจุฑ(นามแฝง), ปรมัตถธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มุนิธิอภิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย, ๒๕๑๖), หน้า ๔๑.

- ๑) มีจักขุประสาทดี
- ๒) มีรูปารมณ คือ สิ่งเร้าภายนอก
- ๓) มีแสงสว่างอย่างเพียงพอ
- ๔) มีการเอาใจใส่ในการมองเห็น

ประการแรก คนเราย่อมจะต้องมีจักขุประสาทดี ไม่เป็น โรคภัยไข้เจ็บ ดวงตาไม่พร่ามัว ดวงตาทั้งหมดนั้นไม่ชื่อว่า เป็นจักขุประสาท ความจริงจักขุประสาท คือ ธรรมชาติที่เป็นรูปธรรม ชนิดหนึ่ง ที่เกิดจากกรรมที่มีความใส จุจกระจกเงาอันเป็นเครื่องรับรู้รูปารมณ^{๔๓} “ส่วนพระอรชกถาจารย์อธิบายว่า จักขุประสาทรูป ย่อมจะต้องมีความใส จุจกระจกเงา รับรู้รูปารมณ คือสีต่างๆ ได้ จะมีเยื่อชั้นตาอยู่ ๗ ชั้นซ้อนกันอยู่ ประคองอยู่แห่งสำลี ๗ ชั้นที่ชุ่มด้วยน้ำมัน มีสัณฐานประมาณเท่าสิริยะเส้นตัวเล็กๆ ตั้งอยู่ท่ามกลางแวตาคำ^{๔๔} แสดงว่า ลูกนัยน์ตาของคนเรานั้นที่เป็นวัตถุเนื้อสารนั้นไม่เป็นจักขุประสาททั้งหมด แต่ว่า มีเพียงวัตถุบางส่วนที่เป็นจักขุประสาทอยู่กลางลูกตาคำเท่านั้น เครื่องมือในการรับรู้ของมนุษย์เรา ย่อมจะมีความสำคัญที่สุด

ประการที่สอง รูปภาพ หรือรูปารมณ ก็ต้องมีความชัดเจนในวัตถุเนื้อสาร ตำแหน่งสถานะ หรือสภาพที่มีอยู่จริง โดยมีใช้ปรากฏเป็นเพียงพยับแดด หรือเงาเท่านั้น

ประการที่สาม แสงสว่าง ย่อมจะมีความจำเป็นอย่างยิ่งถ้าบริเวณแวดล้อมรูปภาพนั้น ไม่มีแสงสว่างอย่างเพียงพอ หรือกรณีอยู่ในที่มีมืดสลัว การรับรู้ย่อมจะไม่มีประสิทธิภาพในการเห็นภาพเท่าที่ควร

ประการสุดท้าย การสนใจการมองดูรูปภาพก็มีความสำคัญเช่นกัน ถ้าคนเราไม่ใส่ใจถึงรูปภาพที่ปรากฏอยู่เบื้องหน้า แค่มองเห็นแล้วก็ผ่านไปเสีย ย่อมจะไม่สามารถรู้ได้โดยว่าเป็นภาพอะไร ดังเช่นเรื่องพระจิตตคุดเถระ^{๔๕} ผู้อยู่ในถ้ำถัณฑ์กะเถิน ๖๐ พรรษา ท่านไม่เคยหงนหน้าขึ้นดูภาพจิตรกรรมฝาผนัง เรื่องการเสด็จออกมหาภิเนษกรรมของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์เลย เพราะท่านมีปกติทอดตาเลดูชั่วแอก วันหนึ่ง ภิกษุหลายรูป เทียวจาริกไปในเสนาสนะในถ้ำนั้น เห็นภาพจิตรกรรมนั้นจึงกล่าวว่า จิตรกรรมหน้าเพดานเพดานใจจริง ท่านขอรับพระเถระจึงกล่าวว่า พระคุณเจ้าผมอยู่ในที่นี้ตลอดยังไม่รู้เลย อาศัยพวกคุณจึงมีตา ฉันจึงรู้ วันนี้เอง เพราะว่า ท่านพระเถระมิได้ใส่ใจถึงภาพจิตรกรรมฝาผนังนั้นเลย

^{๔๓} พระสังฆมณฑลชดิกะ ฐัมมาจริยะ, **ปรมัตถชดิกะ ปริจเฉทที่ ๑ - ๒ - ๖**, พิมพ์ครั้งที่ ๕. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๓). หน้า ๗๐.

^{๔๔} วิสุทธิมคค.(บาลี) ๔๓๖/๘๕.

^{๔๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, **มังคลัตถปิณีแปล เล่ม ๒**, หน้า ๗๖.

การเข้าใจความงามสามารถพิจารณาได้ในคำสอนเรื่องสัญญาวิปลาต ๔ ประการ ได้แก่

- ๑) หมายรู้ในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง
- ๒) หมายรู้ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นสุข
- ๓) หมายรู้ในสิ่งที่มีใช่อัตตา ว่าอัตตา
- ๔) หมายรู้ในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม

เพราะฉะนั้น พระสารีบุตร จึงกล่าวเพื่อสนับสนุนในเรื่องสัญญานี้ว่า “ผู้ใดประกอบด้วยปัญญาสัญญา ยินดีในปัญญาสัญญา ผู้นั้นไม่ได้ขมนิพานอันเกษมจากโยคะ” ส่วนผู้ใดไม่คิดอยู่ในปัญญาสัญญา และไม่ยินดีปัญญาสัญญา เขามีเพียงสัญญาบริสุทธิ์ รับรู้อารมณ์ตามความเป็นจริง ย่อมสามารถเข้านิพาน ดังพระบาลีว่า “ผู้ใดละปัญญา ยินดีในหนทางที่ไร้ปัญญา ผู้นั้นย่อมได้ขมนิพานที่เกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม

ดังนั้น ข้อสรุปที่เป็นอย่างหนึ่งเกี่ยวกับเรื่อง ความมีอยู่ของความงามในพุทธปรัชญาเถรวาท ก็คือ “ทั้งมีอยู่และไม่มีอยู่” ที่กล่าวว่า “มีอยู่” นั้นหมายความว่า มีอยู่ในระดับสมมติ สัจจะ (Conventional Truth) คือ ความเป็นจริงโดยสมมติที่มนุษย์ได้ใช้บัญญัติขึ้นเป็นสองชื่อเรียกสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในโลกนี้ทั้งหมด เพื่อการรับรู้ร่วมกัน สิ่งดังกล่าวนี้ไม่มีความจริงอยู่ในตัวเองตามสภาวะของตน ส่วนที่ว่า “ไม่มีอยู่” นั้น หมายความว่า ไม่มีอยู่ในระดับปรมาตตสัจจะ (Ultimate Truth) คือ ความเป็นจริงแท้อย่างสูงสุด โดยสภาวะที่มีอยู่เองเป็นเองตามสภาพของตามสภาวะของตน โดยไม่มีใครสร้างหรือกำหนดขึ้นมา ความงามจะไม่มีอยู่ในระดับนี้ แต่ถ้าจะหมายความว่า ความงาม คือ สภาวะจิตที่ใสสะอาดปราศจากกิเลส ความงามก็จะมิอยู่ได้และมีอยู่ในความหมายของพุทธสุนทรียศาสตร์ ซึ่งจะกลายเป็นเรื่องจริยศาสตร์อย่างไรก็ตาม ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ก็ได้กล่าวถึงความงาม ไว้ในบางแง่มุมที่น่าสนใจวิเคราะห์ ได้แก่ การกล่าวถึงความงามไว้ ๔ แบบ^{๔๖}

- (๑) รูปประมาณ หรือรูปปมณิกา หมายถึง การเห็นรูปว่าสวยงาม ทรวดทรงดี
- (๒) โภษประมาณ หรือโภสัปมาณิกา หมายถึง การยินดีให้ฟังถ้อยคำเกียรติกุณจึงชอบใจเชื่อดู
- (๓) ลูขประมาณ หรือลูขัปมาณิกา หมายถึง การมองเห็นสิ่งของเครื่องใช้เศร้าหมองจึงชอบใจเลื่อมใสศรัทธา
- (๔) ธรรมประมาณ หรือ ธรรมัปมาณิกา หมายถึง การมีบุคคลพิจารณาด้วยปัญญาเห็นสารธรรมหรือการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ จึงชอบใจศรัทธาซึ่งปัญญา และซึ่งความงาม ถ้าเราพิจารณาความงามทั้ง ๔ แบบแล้ว เราสามารถมองได้อีกแง่มุมหนึ่งอีกเป็น ๒ แบบ ดังต่อไปนี้

^{๔๖} อภ.จตุกก. (ไทย) ๑๓/๔๕/๓๗.

ก. ความงามภายนอก (รูปธรรม) พระพุทธศาสนาได้อธิบาย ความงามภายนอกหรือเชิงรูปธรรม รูปธรรมคือสังขารร่างกาย เช่น ความมีรูปร่างโสภาน่าชมงดงาม การมีเสียงที่ไพเราะ ความงามเหล่านี้เกิดขึ้นได้ก็เพราะบุญกุศล ที่บำเพ็ญมาแต่ในอดีตส่งผลให้วิบากกรรมในภพภูมิปัจจุบัน แต่ความงามทางรูปธรรม หรือทางกาย หลักพระพุทธศาสนาเห็นว่าความงามในลักษณะเป็นสิ่งสมมติ หรือบัญญัติว่างาม เนื่องจากความงามจะต้องตกอยู่ในอำนาจของไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ทุกข์มีสภาวะเป็นทุกข์ บีบคั้นทางร่างกาย และทางใจ และอนัตตาไม่เป็นไปในอำนาจที่สังการใดๆ ได้ เหตุคั้งนั้นสังขารที่เป็นรูปธรรม จึงเป็นสภาวะที่ไม่ยั่งยืน ทนได้ยาก และไม่สามารถควบคุมความแก่ เจ็บ และตาย

ข. ความงามภายใน (นามธรรม) พระพุทธศาสนาบอกว่าสิ่งต่างๆ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ดับไปตามเหตุปัจจัยระหว่างรูปและนาม มีสภาวะเป็นจริงแบบปรมาณัตถสัจจะ หมายความว่า องค์ธรรมแต่ละอย่างมีคุณสมบัติหรือ สภาวะของตนเองอย่างชัดเจนแน่นอน พระพุทธองค์มองเห็นความงามภายนอกเป็นเพียงสมมติสัจจะ เป็นสิ่งที่บัญญัติ เพื่อใช้สื่อสารความหมาย ให้เข้าใจกันในโลกมนุษย์ แต่ถ้ามองแบบปรมาณัตถไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตนเรา และเขา อันเปรียบเทียบได้เหมือนบ้าน เมื่อรื้อสัณหาระส่วนประกอบออกจากกัน มี จัว กลอน แปร เสา ชื่อ กระดาน และบันได เป็นต้น ความเป็นบ้านก็ไม่ปรากฏให้เห็น

แต่ที่จริงแล้วพระพุทธศาสนาเน้นความภายในหรือเชิงนามธรรม อันเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับจิตวิญญาณ ดังจะเห็นได้จากที่พระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ในธรรมบทว่า “ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ”^{๔๗} ความหมายว่า สภาวะธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล และอกุศล มีใจเป็นสภาพถึงก่อน จะทำดี ทำเลว มีจิตเป็นตัวกำหนดคบหา จิตเป็นใหญ่ในธรรมทั้งหลายทั้งสิ้น พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญจิตที่ดีงาม เพราะเหตุแห่งสุจริตทั้ง ๓ คือกายสุจริต วาสุจริต และมโนสุจริต จิตที่ฝึกแล้วนำสุขมาให้ ความงามทางจิตใจ เกิดจากจิต ที่มีคุณธรรมประกอบด้วยเจตสิกธรรม คือ สังขารขั้นที่เป็นโสภณจิตปรุงแต่งจิตที่เป็นฝ่ายกุศลความงามภายในนี้จึงเรื่องเกี่ยวกับจิตโดยตรง กล่าวคือการมีสภาวะจิตที่ดีงามเพราะการขัดเกลาตามหลักไตรสิกขา คือ สติ สมาธิ และปัญญา

๒) เกณฑ์การตัดสินคุณค่าของความงาม

หัวข้อที่แล้ว ผู้วิจัยได้แสดงให้เห็นว่า ในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น กล่าวได้ว่า “ความงาม” นั้น “มีอยู่และไม่มีอยู่” เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ในการพิจารณาเรื่องเกณฑ์ตัดสินคุณค่าเกี่ยวกับความงามในพุทธปรัชญามีหรือไม่ ถ้ามีจะมีอยู่แบบใด ถ้าเราศึกษาพุทธปรัชญาอย่างละเอียด

^{๔๗} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

เราจะพบว่า คำสอนในพระพุทธศาสนานั้นเน้นเรื่อง “คุณค่า” มากโดยเฉพาะเรื่องทางจริยศาสตร์อันเกี่ยวกับการพัฒนาจิตของตนให้ดั่งงามสูงส่ง และการมีชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่นด้วยความสัมพันธ์ที่ดั่งงามด้วย เรื่องจริยศาสตร์นี้ถือว่าเป็นเรื่องคุณค่า และพุทธปรัชญาเถรวาทยอมรับว่ามีอยู่จริงๆ การยอมรับว่าคุณค่า มีอยู่จริง ความงามซึ่งเป็นเรื่องของคุณค่าก็ต้องมีอยู่จริง และถ้าความงามจะมีอยู่จริงในระดับปรมาตมัจจะ ความงามนั้นจะต้องเป็นสภาวะจิตที่หลุดพ้นแล้วอยู่เหนือทั้งความดีและความชั่ว หรืออยู่เหนือบุญหรือบาป เนื่องจากเมื่อพูดเรื่องคุณค่าแล้ว ในพุทธปรัชญาเถรวาทจะหมายถึงหลักคุณธรรมและจริยธรรม ดังนั้นตรงนี้เองอาจจะเป็นได้ เรื่องความงามเป็นเรื่องของภาษาที่มีความหมายขึ้นอยู่กับบริบทที่ใช้ด้วยดังผู้วิจัยได้เสนอไปแล้ว

ผู้วิจัยมองว่า การพูดถึงเรื่อง คุณค่าของความงามในพุทธปรัชญาเถรวาท ก็คือ การพูดถึงคุณค่าในเชิงจริยศาสตร์นั่นเอง การพิจารณาเรื่องคุณค่าเราจะมองในแง่ของการปฏิบัติ คือ การใช้สอยหรือบริโภคนั้นเป็นแนวทางในการบรรเทาทุกข์ เป็นขั้นตอนสำหรับการฝึกปฏิบัติและขัดเกลาจิตใจไม่ให้กิเลสเข้ามาครอบงำจิตใจ เช่นเดียวกันในการพิจารณาคุณค่าของความงาม และก็ต้องดูว่ามันมีประโยชน์อย่างไรกับชีวิตของเรา คุณค่าของงานศิลปะก็เช่นเดียวกันก็ต้องมีประโยชน์ต่อชีวิตเรา คุณค่าดังกล่าวนี้ แบ่งได้เป็น ๒ ประเภท ตามชนิดของความต้องการ คือ ดังที่ปรากฏในหนังสือพุทธธรรม ดังนี้^{๔๘}

(๑) คุณค่าแท้ หมายถึง ความหมาย คุณค่า หรือประโยชน์ของสิ่งต่างๆ ในแง่ที่เป็น การสนองความต้องการของชีวิต หรือสิ่งที่มนุษย์นำมาใช้แก้ปัญหา เพื่อความดีงาม ความดำรงอยู่ด้วยดีของชีวิต หรือเพื่อประโยชน์สุขทั้งของตนเอง และผู้อื่น คุณค่าแบบนี้อาศัยปัญญาเป็นเครื่องตีค่า หรือจะเรียกว่าคุณค่าที่สนองปัญญาก็ได้ เช่น อาหารที่มีคุณค่าอยู่ที่ประโยชน์สำหรับหล่อเลี้ยงร่างกาย ให้มีชีวิตอยู่ได้ มีสุขภาพแข็งแรง มีความสุข มีแรงกำลังในการทำหน้าที่การงาน

(๒) คุณค่าพอกเสริม หรือคุณค่าเทียม หมายถึงความหมาย คุณค่า หรือประโยชน์ของสิ่งทั้งหลายที่มนุษย์พอกพูน หรือเพิ่มให้แก่สิ่งนั้น เพื่อบำรุงปรนเปรอการเสพเวทนา หรือเพื่อเสริมราคาเสริมขยายความมั่นคง ยิ่งใหญ่ให้กับตัวตนเองที่ยึดถือไว้ คุณค่าแบบอาศัยค้นหาเป็นเครื่องตีราคา หรือจะเรียกว่าคุณค่าสนองตัณหาก็ได้ เช่น อาหารมีคุณค่าอยู่ความเอร็ดอร่อย เสริมความสนุกสนาน เป็นเครื่องแสดงฐานะความโก้หรูหรา รถยนต์เป็นเครื่องวัดฐานะ แสดงความโก้ ความมั่งมี มุ่งเอาความสะดวก สวยงามและความเด่น เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การที่พุทธปรัชญาเถรวาทแบ่งความจริงออกเป็น ๒ ระดับดังที่กล่าวมาไปแล้วนั้น จึงทำให้เกณฑ์การตัดสินเรื่อง “คุณค่า” ของความงามเป็น ๒ ระดับไปด้วย ดังต่อไปนี้

^{๔๘} พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๕๔.

(๑) เกณฑ์ตัดสินคุณค่าของความงามในระดับสมมติสัจจะหรือคุณค่าเทียม

พุทธปรัชญาเถรวาทไม่ได้มองว่า โลกแห่งโลกียวิสัยหรือสมมติสัจจะนั้นมีความเลวร้าย แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่ได้ยอมรับว่าเป็นโลกที่ดีที่สุด เพราะการอยู่ในโลกสมมติก็มีความจำเป็นเพราะเป็นโลกสำหรับมนุษย์ที่จะฝึกฝนปฏิบัติตนเองไปสู่โลกุตระธรรม ดังในโลกระดับสมมติก็มีความสัมพันธ์กับโลกปรมาตยะ ด้วยเหตุนี้ “คุณค่าของความงาม” ที่เราพูดถึงนี้จึง “มีอยู่” แต่การมีอยู่ของ “คุณค่า” ในระดับนี้เป็นเหมือนแพที่พาเราข้ามไปอีกฝั่งหนึ่ง แต่เมื่อถึงฝั่งแล้วเราจำต้องทิ้งแพนั้นเสีย หรือ “คุณค่า” ในระดับนี้เราอาจเรียกว่า “คุณค่าเทียม” กล่าวคือ การมองว่าเป็น “คุณค่าเทียม” นั้นเนื่องว่าเป็นสิ่งที่มนุษย์เราสมมติขึ้น และตกลงกันในสังคม “คุณค่าเทียม” เทียมนี้ยังคงสามารถเปลี่ยนแปลงได้ไปตามกาลสมัย

ประเด็นเรื่อง “ความงาม” หรือว่า “ความไม่งาม” มนุษย์แต่ละคนหรือสังคม แต่ละสังคมอาจจะมองสิ่งเดียวกันว่างามหรือไม่งาม นั้นขึ้นอยู่กับตัวมนุษย์คนนั้นเอง หรือว่าสังคมนั้นด้วยเหตุนี้เอง เวลาที่พูดถึงเกณฑ์ การตัดสินคุณค่าของความงามในระดับนี้ จึงมีลักษณะที่ไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับสังคมนั้นว่าจะตัดสินคุณค่าของความงามอย่างไร และคุณค่าของความงามในระดับนี้ จะเป็นเรื่องของรูปธรรม เช่น เรื่องวัตถุสิ่งของ สถานที่ ร่างกายของบุคคลมากกว่า

(๒) เกณฑ์ตัดสินคุณค่าของความงามในระดับปรมาตยะสัจจะหรือคุณค่าแท้

เพราะเหตุที่พุทธปรัชญาเถรวาทมีพื้นฐานทางอภิปรัชญาแบบหลักไตรลักษณ์ และปฏิบัติสมุปปาทานั้น คุณค่าที่สำคัญของหลักพื้นฐานอภิปรัชญาอันนี้ก็คือ การเข้าใจถึงสิ่งต่างๆ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ปราศจากตัวตน และดำเนินไปตามหลักของเหตุปัจจัย การพิจารณาหลักการเหล่านี้จะทำให้เราเลิกยึดมั่นถือมั่นในตัวเอง และไม่มีเหตุความทุกข์ซึ่งถือว่า เป็นการบรรลุคุณธรรมสูงสุดในพุทธศาสนา การพูดถึงความงามในระดับนี้ จะกลายเป็นเรื่องของการเปลี่ยนแปลงภายในจิตใจ จากสภาวะจิตที่หยาบ อันสั่งสมด้วยกิเลส ไปสู่สภาวะจิตที่ละเอียดอันดีงามสูงสุด โดยผ่านกระบวนการฝึกฝนปฏิบัติตามหลักการสำคัญของพุทธศาสนา เช่น การปฏิบัติสมาธิ หรือการปฏิบัติตามหลักธรรมอื่นๆ อีก เป็นต้น การมองความงามในระดับนี้ เป็นความงามที่เป็น “คุณค่าแท้” ซึ่งถือว่าเป็นเป้าหมายสำคัญของพระพุทธรศาสนา

จะเห็นได้ว่า พระพุทธรศาสนาจะแบ่งคุณค่าออกเป็นสองระดับ แต่พระพุทธรศาสนา ก็ให้ความสำคัญเรื่องคุณค่าของความงามทั้งสองระดับนั้น เนื่องจากคำสอนของพระพุทธรศาสนาเน้นการปฏิบัติ และการฝึกฝนจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์ปราศจากกิเลส จึงทำให้พระพุทธรศาสนาให้ความสำคัญเป็นเรื่องของ “คุณค่าแท้” มากกว่า “คุณค่าเทียม” และการที่แบ่งโลกออกกับมนุษย์ว่าเลือกที่จะอยู่กับความจริงแบบไหนกล่าวคือ ถ้ามนุษย์เลือกที่จะอยู่แบบโลกียวิสัย พระพุทธรศาสนา

จะมีกระบวนการธรรมชุดหนึ่ง เช่น เรื่องศีล ๕ เป็นต้น เป็นหลักในการปฏิบัติ แต่ในขณะที่เราเลือกที่จะอยู่ในโลกุตตรวิสัย ก็จะมีกระบวนการธรรมชุดอีกชุดหนึ่ง ในการปฏิบัติ เช่น สติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น

ปัญหาสำคัญที่เกิดขึ้นก็คือว่า การมองความงามในลักษณะ “คุณค่าแท้” นั้นจะทำให้ความหมายของ “ความงาม” ที่ถกเถียงในกรอบสุนทรียศาสตร์แบบตะวันตกเปลี่ยนไปหรือไม่ และกำลังจะทำให้ พุทธสุนทรียศาสตร์ เป็นการพูดคนละเรื่องกับสุนทรียศาสตร์ที่เน้นเฉพาะการถกเถียงทางความคิดหรือไม่ อย่างไรก็ตาม

ในประเด็นนี้ผู้วิจัยมองว่า ถึงแม้งานวิจัยนี้จะเริ่มต้นด้วยการศึกษาทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ทางตะวันตก แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า ทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ทางตะวันตก จะครอบคลุมความคิดสุนทรียศาสตร์ได้ทั้งหมด การที่พุทธปรัชญามีแนวความคิดเรื่องสุนทรียศาสตร์นอกกรอบสุนทรียศาสตร์แบบตะวันตก จึงไม่ใช่เรื่องน่าแปลกอะไร เพราะเป็นไปได้ว่า ความแตกต่างกันด้านอภิปรัชญา และญาณวิทยาาระหว่างสุนทรียศาสตร์ตะวันตกกับพุทธปรัชญาเถรวาท จะทำให้ความเข้าใจแนวความคิดเรื่อง “ความงาม” แตกต่างกันไปด้วย

อย่างไรก็ตาม แนวคิดเรื่องพุทธศิลป์ ที่มีความงดงามด้วยสุนทรียศาสตร์ในหลายๆ ด้าน จำต้องอาศัยการตีความเพื่อเข้าถึงสารธรรมหรือแก่นแท้แห่งพุทธศิลป์ที่ผู้สร้างรังสรรค์ขึ้นมา เพื่อให้เกิดประโยชน์มากกว่าความงดงามเพียงอย่างเดียว ดังนั้น การตีความพหุศงฆ์ไทยที่มีความงดงามด้านพุทธศิลป์เพื่อถึงแก่นธรรมจักได้กล่าวในบทต่อไป

บทที่ ๔

การตีความพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพद्यของพระสงฆ์ไทย

การจะตีความพุทธศิลป์ที่ปรากฏอยู่ในพद्यของพระสงฆ์ไทยในแต่ละชั้นนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องยึดศาสตร์แห่งการตีความมาใช้เพื่อเป็นแนวทางในการที่จะให้ความหมายของลวดลายหรือรูปลักษณะแห่งพद्यที่ปรากฏ ก่อนอื่นจะยกเอาทฤษฎีการตีความแนวพุทธศาสนาเถรวาทกับแนวศาสตร์สมัยใหม่มาเป็นหลักคิด จากนั้นผู้วิจัยจะตีความพद्यสงฆ์ไทยโดยอาศัยเพียงทฤษฎีของพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อค้นหาสารธรรมมาให้ทราบตามลำดับ ดังนี้

๔.๑ แนวคิดการตีความในพระพุทธรูปศาสนาเถรวาท

แนวคิดการตีความในพระพุทธรูปศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยมุ่งศึกษา หลักการการตีความตามนัยพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก และหลักการตีความตามนัยคัมภีร์เนติปกรณ์ และคัมภีร์เปฎโกปเทศ และธรรมที่เป็นหลักการและเกณฑ์ตัดสินการตีความ ดังนี้

๔.๑.๑ หลักการการตีความตามนัยพระวินัยปิฎก

หลักการการตีความในพระวินัยปิฎกปรากฏชัดจากหลักฐานที่เริ่มต้นด้วยเรื่องที่ว่า พราหมณ์ชื่อ เวยัญชะ ผู้ครองตำแหน่งฐานันดรระดับสูงจากราชสำนัก ได้วิจารณ์ลักษณะดำหนิพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในหลายประเด็น พระองค์ไม่เพียงไม่ทรงปฏิเสธเท่านั้น หากยังทรงยอมรับข้อวิจารณ์เชิงดำหนิด้วยเหตุผลของพราหมณ์ ในโอกาสอันเหมาะสมเช่นนี้ทรงชี้แจงโดยให้ความหมายของคำพูดเหล่านั้นใหม่ การให้ความหมายของคำพูดหรือศัพท์ใหม่เช่นนี้นั้น ถือเป็น การตีความลักษณะหนึ่งเพื่อให้ได้ความหมายใหม่ที่ต้องการ เช่น เวยัญชพราหมณ์กล่าววิจารณ์เชิงดำหนิว่า “พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นบุคคลประเภทไร้รส (อรสรูป)” ในความหมายของพราหมณ์ คำว่า “ไร้รส” คือ การไม่รู้จักปฏิบัติสัจธรรม ไม่มีสัมมาคารวะต่อผู้อื่น แต่ความหมายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า “ความไร้รส” หมายถึง การไม่ยึดติดในรส การละรส คือ ละการเสพติดในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสได้หมดสิ้น เป็นต้น^๑

จากตัวอย่างข้อความนี้แสดงให้เห็นถึงการตีความดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึง

๑) ความเป็นผู้ฉลาดแตกฉานในการตีความหมายอย่างยั้งยวดของพระพุทธรูปที่เรียกว่า นิรุติบัญญัติสัมภิตา คือ ความเป็นรู้แตกฉานในการใช้ภาษา

^๑ วิมหา. (ไทย) ๑/๒-๓/๒-๓.

๒) การเป็นนักคิดความที่ขอดีเยี่ยมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๓) นัยความหมายที่บ่งชี้ถึงการตีความในพระพุทธศาสนาที่สะท้อนออกมาจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ดังจะได้ศึกษาถึงหลักการในการบัญญัติพระวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอันจะเป็นประโยชน์ในการตัดลีนตีความทางพระพุทธศาสนาเถรวาทต่อไปดังนี้

๑) เจตนารมณ์และวัตถุประสงค์ในการบัญญัติพระวินัย

เจตนารมณ์สำคัญยิ่งในการบัญญัติพระวินัยหรือสิกขาบท คือ เพื่อให้เป็นเครื่องมือสนองกุศลโลบายในการบริหารปกครองคณะสงฆ์ให้คณะสงฆ์มีคุณภาพพัฒนาศักยภาพในการประพฤติพรหมจรรย์สู่ความสิ้นทุกข์และให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย เป็นที่ยอมรับในระหว่างสงฆ์ด้วยกัน เป็นแหล่งที่มารวมแห่งแบบอย่างความถูกต้องดีงามและศรัทธา การยอมรับของประชาชนทั่วไป ยิ่งกว่านี้ ยังมีเป้าหมายเพื่อเป็นการจัดสภาพแวดล้อมทั้งด้านร่างกาย จิตใจ และด้านสังคมให้เอื้ออย่างยิ่งต่อการพัฒนาจิตและภูมิปัญญาของสงฆ์ให้ยิ่งขึ้น การบัญญัติพระวินัยจึงมีเจตนารมณ์และวัตถุประสงค์ทั้งด้านการจัดระเบียบทางสังคมสงฆ์และการฝึกฝนอบรมตนของพระภิกษุในฐานะปัจเจกชนด้วย ฉะนั้น พระวินัยหรือสิกขาบท จึงมีลักษณะเป็นกฎหมาย ที่มีทั้งข้อห้ามและขออนุญาต มีบทบัญญัติ อนุบัญญัติ และคำวินิจฉัยอื่น ๆ ล้วนเป็นการแสดงให้เห็นถึงการพยายามทำให้รัดกุมในการใช้ภาษาเพื่อไม่ให้ช่องโหว่และเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของการบัญญัติพระวินัยให้มากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปิดช่องที่จะตีความเป็นอย่างอื่น เจตนารมณ์และวัตถุประสงค์ในการบัญญัติพระวินัยดังกล่าว ในพระวินัยปิฎกจะใช้คำว่า “ทส อตุถเวส ปฎิจจ” คือ ทรงอาศัยอำนาจประโยชน์ ๑๐ ประการ เรียกว่า วัตถุประสงค์ ๑๐ ประการ หรือบางทีก็เรียกว่า เป้าหมายหลักในการบัญญัติพระวินัย ในการบัญญัติวินัยแต่ละครั้ง พระพุทธองค์จะทรงแสดงท่ามกลางสงฆ์ก่อนเสมอ คือ ๑) เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ ๒) เพื่อความสำราญแห่งสงฆ์ ๓) เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก ๔) เพื่ออยู่สำราญแห่งภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก ๕) เพื่อป้องกันอาสวะอันจะบังเกิด ในปัจจุบัน ๖) เพื่อกำจัดอาสวะอันจักบังเกิดในอนาคต ๗) เพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส ๘) เพื่อความเลื่อมใสยิ่งของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว ๙) เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสังฆกรรม ๑๐) เพื่อถือตามพระสังฆกรรม^๒

๒) บริบทสังคมและการบัญญัติพระวินัย

^๒ วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๕/๓๘.

ในการบัญญัติพระวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พบว่า บริบททางสังคมมีส่วนสำคัญ ในฐานะเป็นปัจจัยหนึ่ง เพราะบริบทสังคมดังกล่าวมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตและพฤติกรรมของบุคคลในสังคมนั้น ๆ แม้จะเข้ามาบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้วก็ตาม หากยังเป็นปุถุชนอยู่ อาจได้อิทธิพลจากกระแสสังคมไม่ด้านใดก็ด้านหนึ่ง บริบทสังคมและการบัญญัติพระวินัยมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด การบัญญัติพระวินัย ซึ่งชี้ชัดว่า เป้าหมายการบัญญัติพระวินัยนั้น เป็นเจตนารมณ์ทางสังคมที่จะให้สังคมสงบอยู่ได้ในสังคมของประชาชนทั่วไป

๓) ขั้นตอนการบัญญัติวินัย

ตามหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก บ่งชี้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามิได้ทรงบัญญัติสิกขาบทหรือพระวินัยทั้งข้อห้ามและขออนุญาตเป็นการล่วงหน้าก่อนที่จะมีการทำผิดจนไม่เป็นที่ยอมรับของสังคมสงฆ์และของประชาชนภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วงแรกของสังคมสงฆ์ ภิกษุส่วนใหญ่จะเป็นพระอริยบุคคล ไม่มีความประพฤติที่ไม่เหมาะสม จึงไม่มีความจำเป็นในการบัญญัติสิกขาบท๑๑๒ แต่จะทรงบัญญัติสิกขาบทต่อเมื่อมีการทำผิดของภิกษุจนไม่เป็นที่ยอมรับได้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะทรงมีวิธีการ ขั้นตอนในการบัญญัติพระวินัย วิธีการและขั้นตอนดังกล่าวนี้ที่ควรนำมากล่าวไว้ในที่นี้พอสังเขปพอเป็นแนวทางการศึกษาวิเคราะห์ จะเป็นประโยชน์ในการวินิจฉัยการตีความพระวินัย โดยเฉพาะใช้เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาตัดสินการตีความเกี่ยวกับพระวินัย ตลอดจนความประพฤติของภิกษุบางกลุ่มในโลกยุคปัจจุบัน

เมื่อมีภิกษุทำความผิดเสื่อมเสียในสังคมสงฆ์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงเห็นสมควรที่จะบัญญัติสิกขาบท และดำเนินการบัญญัติพระวินัย โดยทรงเรียกประชุมสงฆ์ทั้งหมดแล้วตรัสเรียกภิกษุทำผิดมาสอบสวน เมื่อได้ความจริงแล้ว จะทรงชี้ให้เห็นโทษของการกระทำเช่นนั้นแล้วตรัสถึงเหตุผล ประโยชน์หรือวัตถุประสงค์ในการบัญญัติพระวินัย แล้วจึงทรงบัญญัติสิกขาบทเป็นข้อห้ามและบทลงโทษสำหรับข้อความผิดนั้น ๆ ตามความเห็นชอบของคณะสงฆ์ ในกรณีเดียวกันนี้ หากจำเป็นต้องบัญญัติเพิ่มเติมเพื่อป้องกันหรือปิดช่องโหว่ของข้อวินัย ทรงบัญญัติเพิ่มเติมให้รัดกุมยิ่งขึ้น เรียกว่า อนุบัญญัติ

จากข้อความดังกล่าว จะเห็นการจำแนกแยกแยะรายละเอียดแล้ววินิจฉัยเป็นข้อ ๆ ไป แสดงถึงลักษณะความเป็นวิภาษวาทและเป็นลักษณะการตีความเนื้อหาพระวินัยที่แบบลัทธิคัมมอย่างยิ่ง ดังนั้น ด้วยวิธีการดังกล่าว จะเห็นว่า กรณีที่ภิกษุไม่ความยินดีทุกอย่างในกรณีที่ถูกลั่นแกล้งเช่นนี้ จะไม่เป็นอาบัติปาราชิก การกระทำเดียวกัน หากต่างกรรมต่างวาระดังกล่าว อาจเป็นทั้งความผิดและความไม่ผิดได้

๔) วิภาษวาทในการบัญญัติพระวินัย

วิภาษวาท หมายถึง การกล่าวแสดง อธิบายโดยการจำแนกแยกแยะพิเคราะห์ให้เห็น ขั้นตอน รายละเอียด ที่มาที่ไปของปัญหาหรือเรื่องหนึ่งเรื่องใด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการอธิบาย ความเนื้อหารธรรมวินัย ตลอดถึงการวินิจฉัยตัดสินปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ถือว่าเป็นหลักการแสดง เหตุผลที่สำคัญในพระพุทธศาสนา การบัญญัติพระวินัย และการวินิจฉัยถึงกรณีพิพาททั้งหลายใน พระวินัยปิฎก ทำให้มองเห็นชัดถึงลักษณะความเป็นวิภาษวาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตัวอย่าง เมื่อพระองค์ทรงอธิบายเกี่ยวกับความหมายศัพท์ ทรงจำแนกความหมายศัพท์ไว้หลายความหมาย และ ตอนที่าย จะทรงระบุความหมายที่พระองค์ทรงประสงค์ในกรณีนั้น ๆ ว่า ทรงหมายถึง ความหมายไหน เช่น การอธิบายนิยามความหมายของคำว่า “ภิกษุ” ว่า บทว่า ภิกษุ” ความว่า ที่ชื่อว่า ภิกษุ เพราะมีความหมายว่า เป็นผู้ขอ, ชื่อว่า ภิกษุ เพราะมีความหมายว่า ประพฤติภิกขาจริยวัตร, ชื่อ ว่า ภิกษุ เพราะมีความหมายว่า ทรงผืนผ้าที่ถูกทำลายแล้ว, ชื่อว่า ภิกษุ โดยสมญา, ชื่อว่า ภิกษุ โดย ปฏิญญา, ชื่อว่า ภิกษุ เพราะมีความหมายว่า เป็นเอหิภิกษุ, ชื่อว่า ภิกษุ เพราะความหมายว่าเป็นผู้ อุปสมบทแล้วด้วยไตรสรณคมน์, ชื่อว่า ภิกษุ เพราะความหมายว่า เป็นผู้เจริญ, ชื่อว่า ภิกษุ เพราะ ความหมายว่า มีสัทธิธรรม, ชื่อว่า ภิกษุ เพราะอรรถว่าเป็นพระเสขะ, ชื่อว่า ภิกษุ เพราะมีความหมาย ว่าเป็นพระอเสขะ, ชื่อว่า ภิกษุ เพราะความหมายว่าเป็นผู้อันสงฆ์พร้อมเพรียงกันอุปสมบทให้ด้วย ญัตติจตุตถกรรม อันไม่กำเร็บ ควรแก่ฐานะ, บรรดาภิกษุในความหมายต่าง ๆ เหล่านี้ ภิกษุที่สงฆ์ พร้อมเพรียงกันอุปสมบทให้ด้วยญัตติจตุตถกรรม อันไม่กำเร็บ ควรแก่ฐานะนี้ ชื่อว่า ภิกษุ ที่ทรง ประสงค์ในความหมายนี้

จะเห็นว่า แม้จะทรงให้ความหมายของคำว่า ภิกษุ ไว้หลายนัย ในที่นี้ทรงมุ่งหมายภิกษุ ในความหมายว่า ผู้ที่สงฆ์ประชุมพร้อมเพรียงกันอุปสมบทให้ด้วยญัตติจตุตถกรรม

๕) เกณฑ์ตัดสินการตีความพระวินัย

เพื่อให้มีหลักเกณฑ์และแนวทางในการวินิจฉัยเรื่องดังกล่าว พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้กำหนดเกณฑ์ไว้เพื่ออิงอาศัยใช้เป็นเครื่องพิจารณาตัดสินการกระทำที่ไม่เหมาะสมบางอย่างที่อยู่ นอกเหนือสิกขาบท คือ (๑) สูตร (๒) สูตรานุโลม (๓) อจารีวาท และ (๔) อัตตโนมติ อรรถถา พระวินัยปิฎก คือ สมันตปาสาทิกา อธิบายความหมายเกณฑ์ดังกล่าวไว้ดังนี้^๓

(๑) สูตร หมายถึง พระบาลีตามที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกทั้งหมด คือ สิกขาบท ทั้งหลายที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ หรือ ธรรมวินัยที่รวบรวมไว้ในการทำสังคายนา ๓ ครั้งแรก^๔ ฉะนั้น หากมีการตีความเกี่ยวกับพระวินัย และเป็นเรื่องที่อยู่ในขอบข่ายบาลีที่ปรากฏใน

^๓ วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๔๕/๓๓.

^๔ วิ.ม.อ. (บาลี) ๑/๒๗๑-๒๗๒.

^๕ ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๘๐.

พระวินัยปิฎก ให้พิจารณาวินิจฉัยตามเนื้อหาบาลีในคัมภีร์พระวินัยปิฎกเป็นหลัก ในประเด็นนี้ จึงจำเป็นต้องอาศัยความเชื่อตรงต้องคัมภีร์เป็นประการสำคัญ “สูตร” นี้ ถือว่า เป็นเกณฑ์หลักที่สำคัญกว่าข้ออื่น ๆ ในการตรวจสอบความถูกต้อง หากข้ออื่น ๆ มีความขัดแย้งกับสูตรนี้ถือใช้ไม่ได้ ไม่ควรถือเอาเป็นประมาณ และให้ถือว่าไม่ใช่ธรรมวินัยที่ถูกต้องในพระพุทธศาสนา

(๒) **สูตรตานุโลม** หมายถึง หลักมหาปเทศ ๔ สำหรับใช้เป็นข้ออ้างหรือเกณฑ์ในการวินิจฉัยเรื่องราวที่เกิดขึ้นซึ่งอยู่นอกเหนือจากสูตรหรือพระบาลีในพระวินัยปิฎกทั้งหมด คือ (๑) สิ่งใดที่มีได้ทรงห้ามไว้ว่า “ไม่ควร” หากเข้ากันได้กับสิ่งที่ไม่ควร (อกัปปิยะ) ขัดกันกับสิ่งที่ควร (กัปปิยะ) สิ่งนั้น “ไม่ควร” (๒) สิ่งใดที่มีได้ทรงห้ามไว้ว่า “ไม่ควร” หากเข้ากันได้กับสิ่งที่ควร ขัดกันกับสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้น “ควร” (๓) สิ่งใดที่มีได้ทรงอนุญาตไว้ว่า “ควร” หากเข้ากันได้กับสิ่งที่ไม่ควร ขัดกันกับสิ่งที่ควร สิ่งนั้น “ไม่ควร” (๔) สิ่งใดที่มีได้ทรงอนุญาตไว้ว่า “ควร” หากเข้ากันได้กับสิ่งที่ควร ขัดกันกับสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้น “ควร”^๖

(๓) **อาจริยวาท** หมายถึง แบบบรรณถกตา เรียบเรียงขึ้นเป็นเครื่องมือช่วยวินิจฉัยเรื่องราวที่มานอกพระบาลี โดยเฉพาะคัมภีร์ที่พระอรหันต์ ๕๐๐ องค์รวบรวมขึ้นในสังคายนาครั้งที่หนึ่ง

(๔) **อัตโนมติ** หมายถึง ความเห็นนอกเหนือจาก สูตร สูตรตานุโลม และอาจริยวาท เป็นแนวทางอธิบายด้วยการอนุมานตามความรู้ความเข้าใจของผู้รู้แต่ละคน จะด้วยการมุ่งเอานัยสำคัญหรือมุ่งเอาแต่ใจความก็ตาม ยิ่งกว่านี้ “เถรวาท” คือ ถ้อยคำของพระเถระทั้งหมดที่มาในบรรณถกตาแห่งพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม จัดเป็น “อัตโนมติ” ทั้งสิ้น

พระพุทธศาสนาเถรวาทได้วางหลักการตีความพระวินัยเป็นชั้น ๆ ตามลำดับความสำคัญของแต่ละหมวดแต่ละสิกขาบทดังกล่าว ข้อนี้ชี้ให้เห็นว่า ในพระพุทธศาสนาได้มีการตีความพระธรรมวินัยมาโดยตลอด โดยเฉพาะพระวินัย ข้อนี้แสดงให้เห็นถึงแนวทาง หลักเกณฑ์ และหลักการตีความพร้อมแนวทาง หลักเกณฑ์และหลักการวินิจฉัยที่จะให้น้ำหนักความถูกต้องและความน่าเชื่อถือของการตีความที่ผ่านหลักการดังกล่าวนี้ ซึ่งมีน้ำหนักไม่เท่ากัน ในที่นี้ ถือว่า “สูตร” คือ กรอบใหญ่สุดในการวินิจฉัยการตีความด้านพระวินัยทั้งหมด อย่างไรก็ตาม ด้วยพระปรีชาญาณของพระพุทธองค์ทรงเล็งเห็นเหตุการณ์ในอนาคตว่า จะมีเหตุการณ์อยู่นอกเหนือจากที่พระองค์บัญญัติทั้งที่เป็นข้อห้ามและขออนุญาต ดังนั้น จึงทรงได้มีพุทธานุญาติหลักการตีความเพื่อเป็นเกณฑ์วินิจฉัยเอาไว้ เป็นที่รู้จักกันดีในชื่อว่า มหาปเทศ ๔ หรือสูตรตานุโลม หลักมหาปเทศดังกล่าว จึงกลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการตรวจสอบการตีความพระวินัยสืบมา หากมีกรณีทีนอกเหนือจากวินัยบัญญัติ อีกทั้งยังใช้เป็นเกณฑ์ตรวจสอบบรรณถกตาหรืออาจริยวาท และอัตโนมติ

^๖ วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๐๕/๑๓๕.

อีกชั้นหนึ่ง แม้จะมีหลักมหาปเทศนี้เป็นเครื่องวินิจฉัยแล้ว กระนั้นก็ตาม ยังคงต้องตรวจสอบกับสูตรหรือพระวินัยปิฎกทั้งหมดเป็นขั้นตอนสุดท้าย หากการตีความพระวินัยตามหลักการทั้ง ๔ นั้นขัดแย้งกัน ให้ถือเอาตามสูตรเป็นหลัก ถือว่าข้อความตามที่ปรากฏในสูตรเป็นความถูกต้องที่สุด^๑

การจำแนกแนวทาง หลักเกณฑ์และหลักการตีความพระวินัยออกเป็น ๔ ประการดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นมนุษยนิยม เป็นศาสนาและปรัชญาแห่งเหตุผล เปิดโอกาสให้มีการตีความอย่างอิสระอย่างมีเหตุผล แต่ให้อยู่ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าว วิธีการตีความอาจมีได้หลากหลาย แต่ประเด็นสำคัญที่สุดอยู่ที่เนื้อความต้องมีสาระตรงกัน เป็นความจริง ความถูกต้องและความดีงาม และให้คุณประโยชน์แก่ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย อย่างไรก็ตาม การตีความลักษณะนี้ มีปัญหาเกิดขึ้นอยู่บ้าง คือ คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามีจำนวนมาก ประกอบกับผู้รู้คัมภีร์อย่างชำร่วยมีน้อย จึงยากที่จะตรวจสอบความถูกต้องของการตีความ แบบอาจารย์วาท หรืออัทธโนมติ เพราะแม้จะให้ตรวจสอบได้กับมหาปเทศ ๔ ที่เปิดกว้างสำหรับการตีความและเป็นเกณฑ์การตรวจสอบไปในตัวด้วยกันก็ตาม แต่ท้ายที่สุดแล้ว ต้องตรวจสอบกับสูตรหรือตัวพระวินัยปิฎกทั้งหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การอ้างถึงหลักมหาปเทศที่เป็นเพียงแต่อ้างหลักใหญ่ใจความเท่านั้น แต่ไม่ได้ใช้เป็นกรอบในการตีความ เพราะสิ่งที่ควรหรือไม่ควรนั้น มีความสัมพันธ์กับสูตรหรือวินัยบัญญัติทั้งหมด ฉะนั้น ความยากจึงขึ้นอยู่กับจำนวนของคัมภีร์ทางศาสนาด้วย ทั้งยังต้องอาศัยผู้รู้ที่แตกฉาน คัมภีร์อีกด้วย และเมื่อคัมภีร์มีจำนวนมากเช่นนี้ จึงจำเป็นต้องใช้เวลามากในการศึกษาค้นคว้าเพื่อตรวจสอบ

ดังนั้น จึงมีประเด็นคำถามว่า มีหลักการหรือหลักเกณฑ์การตีความอะไรบ้างหรือไม่ ที่จะทำให้การตีความ การตรวจสอบความถูกต้องของการตีความพระวินัยแต่ละครั้ง โดยที่ไม่ต้องใช้เวลา บุคคล และคัมภีร์จำนวนมาก เพราะหลักการดังกล่าวข้างต้นแม้จะให้ความมั่นใจในการตีความ แต่ยังประสบปัญหาดังกล่าว ในประเด็นนี้ จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับบริบทที่เกี่ยวข้องเป็นอย่างดี กล่าวคือ

๑) เจตนารมณ์ ความตั้งใจ วัตถุประสงค์หลักที่สำคัญของการบัญญัติพระวินัย

๒) บริบทสังคม สภาพแวดล้อม เหตุการณ์ และบุคคล ที่เป็นเหตุให้บัญญัติพระวินัยนั้น และใช้ประกอบการพิจารณาตัดสินการตีความ

^๑ วิ.ม.อ. (ปาลี) ๑/๒๓๒-๒๓๓.

^๒ สิทธิ บุตรอินทร์, มนุษยนิยม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๐๖, สิทธิ บุตรอินทร์, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : พระอัจฉริยภาพด้านพระศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และ สำนักธรรมศาสตร์และการเมือง ราชบัณฑิตยสถานแห่งประเทศไทย, ๒๕๔๓-๒๕๔๘) หน้า ๑๓-๑๔.

อย่างไรก็ตาม ยังคงมีปัญหาตามมา ในกรณีที่เราจะใช้หลักการดังกล่าวนี้มาเป็นเกณฑ์ ตัดสินการตีความพระวินัยในบริบทสังคมปัจจุบัน อันเป็นคนละบริบท คนละสังคม คนละ สถานการณ์ มีความต่างทั้งเงื่อนไขด้านตัวบุคคล (ไม่ใช่คนเดียวกันทำ ใช้การกระทำผิดของคนคน หนึ่ง มาเป็นข้อห้ามสำหรับคนอื่นคนหนึ่งหรืออีกกลุ่มหนึ่ง) เวลา (มีระยะห่างกันยาวนาน) สถานที่ และสถานการณ์ (ต่างกัน) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เราไม่สามารถตอบแทนพระพุทธองค์ได้ว่า หาก พระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ถึงปัจจุบัน จะทรงดำเนินการจัดการเช่นไรกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ในสังคมสงฆ์ปัจจุบัน ที่บางอย่างไม่เหมือนในครั้งพุทธกาลอย่างเต็มรูปแบบ เพราะเป็นไปตาม อำนาจแห่งความเปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุดยั้งเป็นลำดับมา

อย่างไรก็ตาม เงื่อนไขตามข้อ ๑ และ ๒ น่าจะเพียงพอที่จะวินิจฉัยการตีความพระวินัย ได้ ทั้งนี้ต้องอาศัยคัมภีร์และเจตนาของผู้ตีความประกอบด้วยว่า มีวัตถุประสงค์ในการตีความ อย่างไร หรืออีกนัยหนึ่ง ผู้ตีความนั้นเจตนาบริสุทธิ์หรือมีอะไรแอบแฝงหรือไม่ ตลอดจนมีอคติ อย่างไรใดอย่างหนึ่งหรือไม่ นั่นหมายความว่า ผู้ตีความควรมีใจที่บริสุทธิ์ เป็นธรรม ไม่ตกอยู่ใน อำนาจของความลำเอียงทั้งหลาย เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงพอมองเห็นรูปแบบการตีความคัมภีร์ใน พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยเนื้อหาสาระโดยสรุปแล้ว จะเห็นว่า หลักการตรวจสอบ สอบสวนที่ เรียกว่า มหาปเทศ ดังกล่าวนั้นเป็นทั้งรูปแบบการตีความและเป็นทั้งเกณฑ์วินิจฉัยการตีความไปใน ตัว มีสาระสำคัญ คือ อย่าเพิ่งยึดมั่นในสิ่งที่แสดงนั้นว่า “ถูกต้อง” โดยที่ยังไม่ได้ตรวจสอบตามหลัก มหาปเทศตามลำดับก่อน เริ่มจากอัตโนมัตติซึ่งถือว่ามีความน่าเชื่อถือน้อยที่สุด ให้ตรวจสอบ อัตโนมัตตินี้กับอาจริยวาท ถ้าไม่ขัดกัน ถือว่าควรรับฟังและเชื่อถือได้ อาจริยวาทเองนั้น ควร ตรวจสอบคู่กับสุตตานุโลม หากตรงกัน จึงควรรับฟังและเชื่อถือได้ หากขัดแย้งกัน ให้ยึดถือเอาสุต ตานุโลมเป็นเกณฑ์ และท้ายที่สุด แม้สุตตานุโลม ต้องตรวจสอบคู่กับสูตรด้วยเช่นกัน และให้ถือ ความถูกต้องโดยยึดเอาสูตรเป็นเกณฑ์ เพราะเชื่อกันว่า สูตรนั้นเปรียบเหมือนเวลาที่พระสัมมาสัม พุทธเจ้าทรงพระชนม์อยู่และเหมือนสงฆ์ผู้ทำสังคายนาพระธรรมวินัย จึงคัดค้านไม่ได้ หากคัดค้าน สูตรดังกล่าวถือว่าเป็นการคัดค้านพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วย^๕

๓.๓.๒ หลักการตีความตามนัยพระสุตตันตปิฎก

พระสุตตันตปิฎก เป็นที่รวมแห่งหลักธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสสอนแก่บุคคล ต่างชนชั้น ต่างวรรณะ ตามโอกาสและสถานที่ต่าง ๆ ลักษณะสำคัญของพระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ อรรถกถาอธิบายไว้ว่า

๑) มีลักษณะการแสดงเชิงพรรณนาโวหาร มีสาระการแสดงโดยมีเทคนิคลีลา มีข้อ เปรียบเทียบชี้ให้เห็นให้เข้าใจชัดเจนในประเด็นนั้น ๆ เรียกว่า โวหารเทศนา

^๕ วิ.ม.อ. (บาลี) ๑/๒๗๒-๒๗๕, ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๘๘/๑๗๒.

๒) เป็นการสอนโดยมุ่งถึงอรรถาธิบาย อนุสัยและจริตของสรรพสัตว์เป็นสำคัญ เรียกว่า
 ยถาภูมิกถา

๓) มีลักษณะถ้อยทีกล่าวแสดงเพื่อคลายความเห็นผิดโดยเฉพาะความเห็นผิด ๖๒
 ประการ เรียกว่า ทิฏฐิวินิเวชนกถา

๔) เป็นการศึกษาซึ่งมีจุดประสงค์เพื่อให้เกิดความตั้งมั่น ให้มีสมาธิหรือเป็นแนว
 ทางการฝึกสมาธิ เรียกว่า อธิจิตศึกษา

๕) มุ่งให้ผู้ศีกษาอบรมสามารถสลัดละทิ้งกิเลสอย่างกลาง ที่กลุ่มมารบเร้าจิตใจมิให้
 สงบ โดยการให้ปฏิบัติสมาธิ เรียกว่า ปริยภูฐานปหาน

๖) มีลักษณะการทำลายกิเลสเป็นการข่มไว้ไม่ให้ฟุ้งขึ้น หรือไม่ให้แสดงผลตามอำนาจ
 ของกิเลส เรียกว่า วิกขัมภนปหาน

๗) จะเป็นเครื่อง ป้องกัน ละ ความเศร้าหมองที่เกิดจากตัณหา ความอยาก จะทำให้เป็น
 ผู้ไม่ทราบอริบายหรือวัตถุประสงค์ที่ถูกต้อง ส่งผลให้เล่าเรียนไม่ถูกต้อง คลาดเคลื่อนไป และ
 กลายเป็นผู้มีความเห็นผิดในที่สุด^{๑๑}

ดังนั้น นัยแห่งการตีความในพระสูตรต้นตปิฎก จึงมีลักษณะบางประการที่เหมือนกัน
 โดยเฉพาะประเด็นเกี่ยวกับการเกิดขึ้นของพระสูตรแต่ละสูตรจะมีความเกี่ยวข้องกับสถานที่ บุคคล
 และสถานการณ์หรือเหตุการณ์เฉพาะเรื่อง ๆ เช่นเดียวกับพระวินัยปิฎก แต่ลักษณะแตกต่างคือ
 เหตุการณ์ที่ทำให้ทรงแสดงธรรมแต่ละเรื่องแก่แต่ละบุคคลและแต่ละชุมชน จึงมีความแตกต่างกัน
 ในด้านเนื้อหา คือ พระธรรม ส่วนพระวินัยปิฎกมุ่งเนื้อหา คือ พระวินัย หลักการตีความตามนัยแห่ง
 พระสูตรต้นตปิฎก จึงพิจารณาวิเคราะห์ได้ ๒ ลักษณะคือ

๑) จากปฐมเหตุแห่งการแสดงพระสูตร ข้อนี้เกี่ยวข้องกับบริบทแห่งการแสดงธรรม
 ซึ่งขึ้นอยู่กับอุปนิสัยของบุคคล สถานการณ์ในขณะนั้น บริบทดังกล่าวนี้เป็นเหตุการณ์หรือเรื่องราว
 ที่เกิดขึ้นแล้วในขณะที่ทรงแสดงธรรม เหตุการณ์ที่วุ่นวายแตกต่างจากเหตุการณ์ปัจจุบัน ในปัจจุบันจะ
 มีการพยายามการตีความประยุกต์หลักธรรมให้เข้ากับสังคมปัจจุบัน (ซึ่งมีความต่างจากบริบทสังคม
 ในสมัยพุทธกาล) จึงไม่ควรละเลยที่จะทำความเข้าใจเกี่ยวกับบริบทที่ตรัสสอนธรรมเรื่องนั้น ๆ
 ด้วย เพราะไม่เช่นนั้น อาจจะทำให้คลาดเคลื่อนไปจากพุทธประสงค์ได้ อย่างไรก็ตาม คัมภีร์อรรถ
 กถา ได้จำแนกลักษณะพระสูตรตามมูลเหตุที่ตรัสสูตรนั้น ออกเป็น ๔ ลักษณะด้วยกันคือ^{๑๒}

^{๑๑} วิ.ม.อ. (บาลี) ๑/๒๑-๒๕.

^{๑๒} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๕/๕๐-๕๑.

(๑) **อรรถัตถศาสตร์** หมายถึง พระสูตรที่มีเนื้อหาธรรมแสดงตามอรรถาธิบายของพระองค์เอง ซึ่งทรงมีเป้าหมายในการตรัสแสดงธรรมเป็นการเฉพาะแต่ละกรณีว่า ทรงประสงค์จะแสดงอะไร เพื่ออะไร และมีเป้าหมายชัดเจนในการแสดง พระสูตรที่เกิดขึ้นด้วยลักษณะเช่นนี้ เช่น อากังเขยสูต วิคตสูต มหาสติปัฏฐานสูตร มหาสพยตนวิภังคสูตร อริยวังสสูตร สัมมัปปธานสูตร ส่วนแห่งอิทธิบาท อินทริย์ พละ โพชฃงค์ และมรรค

(๒) **ปรัชญาศาสตร์** หมายถึง พระสูตรที่มีเนื้อหาธรรมแสดงตามอรรถาธิบายของบุคคลอื่นหรือผู้ฟัง ทรงเล็งดูอุปนิสัย ความพอใจ ความชอบใจ ความตั้งใจ (อกิณิหาร) และความเป็นคนที่พอจะรู้ธรรมได้ ทรงมุ่งถึงการบรรลุธรรมของผู้ฟังเป็นสำคัญ และการแสดงธรรมเพื่อจะให้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ ต้องแสดงธรรมให้สอดคล้องหรือตรงกับอุปนิสัยของบุคคลนั้น ๆ พระสูตรที่เกิดขึ้นด้วยลักษณะนี้ เช่น ชัมมจักกัปปวัตตนสูตร จุลตรากุโลวาตสูตร มหารากุโลวาตสูตร ธาตุวิภังคสูตร

(๓) **ปุจฉาวลิกะ** หมายถึง พระสูตรที่มีเนื้อหาธรรมแสดงเพราะมีผู้มาถามปัญหาแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าต่างกรรมต่างวาระ ผู้ที่มากลถามนั้น มีทั้งคนในบริษัท ๔ วรรณะ ๔ นาค ครุฑ คนธรรพ์ อสูร ยักษ์ เทวดาและพรหม และพระองค์ทรงตอบปัญหาแก่คนเหล่านั้นตามสมควรแก่ปัญหา พระสูตรที่เกิดขึ้นด้วยลักษณะนี้ อย่างเช่น โพชฃงค์สังยุต เทวดาสังยุต มารสังยุต พรหมสังยุต สักกปัญหาสูตร จุลลเวทลสูตร มหาเวทลสูตร สามัญญผลสูตร อาพวกสูตร สุจิโลมสูตร

(๔) **อรรถอุปบัติกะ** หมายถึง พระสูตรที่มีเนื้อหาธรรมแสดงตามสถานการณ์หรือตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า ที่ตรัสแสดงด้วยอรรถาธิบายเหตุการณ์หรือสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า แล้วเห็นว่า สามารถใช้เป็นอุปมาข้อเปรียบเทียบให้เข้าใจถึงหลักธรรมใดตัวอย่างพระสูตรที่เกิดขึ้นด้วยลักษณะนี้ เช่น ธรรมทายาทสูตร จุลลสีหนาทสูตร จันทุปมสูตร ปุคตมังสสูตร ทารุกขันธูปมสูตร อคคิขันธูปมสูตร เณรปณชูปมสูตร ปาริฉัตตูปมสูตร

๒) **จากเนื้อหาในพระสูตร** ประเด็นนี้เกี่ยวข้องกับเนื้อหาในพระสูตรที่แสดงถึงนัยหรือหลักการตีความ อธิบายความเอาไว้ อาจรวมถึงนัยแห่งการวินิจฉัยความเป็นธรรมวินัยด้วย การพิจารณาในประเด็นนี้ ไม่อาจละเว้นประเด็นเกี่ยวกับบริบทในข้อข้างต้น ซึ่งอาจต้องนำมาพิจารณาประกอบด้วย พระสูตรที่มีเนื้อความที่แสดงให้เห็นหลักการตีความมีหลายสูตร ดังจะกล่าวถึงเนื้อหาของพระสูตรที่สำคัญโดยสังเขปเพื่อนัยสำคัญแห่งการตีความตามนัยพระสูตรต้นตอปฏิภาณ ดังต่อไปนี้

(๑) **ชัมมจักกัปปวัตตนสูตร**^{๑๒} ถือเป็นพระสูตรแรกในประวัติการแสดงพระธรรมเทศนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในพระสูตรได้แสดงถึงหลักการที่ชัดเจนของพระพุทธศาสนา

^{๑๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓-๑๗/๒๐-๒๕.

ดั้งเดิมถึงการตีความและอธิบายความที่ไม่ให้โน้มน้าวอย่างสุดขีดไปในทางใดทางหนึ่ง หรือที่เป็นที่ทราบกันดีระหว่างกามสุขัลลิกานุโยคกับอหัตถคิลมณานุโยค และทรงแสดงทางสายกลาง ที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา อย่างไรก็ตาม แม้ว่า เจตนารมณ์ในการแสดงจะมุ่งถึงหลักการปฏิบัติก็ตาม แต่หลักการดังกล่าวนี้ ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในการศึกษาตีความคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะนอกจากผู้ศึกษาตีความจะต้องปราศจากอคติทั้งหลายแล้ว การตีความจะต้องสุดโต่งไปในทางใดทางหนึ่งที่สูงเสียความเป็นกลางแห่งธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การตีความจะต้องไม่เอนเอียง ไม่ข้องแวะกับทิฐิ ๖๒ ประการตามที่ปรากฏในพรหมชาลสูตร อย่างไรก็ตาม ตามนัยแห่งสัมมจักกัปปวัตตนสูตรได้ให้หลักในการตีความประการหนึ่ง คือ การตีความตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา นอกจากนี้ ในพระสูตรเดียวกันนี้ ยังได้ให้รูปแบบการตีความที่เป็นรูปธรรมชัดเจน และสามารถใช้เป็นหลักเกณฑ์ในการตีความได้ด้วย คือ หลักอริยสัจ ๔ ซึ่งได้ต่อยอดถึงลักษณะความเป็นพระพุทธรศาสนาและเจตนารมณ์ที่ชัดเจนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในการสั่งสอนธรรมหลักอริยสัจ ๔ ดังกล่าวนี้ ถือเป็นกรอบสำคัญในการพิจารณาวิชัยธรรม ซึ่งพระมหากัจจายนะได้นำมาเป็นเกณฑ์ในการอธิบายความไว้ในคัมภีร์เนตติปกรณ์ ดังจะได้กล่าวต่อไป

(๒) อนัตตลักขณสูตร^{๓๓} เป็นอีกพระสูตรหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงหลักการในการตีความความอธิบายความ คือ ลักษณะความเป็นวิภังชวาท เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงจำแนกความเป็นมนุษย์ออกเป็นชั้นทั้ง ๕ เพื่อชี้ให้เห็นว่า ความเป็นตัวตนที่แท้จริงของมนุษย์ไม่ได้มีอยู่จริงตามที่ยึดถือกันอยู่อย่างป็นอิสระ หากแต่ความเป็นมนุษย์นั้นเกิดขึ้นเหตุปัจจัยที่หลากหลายประสมกันเข้า โดยวัตถุประสงค์คือ ทรงประสงค์ให้คลายความยึดติดถือมั่นในความเป็นตัวตน คลายความเห็นแก่ตัวซึ่งถือว่าเป็นสาเหตุหนึ่งของความทุกข์แห่งมนุษยชาติ ลักษณะการอธิบายความแบบวิภังชวาทนี้ ยังปรากฏในพระสูตรนี้จำนวนมาก เช่น อาทิตตปริยายสูตร^{๓๔} ทรงจำแนกแสดงให้เห็นว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรม จักขุวิญญาณ โสทวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ และความรู้สึกลึกซึ้ง ทุกข์ หรือเฉย ๆ ที่เกิดขึ้น เพราะสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจเหล่านั้น ล้วนเป็นของร้อนเพราะไฟคืออราคะ โทสะ โมหะ ความแค้น ความเจ็บ ความตาย ความโศก ความร่ำไร ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้น และพระสูตรอื่น ๆ ที่มีเนื้อหาแสดงถึงความวิภังชวาทในลักษณะนี้

(๓) เติวิชสูตร^{๓๕} เป็นอีกสูตรหนึ่งที่มีเนื้อหาน่าสนใจซึ่งแสดงถึงหลักการตีความอธิบายความหรือหลักการใช้เหตุผลเพื่อหักล้างความคิดความเชื่อของฝ่ายตรงข้าม ซึ่งหาก

^{๓๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐-๒๔/๒๓-๓๑.

^{๓๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๔/๖๓-๖๕.

^{๓๕} ที.ส. (ไทย) ๕/๕๑๘/๒๓๐.

เปรียบเทียบหลักการที่พระองค์ใช้ในพระสูตร สามารถเปรียบเทียบได้กับหลักการพิสูจน์ความจริงทางวิทยาศาสตร์ที่เน้นการพิสูจน์ทางประสาทสัมผัสเป็นประการสำคัญ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการเช่นนี้เพื่อพิสูจน์ให้เห็นว่า ความเชื่อที่ว่ามีพรหมสูงสุดและมีวิธีการเข้าถึงพรหมได้นั้น เป็นความเชื่อที่พิสูจน์ไม่ได้ ด้วยการซักถามถึงบุคคลว่ามีใครบ้างที่เคยเห็นพรหมที่พอจะเป็นหลักฐานพยานยืนยันได้บ้าง ปรากฏว่าไม่มีใครที่ยืนยันว่าเคยเห็นพรหมมาก่อนเลยสักคนเดียว หากไม่มีใครเคยเห็นพรหมแล้วจะอ้างว่ารู้วิธีการเข้าถึงพรหมนั้น เป็นข้ออ้างที่ฟังไม่ขึ้น พระองค์ทรงใช้เหตุผลเชิงประจักษ์ทางประสาทสัมผัสเป็นเครื่องมือในการหักล้างความน่าเชื่อถือของความเชื่อดั้งเดิมของพราหมณ์ หลักการดังกล่าวนี้ จึงเป็นการตีความ โดยการใช้เหตุผลเชิงประจักษ์

(๔) **มหานิทานสูตร^{๑๖}** เป็นอีกสูตรหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงวิธีการอธิบายความตีความแบบสายกลางผ่านวิธีการอธิบายแบบปฏิเสธสมุปบาทหรืออทิปปัจจยตาที่พระองค์ตรัสอธิบายเป็นตัวอย่างแก่พระอานนท์เถระเพื่อเป็นแนวการอธิบายเมื่อถูกถามถึงข้อธรรมให้ใช้หลักการตามนัยแห่งปฏิเสธสมุปบาทในการอธิบายชี้แจงให้เข้าใจถึงกระบวนการเกิดและดับแห่งธรรมทั้งหลายว่ามีเหตุปัจจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กองทุกข์ทั้งหมด การอธิบายความแบบปฏิเสธสมุปบาทนี้ จัดเป็นวิภาษวาทอีกลักษณะหนึ่ง

(๕) **ปาสาทิกสูตร^{๑๗}** เป็นสูตรที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงให้หลักการและวิธีการตรวจสอบที่ธรรมที่พระองค์ตรัสสอนไว้ ในกรณีที่มีการอ้างแหล่งที่มาจากบุคคลผู้ทรงจามา และมีกรกล่าวอ้างที่ผิด พระองค์ทรงให้หลักการไว้ว่า อย่าเพิ่งยินดีและอย่าเพิ่งคัดค้าน แต่ให้มีการประชุมบริษัทเพื่อรวบรวมข้อมูลแล้วพิจารณาตรวจสอบโดยเทียบเคียงระหว่างอรรถะกับอรรถะ และพยัญชนะกับพยัญชนะ ในกรณีต่อไปนี้ คือ ๑) แสดงอรรถะผิดและยกพยัญชนะขึ้นแสดงก็ผิด ๒) แสดงอรรถะผิด แต่ยกพยัญชนะถูก ๓) แสดงอรรถะถูก แต่ยกพยัญชนะขึ้นแสดงผิด ๔) แสดงอรรถะถูกต้อง และยกพยัญชนะขึ้นแสดงก็ถูก

กรณีสุดท้ายนี้ ฟังขึ้นชมยินดีได้ แต่สามกรณีข้างต้นประชุมบริษัทเพื่อตรวจสอบธรรมนั้น โดยประการที่จะทำให้คำสอนของพระองค์จะดำรงอยู่ได้นานเพื่อเกื้อกูลแก่พหุชน เพื่อความสุขพหุชน เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายต่อไป โดยนัยนี้ พระองค์ทรงให้อำนาจในการพิจารณาตัดสินความถูกผิด ซึ่งจะต้องประชุมรวบรวมพิจารณาตรวจสอบและมติของที่ประชุมถือว่าเป็นข้อยุติของความเห็นขัดแย้งในเรื่องนั้น

^{๑๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๕/๕๗.

^{๑๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๖๔/๑๒๕.

(๖) **เกสปุตติสูตร**^{๑๘} หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า กาลามสูตร เป็นสูตรสำคัญและได้รับการอ้างอิงเสมอ เพราะเป็นสูตรที่มีเนื้อหาที่ให้อิสระทางปัญญาของมนุษย์ในการตรวจสอบแหล่งความรู้ ความคิด ความเชื่อ เพื่อยอมรับ เชื่อถือ และให้เกณฑ์ในการตัดสินใจเพื่อใช้เป็นแนวทางปฏิบัติในชีวิต โดยการแสดงแหล่งที่มาของความรู้ ความเชื่อ ๑๐ ประการ คือ ๑) การฟังตามกันมา ๒) การถือปฏิบัติสืบต่อกันมา ๓) การได้ยินได้ฟังมาว่าเป็นอย่างนี้ อย่างนั้น ๔) การอ้างตำรา ๕) การคิด ๖) การคาดคะเน ๗) การตรikirongตามอาการ ๘) ข้อมูลตรงกับความคิดเห็น ๙) ผู้พูดน่าเชื่อถือ ๑๐) ผู้นั้นเป็นครู โดยชี้ให้เห็นว่า ความรู้ความเชื่อที่ได้จากแหล่งข้อมูลเหล่านี้ ยังไม่ควรเชื่อหรือไม่ควรปฏิเสธทันที หากแต่ให้ตรวจสอบ พินิจพิจารณาข้อมูลความรู้ที่ได้รับมาจากแหล่งทั้ง ๑๐ แหล่งใดแหล่งหนึ่งด้วยตนเองเสียก่อนจึงค่อยเชื่อหรือปฏิเสธความรู้เหล่านั้น พร้อมทั้งได้ให้เกณฑ์สำหรับพิจารณาตัดสินข้อมูลที่ได้รับ ไว้ ๔ ประการที่เชื่อมโยงกัน คือ ๑) เป็นความไม่ดี (อกุศล) หรือ เป็นความดี (กุศล) ๒) มีคุณ หรือ มีโทษ ๓) ผู้รู้ตำหนิ หรือสรรเสริญ ๔) ไม่เป็นประโยชน์สุข หรือ เป็นประโยชน์

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงยกความ โลก ความโกรธ และความหลง ซึ่งเป็นฝ่ายอกุศล และยกความไม่โลก ความไม่โกรธ และความไม่หลง ซึ่งเป็นฝ่ายกุศล เป็นเครื่องชี้วัดถึงความมีประโยชน์หรือไม่มีประโยชน์เมื่อทั้งสองฝ่ายนั้นเกิดขึ้น จากข้อความในกาลามสูตรดังกล่าว พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงให้อิสระในการคิดพิจารณาตัดสินด้วยตนเองให้รอบคอบเสียก่อนโดยเหตุโดยผล แต่กระนั้นก็ตาม ผลการพิจารณาตัดสินที่ได้นั้น ผู้รู้ต้องสรรเสริญ แสดงให้เห็นว่า แม้จะให้อิสระในการคิดตัดสินใจ แต่การตัดสินใจนั้น ต้องเป็นที่ยอมรับของสังคม โดยเฉพาะของเหล่านักปราชญ์ผู้รู้ทั้งหลายด้วย

๓.๓.๓ หลักการตีความตามนัยพระอภิธรรมปิฎก

อภิธรรมปิฎก มีลักษณะสำคัญตามนัยที่อรธกถาจารย์จัดไว้คือ เป็นการเสนอเนื้อหาสาระของแก่นธรรมล้วน ๆ เพื่อปลดปล่อยความสำคัญว่ามีตัวตน มีข้อความกล่าวถึงการกำหนดสิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมตามความเป็นจริงเพื่อให้คลายความกำหนัด ความโกรธ ความหลง เป็นขั้นพัฒนาด้านปัญญาเพื่อขจัดกิเลสที่ละเอียดในสันดานในขั้นเด็ดขาด อภิธรรมปิฎกจึงมีเป้าหมายคือ เป็นเครื่องห้าม ป้องกัน ละ ความเศร้าหมองที่เกิดจากความเห็นผิด ไม่ให้คิดฟุ้งซ่านคลาดเคลื่อนจากความจริงแห่งธรรม^{๑๙} หากจัดตามนวังคสัตถุศาสน์ อภิธรรมปิฎก จะจัดอยู่ในวชิยการณะ เพราะเป็นการจำแนกแยกแยะอธิบายธรรมที่ไม่ได้อยู่ใน ๘ ประเภทที่เหลือ มีลักษณะการ

^{๑๘} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๗.

^{๑๙} วิ.ม.อ. (บาลี) ๑/๒๑-๒๕.

จำแนกองค์ธรรมทั้งที่เป็นการสงเคราะห์ สรุปลักษณะจำแนก ที่เป็นแก่นหรือรากฐานของธรรม ที่เป็นบัญญัติสมมติเรียกเพื่อให้สื่อให้เข้าใจกัน ที่เป็นเกณฑ์ตัดสินธรรม ที่เป็นคู่เหตุและผล และทั้งที่องค์รวมหรือชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันและกันของธรรม หลักการตีความนัยแห่งอภิธรรมปิฎก พอสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

๑) การตีความโดยการสงเคราะห์ เป็นลักษณะของข้อความในสัมมสังคณีปกรณ์ที่สงเคราะห์ประมวลธรรมย่อยลงเหลือ ๓ (ติกะ) เช่น ธรรมที่เป็นกุศล ธรรมที่เป็นอกุศล และธรรมที่ไม่เป็นทั้งกุศลและอกุศล (ซึ่งมุ่งกล่าวถึงสภาวะจิต ๓ ระดับ) เป็นต้น^{๒๐} และ ๒ (ทูกะ) เช่น ธรรมที่เป็นเหตุ และธรรมที่ไม่เป็นเหตุ^{๒๑} เป็นต้น พร้อมทั้งอธิบายความหมายขององค์ธรรมแต่ละองค์เป็นการอธิบายองค์ธรรมโดยใช้คำที่เป็นไวพจน์กัน ทำให้เห็นองค์ธรรมหนึ่ง ๆ นั้น มีชื่อเรียกหลากหลายตามบริบทหรือเป้าประสงค์ในการแสดงในแต่ละแห่ง เป็นการประมวลองค์ธรรมเดียวกันแต่รัสแสดงไว้ในต่างกรรมต่างวาระกันมากล่าวรวมไว้ในที่เดียวกัน เช่น

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปลูก ปัญญาปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศีลตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฎฐิ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าสัมมาทิฎฐิที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น^{๒๒}

จากตัวอย่าง คำอธิบายขยายความหมายของคำว่า สัมมาทิฎฐิ ดังกล่าวนี้อาจทำให้เห็นถึงคำเหล่านี้ล้วนสื่อถึงสัมมาทิฎฐิหรือแทนความหมายสัมมาทิฎฐิได้ทุกคำ การอธิบายความหมายในลักษณะนี้ ท่านเรียกว่า เววจนหาระ เป็นวิธีการตีความอธิบายความหมายขององค์ธรรมวิธีหนึ่งที่พระมหากัจจายนเถระได้แสดงไว้ในคัมภีร์เนตติปกรณ์และเปฏุโกปเทศดังจะได้กล่าวต่อไปข้างหน้า

๒) การตีความโดยการวิเคราะห์ เป็นลักษณะของข้อความในคัมภีร์วิภังคปกรณ์ที่เน้นการวิเคราะห์จำแนกแยกแยะองค์ธรรม เช่น ชั้น อายตนะ ธาตุ เป็นต้น ทั้งในการนิยามความหมายและจำแนกออกเป็นประเภทต่าง ๆ โดยใช้หลักการในคัมภีร์ธรรมสังคณีปกรณ์เป็นกรอบในการวิเคราะห์ ออกเป็นหมวดมีหมวดละ ๑ เป็นต้น เช่น “รูปชั้นหหมวดละ ๑ คือ รูปทั้งหมด รูปทั้งหมด

^{๒๐} อภ.ส. (ไทย) ๓๔/๑/๑.

^{๒๑} อภ.ส. (ไทย) ๓๔/๑/๕.

^{๒๒} อภ.ส. (ไทย) ๓๔/๓๗/๓๔.

ไม่เป็นเหตุ ไม่มีเหตุ วิปยุตจากเหตุ มีปัจจัยปรุงแต่ง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง เป็นรูป เป็นโลกิยะ เป็น อารมณ์ของอัสวะ ...”^{๒๓} และจำแนกวิเคราะห์ด้วยติภมาติกา เช่น รูปขันธ์เป็นอภัยกถุต ขันธ์ ๔ ที่เป็นกุศลก็มี ที่เป็นอกุศลก็มี ที่เป็นอภัยกถุตก็มี...”^{๒๔}

๓) การตีความโดยการชี้ให้เห็นถึงแก่นแท้ เป็นลักษณะของการอธิบายในคัมภีร์ธาตุ ปรกณ์ที่มุ่งกล่าวถึงความเป็นจริงตามสภาวะหรือธรรมชาติขององค์ธรรมด้วยจำแนกให้เห็นว่า องค์ ธรรมใดบ้างที่สามารถสังเคราะห์เข้าด้วยกันและสังเคราะห์เข้าด้วยกันไม่ได้ โดยใช้องค์ธรรมคือ ขันธ์ อายตนะ และธาตุ เป็นกรอบในการสังเคราะห์ และนำเอาองค์ธรรมในคัมภีร์ธรรมสังคณี ปรกณ์ทั้งหมดเป็นเนื้อหาในการสังเคราะห์เข้าในขันธ์ อายตนะ และธาตุดังกล่าว เช่น ข้อความว่า “รูปขันธ์ สังเคราะห์ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุเท่าไร? รูปขันธ์ สังเคราะห์ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑ สังเคราะห์ไม่ได้ด้วย ขันธ์ อายตนะ ธาตุเท่าไร? สังเคราะห์ไม่ได้ด้วย ขันธ์ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗”^{๒๕} การตีความในลักษณะนี้เรียกว่า “โอตรมหาระ” ตามนัยแห่งคัมภีร์เนตติปรกณ์

๔) การตีความโดยการใช้ภาษาเชิงบัญญัติ เป็นลักษณะของคัมภีร์ปุคคัลบัญญัติปรกณ์ที่ บอกให้ทราบว่าในที่สุดแล้ว ชื่อเรียกองค์ธรรมทั้งหลาย มีคำว่า ขันธ์ เป็นต้นนั้น เป็นเพียงบัญญัติ ทางภาษาเพื่อใช้ในการสื่อสารให้เข้าใจกันเท่านั้น เป็นการสมมติทางภาษาเพื่อเรียกตามลักษณะของ ความเป็นจริงหรือตามคุณสมบัติของบุคคลหรือสรรพสิ่งออกเป็นประเภทต่าง ๆ หลายประเภท เช่น การบัญญัติธรรมที่เป็นหมวดเป็นหมู่เดียวกันว่า “ขันธ์”^{๒๖} การบัญญัติธรรมที่เป็นบ่อเกิดว่า “อายตนะ”^{๒๗} การบัญญัติธรรมที่ทรงตัวอยู่ว่า “ธาตุ”^{๒๘} การบัญญัติธรรมที่เป็นความจริง ว่า “สัจจะ”^{๒๙} เป็นต้น ตามนัยแห่งคัมภีร์เนตติปรกณ์ เรียกการตีความเช่นนี้ว่า “บัญญัติหาระ”

๕) การตีความโดยหลักการวิภาษวาท เป็นลักษณะการตีความตามนัยแห่งคัมภีร์ถา วัตตูปกรณ์ที่มีเนื้อหามุ่งตรวจสอบและวินิจฉัยความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับคำสั่งสอนของพระ สัมมาสัมพุทธเจ้าว่า อันไหนเป็นความเข้าใจที่ถูกต้องและอันไหนเป็นความเข้าใจที่ไม่ถูกต้อง โดย การจำแนกแยกแยะด้วยหลักเหตุผลที่ประกอบด้วยข้อเสนอ ข้อโต้แย้งและข้อสรุป เพื่อชำระ ตรวจสอบข้อเห็นผิดให้เป็นความเห็นที่ถูกต้องตามธรรมวินัย วิธีการตีความเช่นนี้ ตามนัยแห่ง

^{๒๓} อภิ.วิ (ไทย) ๓๕/๓๓/๑๘.

^{๒๔} อภิ.วิ (ไทย) ๓๕/๑๕๒/๕๗.

^{๒๕} อภิ.ธ. (ไทย) ๓๖/๖/๕.

^{๒๖} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๒/๑๓๕.

^{๒๗} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๓/๑๓๕.

^{๒๘} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๔/๑๓๖.

^{๒๙} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๕/๑๓๖.

คัมภีร์เนตติปกรณ์ เรียกว่า โสทรนหาระ ซึ่งนอกจากเป็นวิธีการตีความแล้ว ยังเป็นตรวจสอบความรู้ ทั้งทางด้านปริยัติและค้ำปฏิบัติเกี่ยวกับองค์กรธรรมต่าง ๆ อีกด้วย ข้อความในคัมภีร์กถาวัตถุปกรณ์นี้ ถือว่าเป็นการใช้เหตุผลในการอธิบายความตีความในพระพุทธานุศาสนานายุคหลังพุทธกาลที่มีการ แข่งขันชิงไหวชิงพริบในด้านเหตุผล

๖) การตีความโดยแสดงธรรมที่เป็นคู่กัน เป็นลักษณะการตีความตามนัยแห่งคัมภีร์ยมก ปกรณ์ เป็นการอธิบายเห็นว่า คำสอนไหนเป็นกุศล และคำสอนไหนเป็นอกุศล โดยชี้ให้เห็นว่า อะไรเป็นมูลหรือรากเหง้าแห่งความเป็นกุศล และอกุศลนั้น เรียกว่า กุศลมูล ได้แก่ ความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลง และอกุศลมูล ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ซึ่งถือได้ว่า สามารถใช้เป็นเกณฑ์ตัดสินความเป็นกุศลและอกุศลได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ลักษณะการอธิบายใน คัมภีร์เป็นการถาม (ปุจฉา) และการตอบ (วิสัชนา) คัมภีร์ยมกปกรณ์ได้แสดงถึง มูล ชันธ อายตนะ ธาตุ สัจจะ สังขาร อนุสัย จิต ธรรม และอินทรีย์ โดยความเป็นคู่^{๓๐} ตามนัยแห่งคัมภีร์เนตติปกรณ์ และปฏิโกปเทศ เรียกการตีความเช่นนี้ว่า “โอตธมหาระ”^{๓๑} และ “นัย”^{๓๒}

๗) การตีความโดยการเชื่อมโยงแบบบูรณาการ เป็นลักษณะการตีความตามนัยแห่ง คัมภีร์ปฎิฐานปกรณ์ ที่แสดงจำแนกธรรมมี กุศล เป็นต้น ด้วยความเป็นปัจจัย เพื่ออธิบายเชื่อมโยง ธรรมทั้งหลายว่ามีความเกี่ยวข้องเนื่องกันในฐานะใดบ้างมีนัยพิสดารเป็นอนนทนต์ เป็นการ อธิบายความเป็นไปแห่งธรรมทั้งหลายที่มีความเกี่ยวข้องกันในลักษณะต่าง ๆ และการเกี่ยวข้องกัน นั้นมีชื่อเรียกการเกี่ยวข้องนั้นด้วย พระพุทธองค์ตรัสเรียกว่า “สมันตปฎิฐาน”^{๓๓} ๒๔ ประการ มี เหตุปัจจัย เป็นต้น^{๓๔}

๔.๑.๔ หลักการตีความตามนัยคัมภีร์เนตติปกรณ์ และคัมภีร์ปฏิโกปเทศ

คัมภีร์เนตติปกรณ์และคัมภีร์ปฏิโกปเทศ^{๓๕} เป็นผลงานของพระเถระรูปหนึ่งร่วมสมัย กับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่า พระมหากัจจายนะ ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ที่สามารถอธิบายขยาย

^{๓๐} อภิ.ย. (ไทย) เล่ม ๓๘-๓๙.

^{๓๑} เนตติ. (บาลี) ๑๒/๕.

^{๓๒} เนตติ. (บาลี) ๓๙/๑๐๓-๑๑๘.

^{๓๓} อภิ.ปฎจ.อ. (บาลี) ๕๔๐.

^{๓๔} อภิ.ป. (บาลี/ไทย) ๔๐-๔๕.

^{๓๕} คุณารักษ์ นพคุณ, เนตติปกรณ์แปล และ เนตติสารัตถปิณี, (กรุงเทพมหานคร : ทิพยวิสุทธ, ๒๕๔๔). และ จำรูญ ธรรมดา, เรียบเรียง, เนตติปฏิปิณี, (กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖).

ความธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแสดงไว้โดยย่อให้พิศดารได้^{๓๖} จึงรวบรวมประมวลหลักการและวิธีการที่ท่านใช้ในการอธิบายความดีความธรรมเอาไว้ ทั้งสองคัมภีร์นี้มีเนื้อหาคล้ายคลึงกัน สันนิษฐานกันว่า คัมภีร์เนตติปกรณ์เป็นคัมภีร์สายเถรวาท ส่วนคัมภีร์เปฏโปกเทศอาจมาจากสายอื่น เช่น นิกายมหาสาณะ^{๓๗} คัมภีร์ทั้งสองนี้ แม้มีเนื้อหาคล้ายคลึงกัน แต่ความเป็นระเบียบในการแต่งมีความแตกต่างกัน คัมภีร์เนตติปกรณ์จะมีเนื้อหาที่เป็นระบบชัดเจนมากกว่า เพราะคัมภีร์เปฏโปกเทศไม่ได้จัดลำดับข้ออย่างเป็นระบบ ข้อนี้ทำให้ปราชญ์ชาวตะวันตกบางท่านเห็นว่า คัมภีร์เปฏโปกเทศเกิดก่อนคัมภีร์เนตติปกรณ์ อย่างไรก็ตาม ในคัมภีร์ชั้นรองของพระพุทธศาสนาเถรวาท ได้มีข้อความบ่งชี้ว่า คัมภีร์เปฏโปกเทศนั้นแต่งตามแนวของคัมภีร์เนตติปกรณ์ และมีเนื้อหาดำเนินตามแนวของคัมภีร์เนตติปกรณ์ เป็นคัมภีร์ที่อธิบายความในพระไตรปิฎกเช่นกัน^{๓๘}

คัมภีร์เนตติปกรณ์ มีความแตกต่างจากคัมภีร์อรรถกถาอื่น ๆ ตรงที่ว่า คัมภีร์เนตติปกรณ์ จะอธิบายธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยหลักหาระ นัย และสาสนบัญญัติ เป็นหลักการอธิบายที่มีลักษณะเฉพาะที่มุ่งอธิบายความเนื้อหาธรรมเป็นหลัก แต่คัมภีร์อรรถกถาอื่น ๆ นั้น จะมีลักษณะอธิบายความจากพระไตรปิฎกเช่นกัน แต่เป็นการอธิบายแบบคำต่อคำ บทต่อบท ความต่อความ ไม่ได้มีลักษณะเหมือนกับคัมภีร์เนตติปกรณ์ นอกจากนี้ คัมภีร์อรรถกถา มีการนำนิทานยกขึ้นมาอธิบายประกอบเป็นตัวอย่าง แต่คัมภีร์เนตติปกรณ์ไม่มีการยกนิทานมาอธิบายประกอบ หากแต่จะยกพุทธพจน์มาเป็นตัวอย่างอธิบายประกอบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนาจะใช้วิธีการตามแบบอรรถกถาและอ้างอิงจากคัมภีร์อรรถกถาเป็นส่วนมาก ส่วนหลักการตามคัมภีร์เนตติปกรณ์ จะเป็นปรากฏในงานของพระอรรถกถาจารย์ในอดีต เช่น พระพุทธโฆษาจารย์ที่รจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๓๙} และปรากฏในคัมภีร์ฎีกาแห่งที่ฆนิกาย^{๔๐} สังยุตติกาย^{๔๑} อังคุตรนิกาย^{๔๒} ได้อธิบายความโดยใช้หลักการในคัมภีร์เนตติปกรณ์ คัมภีร์เนตติปกรณ์ ได้ให้หลักการตีความที่ชัดเจน ไม่เปิดโอกาสให้มีการตีความนอกไปจากกรอบที่ให้ไว้ ทั้งนี้เพื่อป้องกันการตีความหรือเข้าใจเนื้อหาสาระพระสูตรเดียวกันต่างกัน ฉะนั้น หากการศึกษาตีความใช้หลักการเดียวกัน จะเชื่อได้ว่า การตีความจะไม่

^{๓๖} พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๒๑/๑๒๐.

^{๓๗} จารุญ ธรรมดา, เรียบเรียง, เนตติฎิปปณี, (กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๒.

^{๓๘} วิมติฎิฎิกา (บาลี) ๑/๑๑/๕๑.

^{๓๙} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๗-๑๐, ๑๐๕, ๒๐๗,

^{๔๐} ที.ที.ฎิฎิกา (บาลี) ๑๔๕/๒๓๒-๒๔๘.

^{๔๑} ส.ฎิฎิกา (บาลี) ๑/๒๐/๕๔-๖๕.

^{๔๒} อ.ฎิฎิกา (บาลี) ๑/๒๐/๖๔-๘๔.

ขัดแย้งกัน ไม่ว่าจะแสดงธรรมนั้นจะแสดงไว้ในรูปแบบไหน ทั้งในแง่บัญญัติและปรมาัตต์ เพราะการใช้หลักการเดียวกันจะสามารถเชื่อมโยงเข้าหาหลักธรรมได้ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลักการทั้งหมดนั้นสามารถเชื่อมโยงถึงกันและกันได้ด้วย

อย่างไรก็ตาม แม้คัมภีร์เนติปิฎกจะถือเป็นหลักการเพียงพอที่จะอ่านพระไตรปิฎกได้ กระนั้นก็ตาม ไม่ใช่เรื่องง่ายนักที่จะเข้าใจองค์ธรรมโดยรวมอย่างถ่องแท้ จำเป็นต้องอาศัยหลักการอื่น ๆ มาประกอบด้วย โดยเฉพาะหลักอภิธรรมมาช่วยอธิบายหรือศึกษาตีความ^{๔๓} เพราะองค์ธรรมหรือเนื้อหาสาระที่เป็นแก่นธรรมส่วนมากจะแสดงไว้ในอภิธรรม กระนั้นก็ตาม นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา เช่น พุทธทาสภิกขุ เห็นว่า การศึกษาคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น สามารถศึกษาได้ครบถ้วนในพระสูตรต้นปิฎก พระไตรปิฎกในส่วนที่เป็นอภิธรรมปิฎก ท่านเสนอให้ตัดทิ้งบ้างก็ได้ เราก็ยังสามารถศึกษาพุทธธรรมได้ อย่างไรก็ตาม แม้ในกลุ่มผู้ศึกษาพระพุทธศาสนา หรือนักปราชญ์ชาวพุทธศาสนา จะมีความเห็นต่างกันบ้าง เป็นสิ่งที่ควรรับฟังไว้ แต่จะเชื่อหรือยอมรับหรือไม่เป็นอีกประเด็นหนึ่ง ฉะนั้น ลักษณะการศึกษาพุทธศาสนาที่ควรจะเป็น คือ ควรศึกษาตามคัมภีร์ หรือหลักฐาน เอกสารต่าง ๆ เท่าที่มีสืบทอดมาถึงเรา ทั้งพระไตรปิฎกและอรรถกถา ตลอดถึงคัมภีร์อื่น ๆ ไม่ควรที่จะตัดทิ้งหรือมองข้ามเลขคัมภีร์ใด ๆ หรือส่วนใดส่วนหนึ่งของคัมภีร์ไป เพราะเราเองตัดสินใจไม่ได้เช่นกันว่า ส่วนไหนใช่หรือไม่ใช่คำสอนในพระพุทธศาสนา แต่ภาพรวมของเนื้อหาคัมภีร์ทั้งหมดเป็นตัวเปิดเผยถึงความจริงของตัวมันเอง คัมภีร์ดังกล่าวนี้ จึงเป็นปรกต์ที่ใช้เป็นเครื่องมือในการสืบค้นหาคำสอนหรือสาสนะเป็นการสืบค้นหาความหมายของคำสอน อธิบายถึงความหมายของคำสอนในเชิงปริยัติ วิเคราะห์วิจารณ์ตีความถึงเนื้อหาคำสอนทั้งหมดสอดคล้องกันระหว่างหลักการใหญ่กับหลักการย่อยทั้งหลาย^{๔๔} ซึ่งจะได้กล่าวถึงความหมาย รูปแบบ และการตีความ ดังนี้

๑) ความหมายของคำว่า “เนติ”

ในอรรถกถาคัมภีร์เนติปิฎก พระธรรมบาลเถระแห่งพุทธคิณวิหาร ได้อธิบายความหมาย คำว่า “เนติ” ไว้ว่า หมายถึง คัมภีร์ที่สามารถนำเวไนยสัตว์เข้าสู่สังขารได้ หรือเป็นเครื่องมือในการทำเวไนยสัตว์ให้บรรลุนิพพาน หากใช้หลักการตามคัมภีร์เนติปิฎกนี้ศึกษาเนื้อหาของพระสูตร จะมีความรู้ความเข้าใจพระสูตรได้ถูกต้องไม่มีผิดเพี้ยนไปจากเจตนารมณ์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๔๕}

๒) รูปแบบการนำเสนอเนื้อหาในคัมภีร์เนติปิฎก

^{๔๓} จารุญ ธรรมดา, เนติฎกปิณี, หน้า ๑๗.

^{๔๔} เนติ. อ. (บาลี) ๑๒.

^{๔๕} เนติ. อ. (บาลี) ๒-๓.

คัมภีร์เนตติปกรณ์ มีเนื้อหาแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ

(๑) **สังคหาวาระ** เป็นการสรุปประมวลเนื้อหาโดยย่อแสดงไว้ในรูปของคาถา ๕ คาถาด้วยกัน แต่ได้สาระครอบคลุมเนื้อหาทั้งหมดของคัมภีร์เนตติปกรณ์ ส่วนนี้มีลักษณะเหมือน บทคัดย่อที่สรุปสาระสำคัญที่เป็นหัวใจของเนื้อหาทั้งหมดไว้

(๒) **วิภาควาระ** เป็นส่วนการอธิบาย จำแนกเนื้อหาโดยละเอียด ซึ่งจะประกอบด้วย รูปแบบการอธิบาย เรียกว่า **เทศ** คือ การแสดง ๓ ส่วนของการแสดง คือ ๑. **อุทเทศ** หมายถึง การยกหัวข้อขึ้นแสดง ๒. **นิทเทศ** หมายถึง การแสดงรายละเอียดว่าในหัวข้อที่ยกขึ้นมานั้น แต่ยังไม่ให้รายละเอียดทั้งหมด ๓. **ปฐนิตเทศ** หมายถึง การแสดงรายละเอียดโดยพิสดาร โดยการนำรายละเอียดจากนิทเทศ มาอธิบายขยายเพื่อให้ได้รายละเอียดเพิ่มเติมมากขึ้นอีก ฉะนั้น **ปฐนิตเทศ** ของคัมภีร์เนตติปกรณ์นี้ จึงประกอบเนื้อหาสำคัญ ๔ ส่วน คือ (๑) **हारविङ्गक** (๒) **हारसम्पाद** (๓) **न्यसमुद्धान** และ (๔) **सासनपिठान** (ซึ่ง**हारविङ्गक**กับ**हारसम्पाद**มีความแตกต่างกัน คือ **हारविङ्गक**เป็นการอธิบายพระสูตรหลายสูตรด้วยหาระเดียว แต่**हारसम्पाद**เป็นการกล่าวแสดงพระสูตรเดียวด้วยหลายหาระ)^{๔๖}

๓) รูปแบบการตีความในคัมภีร์เนตติปกรณ์

คัมภีร์เนตติปกรณ์ มีเนื้อหาสาระสำคัญ แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ (๑) **หาระ** (๒) **นัย** (๓) **สาสนปิฏฐาน** มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) **หาระ**^{๔๗}

“หาระ” เป็นส่วนที่แสดงถึงหลักการอธิบายคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า รวมถึงเป็นหลักการฟังธรรมของผู้ฟัง หลักการนี้สามารถใช้ได้ทั้งผู้ฟังและผู้พูด หรือผู้ตีความสามารถนำมาใช้ในทั้งสองทาง ทั้งที่เป็นผู้ตีความเองและเป็นการตีความผู้ตีความอีกชั้นหนึ่ง โดยความหมายตามรูปศัพท์ คำว่า “หาระ” นี้ แปลว่า วิธีการ หลักการ การกล่าวอธิบาย หลักหาระดังกล่าวนี้ จำแนกออกเป็น ๑๖ หาระด้วยกัน ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑) **เทศนาหาระ**

เทศนาหาระ เป็นหลักการอธิบายขยายความพุทธพจน์ โดยจำแนกประเด็นในการวิเคราะห์ออกเป็น ๖ ประเด็นด้วยกัน คือ

(๑) **อัสสาทะ** หมายถึง ข้อดี ความพึงพอใจ ยินดี ด้านที่เป็นคุณหรือแง่บวกของธรรมนั้นว่า มีข้อดีที่ทำให้เกิดความพึงพอใจหรือมีประโยชน์อย่างไร

^{๔๖} เนตติ.อ. (บาลี) ๓.

^{๔๗} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **การตีความพุทธศาสนสุภาษิต**, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๔๕ – ๗๐.

(๒) อาทินวะ หมายถึง ข้อเสีย หรือ ด้านลบที่เป็นโทษของธรรมนั้น ที่ควรระวังและควรหลีกเลี่ยง ได้แก่ ทุกขเวทนา อนุญารมณต์ต่าง ๆ การปรุงแต่งในกัมมิ ๓ (เตภูมิกสังขาร) เป็นอาทินวะด้วยในฐานะเป็นธรรมชาติที่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของความเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ปราศจากตัวตนที่แท้จริง

(๓) นิสสรณะ หมายถึง ทางออก แนวทางออกจากข้อเสีย ปัญหา หรือ สิ่งที่เป็นโทษนั้น ได้แก่ อริยมรรค และนิพพาน ที่เป็นเป้าหมายสูงสุด นิสสรณะดังกล่าวนี้ จึงมีนัย

ความหมายทางภาษาเป็นทั้งเหตุและผลของการปฏิบัติ นิสสรณะในความหมายที่เป็นเหตุ ได้แก่ อริยมรรค โพธิปักขิยธรรม สติปัฏฐาน เพราะธรรมเหล่านี้เป็นเหตุให้หลุดพ้นจากความทุกข์ได้ นิสสรณะในความหมายที่เป็นผล ได้แก่ นิพพาน

(๔) ผล หมายถึง ผลลัพธ์ หรืออานิสงส์ที่เกิดจากการดำเนินตามนิสสรณะ หรือทางออกนั้นแล้ว ได้แก่ ความรู้ที่ได้รับจากการฟัง เรียกว่า สุตมยปัญญา หรือสุตมยญาณ ตลอดจนถึงความรู้ธรรมในระดับสูงขึ้นไป กระทั่งสัมมาสัมโพธิญาณ

(๕) อุปาย หมายถึง อุบายหรือวิธีการที่แยบยลเพื่อให้เกิดผล โดยใช้อุบายบางอย่างกระตุ้นให้ดำเนินตามแนวทางออกที่เสนอไว้

(๖) อาณัติ หมายถึง การกล่าวชักจูง การชักชวน โน้มน้าวให้แรงจูงใจใฝ่รู้ใฝ่กระทำ ประพฤติปฏิบัติ ทั้งชักชวน ชี้ชวน และสั่งบังคับ ได้แก่ คำสั่ง คำแนะนำ คำเชิญชวนให้ปฏิบัติ เช่น “เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๔๘} คำว่า “จง” เป็นลักษณะของอาณัตินี้^{๔๙}

หลักการทั้ง ๖ ประการของเทศนาหาระดังกล่าว นับเป็นหลักการสำคัญเบื้องต้นในการแสดงธรรมพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้ในการแสดงธรรมแต่ละครั้ง จะไม่ได้ระบุคำเหล่านี้อยู่ แต่ผู้ฟังหรือผู้แสดงต่อไปสามารถจับประเด็นในเนื้อหาได้ด้วยหลักการเหล่านี้ ซึ่งอาจไม่เป็นไปตามลำดับ โดยเฉพาะในพระสูตรหรือพุทธพจน์ทั้งหมด อนึ่ง พระสูตรต่าง ๆ อาจใช้โวหารไม่เหมือนกัน ใช้คำต่างกัน แต่สาระสำคัญของธรรมไม่ต่างกัน ดังนั้น สาระสำคัญของเทศนาหาระ จึงอยู่ที่อัสสาทะ อาทินวะและนิสสรณะที่จะใช้เป็นหลักการในการตีความคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อัสสาทะกับอาทินวะนั้น เป็นหลักการมองโลกและชีวิตว่า มีสองด้านเสมอ และทั้งสองนั้นเป็นส่วนที่เป็นโลกิยธรรมที่ยังข้องและเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนให้มองโลกและชีวิตทั้งสองด้าน มิให้มองเพียงด้านเดียว แล้วจะเห็นทางออกของปัญหาชีวิต สิ่ง

^{๔๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๕/๑๓๑.

^{๔๙} เนตฺตฺติ. (บาลี) ๓๕(๕)/๗, เนตฺตฺติ.อ. (บาลี) ๓๕/๖๓-๖๔.

เดียวกันมีนัยแฝงทั้งที่เป็นด้านคุณคือ อัสสาทะ และที่เป็นโทษ คือ อาทีนวะอยู่ด้วย ฉะนั้น ต้องมองให้ครบทั้งสองด้าน

ในการตีความคำสอนเช่นเดียวกัน เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมที่มีนัยแฝงดังกล่าว การตีความจำเป็นต้องมองทั้งสองด้านด้วยเช่นกัน กระนั้นก็ตาม การมองทั้งสองด้านยังไม่สมบูรณ์ตามเจตนารมณ์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะไม่ได้ทรงแสดงธรรมไว้เพียงสองด้านเท่านั้น หากทรงแสดงทางออกหรือทางแก้ปัญหาไว้ด้วย ฉะนั้น จึงต้องชี้ทางออกของปัญหาหรือข้อดีข้อเสีย นั้น ๆ เพื่อมนุษย์จะได้มีความหวังในโลกและชีวิตที่จะออกไปจากทางสองแพร่งที่คิดหรือเสีย นั้นได้ อย่างไรก็ตาม การแสดงธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า บางแห่งและบางโอกาสไม่ได้ทรงแสดงไว้ตรง ๆ ถึงความเป็นอัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ บางที่ทรงแสดงเพียงอัสสาทะ ไม่ทรงแสดงอาทีนวะและนิสสรณะ บางที่ทรงแสดงอัสสาทะและอาทีนวะ ไม่แสดงนิสสรณะ หรือบางที่แสดงเพียงนิสสรณะอย่างเดียว

ไม่เพียงเท่านั้น ส่วนมากการแสดงธรรม หลักฐานในเนื้อหาคัมภีร์ไม่ได้ระบุชี้ว่า ส่วนไหนเป็นอัสสาทะ อาทีนวะหรือนิสสรณะ จึงเป็นหน้าที่ของผู้ศึกษาตีความค้นหาเองโดยใช้หลักการแห่งเทศนาหาระนี้ ทั้งนี้ ในคัมภีร์เนตติปกรณ์ มีข้อความระบุถึงการที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมมี อัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะเป็นต้น ไม่ครบถ้วนนั้น ควรเข้าใจได้ว่า เป็นเพราะพระองค์ทรงแสดงธรรมโดยทรงคำนึงถึงความเหมาะสมของอุปนิสัยแต่ละบุคคลที่ทรงประสงค์จะโปรด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บุคคลที่เป็นเวไนยสัตว์ ๑ ประเภท คือ อุกมตัตถุญญ วิปจิตถุญญ และเนยยบุคคล กล่าวคือ จะทรงแสดงเฉพาะนิสสรณะแก่บุคคลประเภทอุกมตัตถุญญ ทรงแสดงอาทีนวะและนิสสรณะแก่บุคคลประเภทวิปจิตถุญญ และทรงแสดงทั้งอัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะแก่บุคคลประเภทเนยยะ^{๕๐} ส่วนปทปรมบุคคลนั้น ไม่มีการกล่าวถึง เป็นไปได้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทราบดีว่า จะแสดงอย่างไรก็ตาม สำหรับบุคคลกลุ่มนี้ จะไม่สามารถบรรลุผลได้ จึงไม่พบข้อความที่ระบุถึงวิธีสอนบุคคลกลุ่มนี้ หรืออาจเป็นไปได้เช่นกันว่า พระองค์ทรงเล็งเห็นว่ามนุษย์ทุกนามเป็นเวไนยสัตว์ทั้งหมด

การอธิบายความธรรม หากมุ่งให้คนเข้าใจธรรมอย่างถูกต้องและมีอุปนิสัยโน้มไปในทางปฏิบัติธรรม จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องแสดงหรืออธิบายความธรรมให้ครอบคลุมอย่างน้อย ๓ นัยดังกล่าว โดยเฉพาะคนทั่วไป ซึ่งจัดอยู่ในประเภทเนยยบุคคล จำเป็นต้องชี้แจง อธิบายให้ครบทั้งสามนัย อย่างไรก็ตาม ในแง่การศึกษาตีความ หากไม่มุ่งให้เกิดการบรรลุธรรม แต่มุ่งความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาธรรม นัยแห่งการตีความ ยังจำเป็นต้องศึกษาตีความให้ครอบคลุมครบทั้งหมดของหลักการตีความ โดยนัยแห่งการตีความที่เหลือจากที่คัมภีร์เนตติปกรณ์เสนอไว้ สามารถนำมาใช้ได้

^{๕๐} เนตติ. (บาลี) ๓๖ (๖)/ธ.

เพื่อให้เห็นถึงแต่ละด้านของคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่จะอย่างไรก็ตาม เพื่อป้องกันการมองเพียงด้านเดียว จำเป็นต้องนำรูปแบบการแสดงมาตีความให้ครบถ้วน เพราะมีฉะนั้น อาจทำให้เกิดความเข้าใจผิดเกี่ยวกับคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ ซึ่งอาจมองในแง่ลบอย่างเดียว หรือมองในแง่บวกอย่างเดียว แม้จะไม่ผิดไปจากคำสอนโดยรวมทั้งหมด แต่เป็นความถูกต้องบางแง่มุม การเสนอแบบแยกส่วนแล้วไม่มีการเสนอแบบองค์รวมรอบด้านของคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อาจทำให้เข้าใจคลาดเคลื่อนได้

ฉะนั้น ในแง่การศึกษาตีความเชิงปริยัติ จำเป็นต้องศึกษาให้ครบทุกด้านของคำสอน แม้จะมุ่งเพียงความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับคำสอน ไม่ได้มุ่งถึงการบรรลุธรรมชั้นสูงสุดก็ตาม ตัวอย่างคำสอนเรื่อง อนุปฺพุพิกถา แสดงให้เห็นถึงเทศนาหาระ โดยเฉพาะอัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ อย่างชัดเจน การกล่าวแสดงถึงเรื่องทาน ศีล และสวรรค์ ถือว่า เป็นเรื่องของ อัสสาทะเทศนา อาทีนวกถาเป็นการกล่าวถึงโทษของกามคุณที่เป็นที่พอใจ ซึ่งเป็นศูนย์รวมความสุขความพอใจที่เกิดจากการให้ รักษาศีล และให้ผลในสวรรค์นั้น ยังมีโทษอยู่เพราะยังเป็นทุกข์และเป็นเหตุให้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ การแสดงเช่นนี้ถือว่าเป็นอาทีนวะเทศนา และสุดท้ายคือ เนกขัมมกถา ที่พูดถึงการออกจากกามคุณด้วยรูปแบบต่าง เช่น การบวชเป็นภิกษุ เป็นต้น ถือว่า เป็นนิสสรณะเทศนา

จะเห็นว่า หากแสดงแต่ข้อดีของทานและศีลที่ส่งผลให้เกิดในสวรรค์เพียงอย่างเดียว โดยไม่ชี้ให้เห็นโทษของกามคุณด้วย คนจะไม่ปฏิบัติเพื่อสลัดออกจากภาวะที่เป็นโทษนั้น ๆ เมื่อคนฟังมองเห็นข้อเสียในสิ่งที่ยึดว่าดีนั้นแล้ว จึงจะหันมาปฏิบัติหรือหาแนวทางแก้ไขหรือออกจากภาวะที่ทำให้เกิดความทุกข์โทษอย่างจริงจัง เพื่อให้ความหวังแก่คนที่มองเห็นความจริงเช่นนั้น แม้หลักคำสอนเรื่อง อริยสัจ ๔ เช่นกัน เป็นตัวอย่างหนึ่ง que แสดงให้เห็นการแสดงธรรมที่มีครบทั้งอัสสาทะ อาทีนวะและนิสสรณะ กล่าวคือ ทุกข์ ได้แก่ อาทีนวะและเป็นส่วนผล ตัณหา เป็นอัสสาทะ และเป็นเหตุ นิโรธ เป็นนิสสรณะ และมรรค เป็นอุบายและอาณัติ^{๕๐}

๒) วิจัยหาระ

วิจัยหาระ หมายถึง หลักการวิเคราะห์ จำแนก แยกแยะ การเลือกเฟ้นคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก โดยใช้หลักการในเทศนาหาระ เพื่อให้เกิดความชัดเจนและตรงตามพุทธประสงค์ หรือนัยที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประสงค์ (ทั้งที่เป็นคำถามและคำตอบ ที่สำคัญคือ การวิเคราะห์จำแนกตามหลักการของเทศนาหาระ (คือ อัสสาทะ อาทีนวะ นิสสรณะ ผล อุบาย และอาณัติ) วิจัยหาระ จำแนกเนื้อหาที่ต้องวิจัยออกเป็น ๑๒ ประการด้วยกัน คือ^{๕๑}

^{๕๐}เนตติ. (บาลี) ๘/๑๐, คุณารักษ์ นพคุณ, แปล, เนตติปกรณ์แปลและเนตติสารัตถทีปนี, หน้า ๑๓.

^{๕๑}เนตติ. (บาลี) ๑๑/๑๒, คุณารักษ์ นพคุณ, แปล, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

(๑) บท การวิเคราะห์บทในแต่ละประโยค ตามหลักไวยากรณ์ของภาษา โดยเฉพาะไวยากรณ์ภาษาบาลี บทดังกล่าวนี้ จำแนกออกเป็น ๔ คือ บทที่เป็นนาม อาชยาค อุปลัก และนิบาต เช่นนี้ เรียกว่า จำแนกบทเชิงศัพท์ (ศัพท์) และการจำแนกบทอีกประการหนึ่งคือ การจำแนกบทเชิงอรรถ (อรรถ) ว่า บทนั้นมีความหมายว่าอย่างไร เป็นการวิเคราะห์ความหมายของศัพท์ การวิเคราะห์หัวข้อบทดังกล่าวนี้ จะปรากฏมีการใช้มากในคัมภีร์อรรถกถา แต่ในคัมภีร์เนติปกรณ์ ไม่ได้แสดงตัวอย่างไว้

(๒) ปัญหาหรือคำถาม การวิเคราะห์หัวข้อเกี่ยวกับคำถาม ที่ต้องวิเคราะห์เพราะว่า คำถามมีหลายประเภท ตามนัยอรรถกถาแห่งคัมภีร์เนติปกรณ์ จำแนกไว้ถึง ๑๑ ประเภท ดังนี้ ๑) อทิฐุชฌนาปุจฉา คือ คำถามที่ถามเพราะไม่รู้ไม่เห็น แต่อยากจะรู้ ๒) ทิฐุสังสันทนา คือ ถามเพื่อเปรียบเทียบกับความรู้เห็นที่มีอยู่ ๓) วิมัจฉาเจตนา คือ ถามเพื่อตัดความสงสัย ๔) อนุมติปุจฉา คือ ถามเพื่อคัดลอกตาม ๕) เกตุกัมยตาปุจฉา คือ ถามเพื่อจะตอบเอง ๖) เอกังสพยากรณ์ยา คือ คำถามที่สามารถตอบได้เลยโดยไม่มีเงื่อนไขใด ๆ ๗) วิภังชพยากรณ์ยา คือ คำถามที่จะต้องแยกแยะตอบเป็นประเด็นไป ๘) ปฏิปุจฉาพยากรณ์ยา คือ คำถามที่ต้องย้อนถามก่อนแล้วจึงตอบ ๙) ฐปณียา คือ คำถามที่ต้องงดไว้ไม่ตอบ ๑๐) ฐมมาธิษฐานา คือ คำถามที่มุ่งหมายถึงธรรม ๑๑) สัตตาศิษฐานา คือ คำถามที่มุ่งหมายถึงสัตว์^{๕๗} การศึกษาตีความ จึงจำเป็นต้องจำแนกแยกแยะให้ได้ว่า ในกรณีที่มีการถามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เท่าที่มีผู้มาทูลถามพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือเป็นคำถามของบุคคลอื่น ๆ ก็ตาม เป็นคำถามประเภทไหน เพราะเมื่อจำแนกได้แล้วว่า เป็นคำถามประเภทไหน จะได้ตอบให้ตรงประเด็น หรือปฏิบัติให้ตรงกับลักษณะคำถามนั้น ๆ

(๓) วิชันนาหรือคำตอบ มีลักษณะและประเภทเช่นเดียวกับคำถาม เพราะจะต้องตอบให้ตรงประเด็นกับคำถาม ดังนั้น ลักษณะประเภทของคำตอบและคำถามจึงมีจำนวนเท่ากัน ในการศึกษาตีความ ผู้ศึกษาตีความต้องวินิจฉัย จำแนกแยกแยะด้วยว่า ลักษณะการตอบปัญหาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือของเหล่าพระสาวก มีลักษณะการตอบเป็นประเภทไหน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การตอบปัญหาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๔ ลักษณะ คือ ๑) เอกังสพยากรณ์ ตอบตรงทันที ๒) วิภังชพยากรณ์ ตอบแบบแยกแยะให้เห็นชัดในประเด็นและรายละเอียดต่าง ๆ ๓) ปฏิปุจฉาพยากรณ์ ตอบแบบย้อนถามเพื่อให้อยู่ในประเด็นเดียวกัน ๔) ฐปณียพยากรณ์ ตอบแบบไม่ตอบ นอกจากนี้ การตอบคำถามของผู้ไม่รู้ ผู้มีความสงสัย ผู้ประสงค์เทียบเคียงหรือเพื่อให้มั่นใจก็ตาม ลักษณะการตอบคำถามยังคงอยู่ใน ๔ ลักษณะของการตอบปัญหาดังกล่าวนี้ ซึ่งวัตถุประสงค์ หรือเจตนารมณ์ของผู้ถามปัญหานั้น มีส่วนสำคัญในการจะตอบปัญหานั้น ๆ เช่น ผู้ที่ประสงค์จะถามเพื่อเทียบเคียงแนวคิดคำสอนเพื่อถึงเข้าเป็นฝักฝ่ายสนับสนุนแนวความคิดของตน

^{๕๗} เนติ.อ. (บาลี) ๖๘.

หรือคำถามที่มีลักษณะสุดโต่งไปทางใดทางหนึ่ง เช่นนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะทรงใช้วิธีอุปนัยพยากรณ์

(๔) บุพพาประ หรือ ข้อความก่อนกับข้อความหลัง ได้แก่ การศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างประโยคข้อความหน้ากับประโยคข้อความหลังที่เชื่อมความขยายความกันและกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ระหว่างคำถามกับคำตอบ ประโยคคำถามถือว่าเป็นข้อความหน้าสำหรับประโยคคำตอบ เป็นข้อความหลัง เพื่อให้เห็นถึงความมีเอกภาพระหว่างคำถามกับคำตอบ มิให้เกิดความขัดแย้งกัน การศึกษาตีความต้องคำนึงถึงประเด็นนี้ อย่างไรก็ตาม คำหน้ากับคำหลังที่ว่านี้ ไม่ได้หมายถึงเฉพาะคำถามกับคำตอบเท่านั้น ประโยคข้อความอื่น ๆ ที่อธิบายขยายความประโยคข้อความข้างหน้าตน จัดเป็นคำหน้ากับคำหลังด้วย ตัวอย่าง เช่น ๑) คำถามกับคำตอบ ในประโยคคำถามว่า “สัตว์โลกมีอะไรเป็นเครื่องประกอบไว้” เป็นคำหน้า ประโยคคำตอบว่า “สัตว์โลกมีความเพิลิดเพิลินเป็นเครื่องประกอบไว้”^{๕๔} จัดเป็นคำหลัง ๒) ประโยคข้อความทั่วไป เช่น “นิเวศน์ทั้งหลายห่อหุ้มสัตว์โลกไว้”^{๕๕} จัดเป็นคำหน้า และ “สรรพสัตว์มีวิชาเป็นเครื่องห่อหุ้มไว้”^{๕๖} จัดเป็นคำหลัง และประโยคข้อความต่อไป ที่ขยายความซึ่งกันและกัน จะกลายเป็นคำหน้ากับคำหลังของกันและกันจนกว่าจะจบข้อความ การพิจารณาวิเคราะห์ข้อความหน้ากับข้อความหลังดังกล่าว จะทำให้ได้เนื้อหาสาระที่แท้จริง และจะเห็นถึงความสอดคล้องต้องกันตลอดสายของพุทธธรรม

(๕) อัสดาทะ หรือ ข้อดี

(๖) อาทีนวะ หรือ ข้อเสีย

(๗) นิสสรณะ หรือ ทางออก

(๘) ผล

(๙) อุบาย

(๑๐) อาณัติ ทั้ง ๖ ข้อนี้มีความหมายเช่นเดียวกับที่กล่าวไว้ในเทศนาหาระข้างต้น จะไม่ขอกล่าวรายละเอียดในที่นี้อีก

(๑๑) อนุคติ เป็นการวิเคราะห์ห้วงถึงสิ่งที่กล่าวมาแล้วนำมากล่าวซ้ำอีกครั้งหนึ่ง อนุคติ คือ การกล่าวซ้ำถึงสิ่งที่ได้กล่าวมาแล้วอีกครั้งหนึ่ง เป็นการสรุปย้ำประเด็นที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งถ้อยคำที่นำมาถวานั้น อาจเป็นข้อความที่อ้างมาจากที่อื่นเพื่อสนับสนุนข้อความที่กล่าวมาแล้ว เป็นลักษณะการวิจัยที่มีการอ้างอิงข้อความอื่น เพื่อให้ข้อความที่กล่าวมานั้นมีความน่าเชื่อถือ ไม่

^{๕๔} พุ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑๑๕-๖/๗๖๕, เนตฺติ. (บาลี) ๔๑/๑๓.

^{๕๕} เนตฺติ. (บาลี) ๔๑/๑๓.

^{๕๖} เนตฺติ. (บาลี) ๔๑/๑๓.

เลื่อนลอย คำที่มีความหมายเหมือนกันกับคำว่า อนุคติ มีหลายคำ เช่น สังคหกา อุทานคาถา คำเหล่านี้เป็นไวยากรณ์กัน สามารถใช้แทนกันได้ ซึ่งในบางคัมภีร์อาจใช้คำเหล่านี้ต่างกันไป บางคัมภีร์ใช้คำว่า อุทานคาถา บางคัมภีร์ใช้คำว่า อนุคติ บางคัมภีร์ใช้คำว่า สังคหกา^{๕๗} กระนั้นก็ตาม ขอให้เข้าใจว่ามีความหมายเหมือนกัน คือเป็นการสรุปย่อความที่กล่าวมา โดยนำข้อความอันมาสนับสนุนให้มีน้ำหนักยิ่งขึ้น ซึ่งอาจเป็นข้อความที่เป็นพุทธพจน์ หรือคำของอาจารย์ในอดีตก็ได้ จะพบการอ้างอิงลักษณะใช้คำภาษาบาลี เช่น เตนาท ภควา (เหตุนี้ พระผู้พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า) ยถา ภควา (เหมือนดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า) เตนานู โปราณา (เพราะเหตุนี้ โปราณาจารย์ จึงกล่าวไว้ว่า)

(๑๒) พระสูตร ๕ หรือที่เรียกว่า นวังคสัตถุศาสน์ เป็นกรอบหนึ่งเพื่อการศึกษาวิจัย คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า คำสอนไหนจัดอยู่ในกลุ่มไหนใน ๕ กลุ่มนั้น คือ สุตตะ เชยยะ เวชยकरणะ คาถา อุทาน ชาตกะ อิติวุตตะกะ อัပ္ภุตธัมมะ และเวทัลละ

วิจัยหาระ จึงเป็นกรอบในการศึกษาตีความธรรมวินัยที่ค่อนข้างครอบคลุม ซึ่งผู้ศึกษาจำเป็นต้องมีความรู้พื้นฐานด้านภาษา โดยเฉพาะภาษาบาลีที่ใช้บันทึกคำสอน เพราะการศึกษาวินัยถ้าจะให้ตีความหมายสมบูรณ์ต้องพิจารณาทั้งในแง่อรรถะและในแง่พยัญชนะ อรรถะมีอยู่ในพยัญชนะ และพยัญชนะจะเป็นสื่อให้เข้าใจถึงอรรถะ

๓) ยุติหาระ

ยุติหาระ หมายถึง หลักการพิจารณาถึงความเหมาะสมและไม่เหมาะสมของศัพท์และความหมายของศัพท์ เป็นหลักการพิจารณาถึงความสมเหตุสมผลของศัพท์และความหมายที่ได้จากการวิเคราะห์ด้วยหลักหาระทั้งปวง ถือว่าเป็นการตรวจสอบความถูกต้องของการตีความ การอธิบายความตามหลักหาระอื่น ๆ อีกชั้นหนึ่ง^{๕๘} หลักเกณฑ์ที่ใช้ในการตรวจสอบพิจารณาถึงความถูกต้องและไม่ถูกต้องนั้น ตามหลักการแห่งยุติหาระ มี ๔ หลักใหญ่ คือ

(๑) หลักมหาปเทศ คือ หลักการอ้างผู้ใหญ่ การอ้างหลักฐานที่สำคัญ มี ๔ ประการ ได้แก่ ๑) พุทธาปเทศ หมายถึง การอ้างถึงพระดำรัสของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒) สังฆาปเทศ หมายถึง การอ้างถึงคำพูดของพระสงฆ์ ๓) สัมพหุสัตถุราปเทศ หมายถึง การอ้างถึงถ้อยคำของพระเถระหลายรูป ๔) เอกัตถุราปเทศ หมายถึง การอ้างถึงถ้อยคำของพระเถระรูปเดียว^{๕๙} ทั้ง ๔ ข้อนี้ถือว่าเป็นรูปแบบการอ้างอิงในยุคไม่มีหนังสือเป็นรูปเล่ม จึงต้องอ้างบุคคลผู้ที่กล่าวหรือผู้ที่ตนได้รับฟังมา จัดเป็นแหล่งข้อมูล ซึ่งต้องตรวจสอบด้วยสูตร ข้อความที่อ้างมานั้นต้องเทียบเคียงกับสูตร

^{๕๗} จารุญ ธรรมคา, เนตติฎฐิปปณี, หน้า ๑๔๑.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๔.

^{๕๙} เนตติ. (บาลี) ๑๘/๒๒.

และจัดลงในสูตรได้ ไม่ขัดแย้งกับสูตร และคำว่า “สูตร” ตามนัยแห่งเนตติปกรณ์ คือ “อริยสัจ ๔”^{๖๐} แม้ในอรรถกถาพระไตรปิฎก “สูตร” จะหมายถึง ปิฎกทั้ง ๓ ก็ตาม แต่พึงเห็นว่า สามารถเทียบเคียงกันและสมกัน เพราะคำสอนในปิฎก ๓ นั้นล้วนจัดอยู่ในขอบข่ายของอริยสัจ ๔ ทั้งหมด^{๖๑}

(๒) หลักอริยสัจ ๔ ได้แก่ (๑) ทุกข์ (๒) สมุทัย (๓) นิโรธ และ (๔) มรรค หลักอริยสัจ ๔ นี้ จึงเป็นหลักเทียบเคียงและใช้ตรวจสอบความถูกต้องของการตีความด้วยการอ้างตามหลักมหาลาภเทศดังกล่าว ข้อความหรือคำอธิบายต่าง ๆ ต้องสามารถตรวจสอบและจัดลงในอริยสัจ ๔ ได้ จึงจะถือว่า “ยุติ” คือ ถูกต้อง สมเหตุสมผล เป็นการตีความที่ถูกต้อง

(๓) เทียบเคียงกับวินัย คำว่า “วินัย” ในที่นี้ ไม่ได้หมายถึง วินัยบัญญัติในพระวินัยปิฎก แต่หมายถึง การละ การขจัด ได้แก่ การขจัดและละกิเลสทั้งหลาย โดยเฉพาะรากเหง้าของอกุศลทั้งปวง คือ ราคะ ความกำหนัด โทสะ ความโกรธ และ โมหะ ความหลง ได้แก่ รากวินัย โทสวินัย และ โมหวินัย การตีความต้องเป็นไปเพื่อการขจัดกิเลสเหล่านี้^{๖๒}

(๔) ไม่ขัดแย้งกับหลักธรรมคา คำว่า “ธรรมคา” คือคำว่าในภาษาบาลีว่า “ธมฺมคา” ในที่นี้ หมายถึง หลักปฏิบัติสมุปปาต^{๖๓}

การศึกษาตีความธรรมวินัย หากจะให้ถูกต้อง ต้องตรวจสอบแหล่งที่มาหรือที่อ้างอิงตามหลักมหาลาภเทศ ส่วนด้านเนื้อหาต้องสอดคล้องตรงกันกับหลักอริยสัจ ๔ การละกิเลส และไม่ขัดแย้งกับหลักปฏิบัติสมุปปาต ต้องมีความสอดคล้องตรงกันกับหลักปฏิบัติสมุปปาต มุ่งขจัดกิเลสและประชุมในอริยสัจ ๔ ได้ เช่นนี้ ถือว่า เป็นยุติหาระ คือ ความถูกต้องเหมาะสมและเป็นคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ ยุติหาระ จึงเป็นการตรวจสอบพิจารณาความถูกต้องหรือไม่ถูกต้องของธรรมวินัยที่มีการตีความอธิบายความนั้น ๆ โดยหลัก ๔ ประการคือ (๑) สุตตะ ได้แก่ พระไตรปิฎก โดยเฉพาะพระไตรปิฎกที่ทำสังคายนา ๓ ครั้งนั้น (๒) สุตตานุโลม คือ หลักมหาลาภเทศ (๓) อารยิวาท คือ อรรถกถา (๔) อัคตโนมตี คือ ความรู้ความเข้าใจส่วนบุคคล ซึ่งต้องใช้ตรวจสอบกันตามลำดับ^{๖๔}

๔) ปทัฏฐานหาระ

^{๖๐} เนตติ. (บาลี) ๑๘/๒๒.

^{๖๑} เนตติ.อ. (บาลี) ๘๘.

^{๖๒} เนตติ. (บาลี) ๑๘/๒๒.

^{๖๓} เนตติ. (บาลี) ๑๘/๒๓.

^{๖๔} เนตติ.อ. (บาลี) ๕๐.

ปทัฏฐานหาระ หมายถึง หลักการตีความโดยพิจารณาถึงเหตุใกล้ของกรรม (ปทัฏฐาน) แต่ละข้อที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้^๕ เป็นวิธีการตีความแบบหนึ่งในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งให้หลักการวิเคราะห์กรรมไว้โดยการวิเคราะห์สืบสาวหาปทัฏฐาน หรือเหตุใกล้ (อาสนันการณ) ของกรรมแต่ละข้อที่เชื่อมโยงกัน ผู้ที่เคยศึกษาคัมภีร์วิสุทธิมรรค จะคุ้นเคยกับคำว่า ปทัฏฐาน เพราะเป็นวิธีการอธิบายความประการหนึ่งที่พระพุทธโฆษาจารย์ใช้ในการอธิบายความที่รู้จักกันว่า “ลักษณะที่จตุกกะ” คือ วิธีการอธิบายความกรรม ๔ องค์ประกอบ คือ ๑) ลักษณะ ๒) รส หรือกิจ หน้าที่ ๓) ปัจจุปัทธาน และ ๔) ปทัฏฐาน การตีความตามหลักปทัฏฐานหาระสามารถทำได้ ๒ วิธี คือ

(๑) การวิเคราะห์สืบสาวหาปทัฏฐานโดยอนุโลม เป็นการสืบสาวหาเหตุจากต้นไปสู่ปลาย หรือจะเรียกว่า จากเหตุไปหาผลก็ได้ วิธีนี้มีชื่อเรียกเฉพาะว่า โอรูปโอรุณัย ตัวอย่างเช่น อวิชชาเป็นปทัฏฐานแห่งสังขาร สังขารเป็นปทัฏฐานแห่งวิญญาณ วิญญาณเป็นปทัฏฐานของนามรูป เรื่อยไปจนถึงอุปายาส

(๒) การวิเคราะห์สืบสาวหาปทัฏฐานโดยปฏิโลม เป็นการสืบสาวหาเหตุจากปลายขึ้นไปหาต้น จากล่างสู่บน หรือเริ่มจากผลย้อนไปหาเหตุ เรียกว่า อารุหารุณัย ตัวอย่างเช่น เริ่มจาก อุปายาสย้อนขึ้นมาถึงอวิชชา^๖

ปทัฏฐาน มุ่งหมายเอาเหตุปัจจัยทุกอย่างที่ประชุมกันแล้วทำให้เกิดกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้น กระนั้นก็ตาม ปทัฏฐาน มีความมุ่งหมายจำเพาะเหตุปัจจัยที่ใกล้ตัวมากที่สุดที่ส่งผลให้เกิดกรรมนั้น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กรรมแต่ละข้อนั้น ล้วนเป็นทั้งผลและเป็นปทัฏฐานให้เกิดกรรมอื่น ๆ อีกด้วย ดังข้อความในคัมภีร์เนตติปกรณ์ที่ยืนยันถึงปทัฏฐานว่า อุปนีสัยอย่างใดอย่างหนึ่ง ปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งหมดนั้นล้วนเป็นปทัฏฐาน๑๘๒ ดังนั้น คำว่า ปทัฏฐาน อาจหมายถึง เหตุอย่างใดอย่างหนึ่งในเหตุ ๓ ประเภท คือ (๑) ชนกเหตุ คือ เหตุที่ทำให้เกิดผล (๒) ญาปกเหตุ คือ เหตุที่แสดงให้รู้ว่า มีเหตุนี้ มีลักษณะเป็นสัญญาณบ่งบอก (๓) สัมปาปกเหตุ คือ เหตุให้ถึงผล ซึ่งเหตุกับผลในกรณีนี้เป็นคนละอย่างกัน เช่น มรรคเป็นปทัฏฐานของนิพพาน มรรคกับนิพพาน เป็นคนละอย่างกัน มรรคไม่มีในนิพพาน และนิพพานก็ไม่มีในมรรค แต่มรรคทำให้นิพพานเกิดขึ้นได้ ปทัฏฐานในที่นี้ จึงหมายถึง สัมปาปกเหตุ นี้ ไม่ใช่ชนกเหตุหรือญาปกเหตุข้างต้น^๗

๕) ลักษณะหาระ

^๕ คุณารักษ์ นพคุณ, แปล, เนตติปกรณ์แปลและเนตติสารัตถทีปนี, หน้า ๔

^๖ จำรูญ ธรรมดา, เนตติฎีปนี, หน้า ๒๒๕.

^๗ เนตติ. (บาลี) ๒๒/๓๐.

ลักษณะหาระ หมายถึง หลักการหรือวิธีการอธิบายพุทธพจน์อีกแนวหนึ่งที่ใช้ลักษณะร่วมของธรรมเป็นหลักในการอธิบายธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อให้พิสดาร การอธิบายความตามนัยแห่งลักษณะหาระนี้ จะยึดเอาลักษณะของสภาวธรรมเป็นเครื่องมือ โดยเฉพาะสืบสาวจากธรรมข้อหนึ่งไปสู่ธรรมข้ออื่น ๆ ที่มีลักษณะอย่างเดียวกัน (เอกลักษณะ) หรือมีลักษณะเสมอกัน (สมานลักษณะ) ซึ่งครอบคลุมถึงธรรมที่เป็นสหจารี คือ ธรรมที่เกิดร่วมกัน มีหน้าที่เหมือนกัน (สมานกิจ) มีเหตุเหมือนกัน (สมานเหตุ) มีผลเหมือนกัน (สมานผล) มีอารมณ์เดียวกัน (สมานารัมมณ)

ลักษณะหาระ จึงเป็นหลักการตีความเชื่อมโยงถึงธรรมอื่นที่ไม่ได้ตรัสไว้ในพระธรรมเทศนา โดยอาศัยความเหมือนกันโดยลักษณะที่เรียกว่า เป็นสัมปยุตธรรมเป็นตัวเชื่อมโยง เป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่จากฐานความรู้เก่าหรือฐานข้อมูลที่มีอยู่ โดยหลักการนี้ จะทำให้มีความรู้ในหลักธรรมอื่นจากที่ตรัสไว้ เป็นการสงเคราะห์ธรรมอื่นที่มีลักษณะเดียวกันเข้ามา แม้จะไม่ได้ตรัสไว้ในที่นั้นหรือในสูตรนั้นก็ตาม แต่เนื่องจากเป็นธรรมที่มีลักษณะเหมือนกันกับธรรมที่ตรัสอยู่นั้น เช่นนี้ นับว่า เป็นธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในที่นั้นหรือในสูตรนั้นด้วย^{๖๔} หลักการนี้ยังสามารถใช้ในกรณีที่พบปัญหาการหาหลักฐานที่มาของข้อความหรือข้อความพุทธพจน์ที่ยกมาอ้างซึ่งหาไม่พบเพื่อสนับสนุนในการตีความทางหนึ่งด้วย ตัวอย่างเช่น ในกรณีของจักขุ ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ว่า ไม่เที่ยง แต่ไม่ได้แสดงโสตะ ฆานะ เป็นต้น รวมไว้ด้วย ในเวลาอธิบายความโสตะ ฆานะ จะต้องอ้างอิงธรรม เช่น จักขุ ที่ทรงแสดงไว้โดยตรงเป็นหลักฐานอ้างอิง เพราะนัยลักษณะหาระ ถือว่า จักขุ และ โสตะ ฆานะ เป็นต้นนั้น เป็นธรรมที่มีลักษณะร่วมกัน ในฐานะเป็นอินทรีย์ อายตนะ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตกอยู่ในสามัญลักษณะเช่นกัน^{๖๕} การอธิบายธรรมเช่นนี้เป็น การเทียบเคียงไปยังธรรมที่มีลักษณะเดียวกับธรรมที่มีอยู่

๖) จตุพหูพหาระ

จตุพหูพหาระ หมายถึง หลักการอธิบายด้วยวิธีการ ๔ ประการ คือ

(๑) นิรุตติ ได้แก่ การวิเคราะห์ศัพท์เพื่อหาความหมายของศัพท์ เป็นการนิยามความหมายของคำแต่ละคำตามรากศัพท์ ช่วยให้เข้าใจความหมายของพุทธพจน์ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

(๒) อธิปาย ได้แก่ ความมุ่งหมาย เป้าประสงค์ของผู้กล่าวแสดง หรือผู้เขียน ในกรณีการตีความธรรมวินัยในพระพุทธศาสนา หมายถึง จุดมุ่งหมายหรือเป้าหมายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั่นเอง ที่ทรงแสดงพระสูตรแต่ละสูตรเพื่อจุดประสงค์อะไร เพื่ออนุเคราะห์บุคคลเช่นไร หากเป็นการตีความคัมภีร์หรือหนังสืออื่น ๆ ย่อมหมายถึง จุดประสงค์ของผู้เขียนหนังสือนั้นๆ

^{๖๔} จำรูญ ธรรมดา, เนติทิฎฐิปปณี, หน้า ๒๖๕-๒๗๖.

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๗.

(๓) เทศานันทาน ได้แก่ มูลเหตุหรือต้นเหตุแห่งการแสดงธรรมนั้น ๆ มูลเหตุดังกล่าวนี้มี ๒ ประการคือ มูลเหตุภายในกับมูลเหตุภายนอก มูลเหตุภายใน ได้แก่ ความต้องการหรือเจตนารมณ์ของผู้แสดง ผู้กล่าว ส่วนมูลเหตุภายนอก ได้แก่ บริบททางสังคม สภาพแวดล้อมของการแสดงธรรมนั้น ๆ

(๔) ปุพพาปรัสนธิ ได้แก่ การเชื่อมโยงข้อความในสูตรเดียวกันระหว่างข้อความหน้ากับข้อความหลัง เพื่อให้ไม่เกิดความขัดแย้งกัน แต่เพื่อความประสานสอดคล้องต้องกันประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง เป็นความเชื่อมโยงระหว่างสูตรกับสูตร ปุพพาปรัสนธินี้ ยังจำแนกออกเป็น ๔ ประการคือ (๑) อัลดสนธิ คือ การเชื่อมโยงกันของความหมาย ได้แก่ สังคาสนา การยกหัวข้อขึ้นกล่าว ปกาสนา การขยายความในเบื้องต้น วิจรณา การขยายความในรายละเอียด วิภังขา การจำแนกความพร้อมอุทาหรณ์ อุตตานิคมม์ การทำให้เข้าใจง่ายขึ้น บัญญัติ การแสดงให้รู้โดยประเภทต่าง ๆ (๒) พยัญชนสนธิ คือ การเชื่อมโยงกันของพยัญชนะ ทั้ง ๖ ได้แก่ อักษระ บท พยัญชนะ อาการ นิรุตติ และนิทเทศ (๓) เทศนาสนธิ คือ การเชื่อมโยงกันของการกล่าวแสดงระหว่างสูตรที่แสดงไว้ก่อนกับสูตรที่แสดงในภายหลัง โดยมาก พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะแสดงวิญญูะก่อนแล้วจึงแสดงวิญญูะภายหลัง^{๑๐}

๓) อาวิญญูหาระ

อาวิญญูหาระ มีความหมายเช่นเดียวกับปัทฏฐานหาระ หากแปลตามศัพท์แล้วจะให้ความว่า หลักการที่พูดถึงการหมุนธรรม คือ การแสดงธรรมจากฝ่ายหนึ่งมาเป็นอีกฝ่ายหนึ่ง หรือสลับจากฝ่ายเดิมเป็นฝ่ายชั่ว เป็นการตีความธรรมทั้งสองด้านที่ตรงกันข้ามกัน พระมหากัจจายนะนิยามความหมายอาวิญญูหาระไว้ดังนี้ว่า “เมื่อยกธรรมข้อหนึ่งซึ่งเป็นปัทฏฐานขึ้นแสดง แล้วค้นหาธรรมที่เป็นปัทฏฐานที่เหลือ และหมุนไปในธรรมฝ่ายตรงกันข้าม ชื่อว่า อาวิญญูหาระ”^{๑๑}

๔) วิภัตติหาระ

วิภัตติหาระ หมายถึง หลักการอธิบายความโดยการจำแนกธรรมต่าง ๆ ออกเป็น ๓ ประการคือ

(๑) ธรรมวิภัตติ ได้แก่ การจำแนกหาองค์ธรรม ว่า เนื้อหาสาระที่เป็นแก่นของเรื่องนั้นคืออะไร จากนั้น จึงวิเคราะห์หาปัทฏฐานของธรรมนั้นอีกชั้นหนึ่ง และองค์ธรรมที่วนั้นจัดอยู่ในภูมิไหน

^{๑๐} เนตติ. (บาลี) ๒๘/๓๕-๔๐, เนตติ.อ. (บาลี) ๑๑๒.

^{๑๑} เนตติ. (บาลี) ๓/๔, คุณารักษ์ นพคุณ, แปล, เนตติปกรณ์แปลและเนตติสารัตถทีปนี, หน้า ๕-๖.

(๒) ปัทมฐานวิภคติ ได้แก่ การจำแนกวิเคราะห์หาปัทมฐานของธรรม เป็นเหมือนกับวิยหาระ ที่ค้นหาองค์ธรรม ปัทมฐานและจำแนกธรรม จึงเป็นกรอบคิดที่สำคัญในการตีความคำสอนในพระพุทธศาสนา เพื่อให้เห็นความเชื่อมโยงขององค์ธรรมต่าง ๆ นอกจากนี้ ยังเป็นการวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ของการแสดง (วัตถุ) กับสิ่งที่เป็นต้นเหตุของการแสดง (นาม) ในแต่ละวิภคติ จะมีเนื้อหาจำแนกนามและวัตถุดังกล่าวที่เป็นสาธารณะคือทั่วไป และที่เป็นอสาธารณะคือไม่ทั่วไป สาธารณะกับอสาธารณะ ในที่นี้ หมายถึง สภาวะธรรม ความเป็นธรรม (ขมฺมตา) ที่สัมพันธ์กันระหว่างภูมิแต่ละชั้น เช่น กามราคะและพยาบาท เป็นที่ทั่วไปสำหรับผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโศคาปัตติผล กับพระโศคาบัน แต่โดยสภาวะธรรมไม่เหมือนกัน (อสาธารณะ) กล่าวคือ ทั้งโศคาปัตติมรรคและโศคาปัตติผล ยังมีกิเลสคือ กามราคะและปฏิฆะด้วยกันทั้งคู่ แต่โดยสภาวะธรรม (ขมฺมตา) ไม่เหมือนกัน เพราะโศคาปัตติมรรค กำลังละกิเลสอยู่ แต่โศคาปัตติผลนั้น ละกิเลสได้แล้วในขอบเขตของตนเอง^๑

(๓) ภูมิวิภคติ ได้แก่ การจำแนกธรรมตามภูมิหรือชั้นระดับของธรรม๑๕๑ กระนั้นก็ตาม เพื่อให้เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์จำแนกแจกแจงให้เห็นชัดยิ่งขึ้น ท่านยังได้จำแนกหลักการของวิภคติหาระ ให้เห็นถึงลักษณะของสูตรทั้งหลายที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ออกเป็น ๒ ประเภทหลัก คือ

๑) วาสนาภากิยสูตร หมายถึง กลุ่มพระสูตรที่มีเนื้อหากล่าวถึงการทำดี หรือการบำเพ็ญบุญกุศลต่าง ๆ ที่เป็นเหตุปัจจัยเบื้องต้นแห่งการรู้ธรรมชั้นสูง เช่น สูตรที่พูดถึง ทาน กถา สีลกถา สักกกถา กามาทินวกถา เนกขัมมกถา หรือบุญญวิปากกถา๑๕๓ ผู้ที่ได้ฟังสูตรที่เป็นวาสนาภากิยสูตร จะยังไม่บรรลุธรรมในทันที แต่จะเป็นอุปนิสัยปัจจัยแห่งการบรรลุธรรมต่อไปในอนาคตได้ เป็นส่วนของธรรมที่เป็นพื้นฐานสำหรับผู้ที่มีญาณยังไม่แก่กล้า

๒) นิพเพชภากิยสูตร หมายถึง กลุ่มพระสูตรที่มีเนื้อหากล่าวถึงการทำลายกิเลส เช่น ความโลภเป็นต้น เป็นส่วนหนึ่งแห่งการหยั่งรู้ธรรมชั้นสูงตามลำดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสูตรที่แสดงถึงอริยสัจ ๔ ผู้ที่ได้ฟังนิพเพชภากิยสูตร จะบรรลุธรรมในทันที และเป็นพระสูตรที่ทรงแสดงแก่ผู้มีญาณแก่กล้าแล้ว มีสติปัญญาที่เฉียบแหลม^{๑๒}

วิภคติหาระจึงเป็นสูตรสำเร็จสำหรับใช้ในการตีความจำแนกพุทธพจน์ ที่มีกรอบสำหรับตีความที่สำคัญ คือ องค์ธรรม ปัทมฐาน และภูมิ ของธรรมนั้น ๆ โดยมีกรอบคิดที่จัดแบ่งพระสูตรออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มที่เป็นเพียงการส่งเสริมอบรมความมีกุศล และกลุ่มที่เป็นส่วนส่งเสริมในการบรรลุธรรมชั้นสูง

๕) ประวัติตนหาระ

^{๑๒} เนตฺติ.อ. (บาลี) ๓๓/๑๒๑.

ปรีวัตตนหาระ หมายถึง หลักการอธิบายความพุทธพจน์ในลักษณะมองในมุมมองกลับจากสภาวะธรรมหนึ่งไปสู่อีกสภาวะธรรมหนึ่งที่ตรงกันข้ามกัน เป็นการเชื่อมโยงให้เห็นถึงธรรมที่เป็นปฏิปักษ์หรือตรงกันข้ามกัน เช่น กุศลเป็นปัจจัยให้ละอกุศล หรืออกุศลที่ถูกละได้เพราะธรรมที่เป็นกุศล ดังข้อความในคัมภีร์เนติปกรณ์ว่า “มิฉลาทิลฺลิตฺติ ย่อมหายไ้จากคนที่เป็นสัมมาทิลฺลิตฺติ อกุศลธรรมที่เลวทรามเป็นอันมากที่จะพึงเกิดขึ้นแก่ผู้เป็นสัมมาทิลฺลิตฺตินั้นเพราะความเห็นผิดเป็นปัจจัย ย่อมหายไ้จากบุคคลผู้เป็นสัมมาทิลฺลิตฺติ”^{๖๓}

๑๐) เวจนหาระ

เวจนหาระ หมายถึง หลักการตีความอธิบายความ โดยการใช้ศัพท์หรือคำพูดที่มีความหมายเหมือนกันในการอธิบาย ซึ่งอาจมีคำที่สามารถนำมาใช้อธิบายได้มากกว่าหนึ่งคำ^{๖๔}

๑๑) ปัญญาติหาระ

ปัญญาติหาระ หมายถึง หลักการอธิบายความโดยการจำแนกเป็นปัญญาติต่าง ๆ ในธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดง^{๖๕}

๑๒) โอตรณหาระ

โอตรณหาระ หมายถึง หลักการอธิบายความ ตีความด้วยการสงเคราะห์หลักธรรมย่อยรวมลงในหลักใหญ่ อันเป็นหัวใจสำคัญของพุทธธรรม ได้แก่ ปฏิจสมุปบาท อินทรีย์ ชันธ ชาติ อายตนะ^{๖๖}

๑๓) โสธนหาระ

โสธนหาระ หมายถึง หลักการพิจารณาตรวจสอบความถูกต้องและไม่ถูกต้องของความหมายที่เสนอในคำถามและคำตอบ โดยเสนอหลักการเพื่อใช้ในการตรวจสอบชำระ ๒ ประการคือ (๑) บท (๒) เนื้อหาที่ต้องการ (อาร์มภ์) หมายถึง ข้อความที่เป็นคำตอบสมบูรณ์ เป็นบทสรุปของเนื้อหาทั้งปวง ที่เป็นภาพรวมทั้งหมด ฉะนั้น ในการถามและตอบ จะมีประเด็นคำถามและคำตอบที่ตรงไปตรงมา เช่น ถามว่า อะไรเป็นเครื่องกั้นกระแสทั้งหลาย (แห่งกิเลส) ของพระองค์ จงตรัสบอกถึงเครื่องป้องกันกระแสเหล่านั้นด้วยเถิด ตอบว่า สติเป็นเครื่องกั้นกระแสทั้งหลาย เรากล่าวการปิดกั้นกระแสทั้งหลายว่า ย่อมถูกปิดกั้นด้วยปัญญา หากพิจารณาการถามและตอบดังกล่าว

^{๖๓} เนตติ. (บาลี) ๓๕/๕๑, กุณารักษ์ นพคุณ, แปล, เนติปกรณ์แปลและเนติสารัตถที่ปณี, หน้า

๖๓.

^{๖๔} เนตติ. (บาลี) ๑๐/๕.

^{๖๕} เนตติ. (บาลี) ๑๑/๕.

^{๖๖} เนตติ. (บาลี) ๑๒/๕.

ด้วยบทคือบทที่เป็นคำถามและคำตอบ คำต่อคำ ในที่นี้ คือ อะไรเป็นเครื่องกัน สติเป็นเครื่องกัน จะกันด้วยอะไร กันด้วยปัญญา แต่ถ้าพิจารณาโดยอารมณ์ คือ เนื้อหาที่เป็นภาพรวมทั้งหมดของคำถามและคำตอบทั้งหมด คือ สติและปัญญา เป็นเครื่องกัน ป้องกัน และปิดกันกระแสแห่งกิเลสทั้งหลาย^{๑๗}

๑๔) อธิฐานหาระ

อธิฐานหาระ หมายถึง หลักการอธิบายความธรรมโดยมีบทตั้งและอธิบายความของบทนั้น ในรายละเอียดเพิ่มเติม เป็นการนำเอาหลักการหรือหัวข้อธรรม คำศัพท์ ตามที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้วมาอธิบาย มีลักษณะเหมือนการนำข้อความมาอ้างอิงเป็นหลักฐาน ดังนั้น อธิฐานหาระ จึงอาศัยความทรงจำที่แม่นยำหรืออาศัยคัมภีร์เป็นหลักฐานอ้างอิง อธิฐานหาระ มีหลักการอธิบายความ ๒ ลักษณะ คือ (๑) เอกัตตตา ความเป็นคำสามัญที่มีความเหมือนกัน ซึ่งไม่ได้ระบุเจาะจงชัดเจนไปว่าเป็นอะไร (๒) เวมัตตตา ความหมายพิเศษที่มีนัยต่างกัน ในรายละเอียด ตัวอย่าง เช่น คำว่า “ทุกข์” เรียกว่า เป็นเอกัตตตา เพราะเป็นเพียงคำแสดงหัวข้อสำคัญ แต่ถ้าหากเป็นการกล่าวแสดงถึงรายละเอียดว่า ความทุกข์นั้นมีอะไรบ้าง อะไรบ้างที่จัดเป็นทุกข์ เช่น ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความเจ็บเป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ เหล่านี้เรียกว่า เวมัตตตา อธิฐานหาระ ไม่เปิดโอกาสให้ตีความ อธิบายเป็นอย่างอื่น หากแต่ต้องอ้างอิงข้อความพุทธพจน์จากคัมภีร์โดยตรง หรือจากความทรงจำเนื้อหาแหล่งที่ในคัมภีร์ได้ เอกัตตตากับเวมัตตตา จึงมีความสัมพันธ์กันในฐานะเป็นหัวข้อกับรายละเอียดเนื้อหาในประเด็นย่อยที่จำแนกแยกแยะให้เห็นจริง^{๑๘}

๑๕) ปริกขารหาระ

ปริกขารหาระ หมายถึง หลักการอธิบายความโดยการจำแนกเหตุและปัจจัยของธรรมทั้งหลาย เพื่อชี้ให้เห็นถึงความเป็นเหตุเป็นผลและความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล มีหลักการว่า “ธรรมใด ทำให้ธรรมใดเกิด ธรรมนั้น ชื่อว่า ปริกขารของธรรมนั้น” คำว่า ปริกขาร จึงมีลักษณะการทำให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้น สิ่งที่ทำให้สรรพสิ่งเกิดผล มี ๒ ประการคือ เหตุ และปัจจัย เหตุคือ สิ่งที่อยู่ในภายในตัวของสิ่งนั้น สิ่งที่ทำให้เกิด เป็นเหตุโดยตรง มีลักษณะเฉพาะ ไม่ทั่วไปแก่ผลอื่น ๆ ส่วนปัจจัย คือ เหตุที่รองลงมา เป็นเหตุที่อยู่ในภายนอก เป็นสิ่งที่คอยสนับสนุนให้เกิดผล แต่ไม่ใช่เหตุที่เป็นปทัฏฐาน เรียกว่า เหตุภายนอก คำว่า เหตุ นั้น หมายถึง เหตุภายในของสิ่งนั้น ๆ

^{๑๗} เนตติ. (บาลี) ๑๓/๕, ๔๕/๗๑-๗๒.

^{๑๘} เนตติ.อ. (บาลี) ๔๖/๑๔๐.

ตัวอย่างเช่น พืชหรือเชื้อ เป็นเหตุไม่ทั่วไป (เหตุ) ของการเกิดขึ้นของหน่อไม้ แต่ดินและน้ำเป็นเหตุทั่วไป (ปัจจัย) ของการเกิดขึ้นของหน่อไม้ ดินและน้ำ เป็นปัจจัยของหน่อไม้ พืชจึงเป็นสภาวะเหตุ หน่อไม้เกิดขึ้นได้เพราะมีเหตุและปัจจัยดังกล่าวนี้ “เหตุ” ท่านจำแนกออกเป็น ๒ อย่างคือ สมันตรเหตุ กับ ปริมปรเหตุ สมันตรเหตุ คือ เหตุที่ไม่มีระหว่งกัน เหมือนหน่อพืชกับพืช เป็นเหตุที่เกิดก่อน ส่วนปริมปรเหตุ คือ เหตุที่สืบเนื่องต่อกันมา เช่น ผลไม้ที่เกิดจากพืช ถือว่าเป็นเหตุที่สืบเนื่องกันมา^{๑๕}

๑๖) สมารูปนหาระ

สมารูปนหาระ หมายถึง หลักการอธิบายความดีความโดยการยกเอาสิ่งที่เป็นปทัฏฐาน ไวพจน์ การปฏิบัติ และการละ มาเป็นหลักการในการอธิบาย โดยนัยนี้ สมารูปนหาระจึงจำแนกออกเป็น ๔ ประการ คือ

(๑) ปทัฏฐานสมารูปนหาระ ได้แก่ การยกเอาเหตุที่เป็นปทัฏฐานของธรรมมากล่าวแสดง เป็นการสืบสาวค้นหาปทัฏฐานของธรรมนั้น ๆ หากธรรมนั้น ไม่ได้ปรากฏว่ามีแสดงปทัฏฐานไว้โดยตรง ตัวอย่างเช่น โอวาทปาฏิโมกข์ ๓ ที่ว่า “การไม่ทำความชั่วทั้งปวง การทำแต่ความดี การอบรมจิตของตนให้ผ่องใส นี่เป็นคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย” มีปทัฏฐานคือ สุจริต ๓ ได้แก่ กายสุจริต วาสุจริต และมโนสุจริต เป็นต้น^{๑๖}

(๒) นัย

คัมภีร์เนตติปกรณ์ ได้แสดงนัยแห่งการตีความและอธิบายความธรรมไว้ โดยให้นิยามคำว่า “นัย” ว่า หมายถึง วิธีการที่ทำให้รู้จักกุศลธรรม (ฝ่ายไม่ดี) และกุศลธรรม (ฝ่ายดี) ที่มีแฝงอยู่พระวจนะในพระสูตรต่าง ๆ “นัย” จึงเป็นหลักการ วิธีการ ที่จำแนกธรรมตามมุ่งหมาย หรือตามเจตนารมณ์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ทรงให้เป็นนัยความหมายเอาไว้ที่แฝงอยู่ในพยัญชนะที่ทรงกล่าวแสดง การอธิบายธรรมตามหลักหาระข้างต้นเป็นการตีความตามพยัญชนะ ตามตัวอักษรที่ต่างใช้ฐานความรู้ทางไวยากรณ์ แต่นัยนี้เป็นการค้นหาความหมายที่แท้จริงที่อยู่ในตัวอักษรนั้นโดยจำแนกออกเป็นส่วนๆ เป็น ๕ นัยด้วยคือ^{๑๗}

๑) นันทิยาวิภูฏนัย

นันทิยาวิภูฏนัย หมายถึง นัยที่แสดงถึงการอธิบายด้วยการเวียนจำแนกออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายดีกับฝ่ายไม่ดี โดยที่ธรรมฝ่ายไม่ดีขึ้นนี้จะอธิบายด้วยคำว่า ตัณหาและอวิชชา (ได้แก่คนผู้เป็นตัณหาจริตและทิจุจริต) และธรรมฝ่ายดีจะอธิบายด้วยคำว่า สมณะและวิปัสสนา

^{๑๕} เนตติ. (บาลี) ๔๕/๕๘-๕๙.

^{๑๖} เนตติ. (บาลี) ๕๐/๘๐.

^{๑๗} เนตติ. (บาลี) ๗๕/๑๐๓-๑๑๘, เนตติฎีกา (บาลี) ๘๘-/๑๒๕-๑๕๑.

(เสมือนยารักษาโรค ฝี และถอนลูกศร คือ อัตตกิลมถานุโยคและกามสุขัลลิกานุโยค) แล้ว สงเคราะห์ลงในอริยสัจ ๔ กล่าวคือ ตัณหาและอวิชชาเกิด อกุศลอันเป็นกิเลสที่เหลือ และกุศลจิตตูปบาทอันเป็นสาสวะก็ดี ชื่อว่า สมุทยสังจะ เป็นธรรมที่ควรละ เถวมิกธรรมทั้งหลายที่เหลือ ชื่อว่า ทุกขสังจะ เป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ สมถะและวิปัสสนา ชื่อว่า มรรคสังจะ เป็นธรรมที่เจริญฝึกรบรรมทำให้เกิดขึ้น นิพพานชื่อว่า นิโรธสังจะ เป็นธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ธรรมดังกล่าวคือ ตัณหา อวิชชา สมถะ และวิปัสสนา เหล่านี้ เรียกว่า มูลบท ๔

๒) ติปุกขลนัย

ติปุกขลนัย หมายถึง นัยที่มีการกล่าวแสดงถึงลักษณะการนำเนื้อหาของสูตรที่เป็นฝ่ายสังกิเลส คือ อกุศลมูล ๓ ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ และเนื้อหาของสูตรฝ่ายโงทาน คือ กุศลมูล ๓ ได้แก่ อโลภะ อโทสะ อโมหะ แล้วสงเคราะห์เข้าใจสังจะ ๔ กล่าวคือ อกุศลมูล ๓ เป็นสมุทยสังจะ เถวมิกธรรมที่เหลือเป็นทุกขสังจะ กุศลมูล ๓ เป็นมรรคสังจะ และนิพพานเป็นนิโรธสังจะ

๑) สิววิกกีพิตนัย

สิวิกกีพิตนัย หมายถึง นัยที่มีลักษณะการนำเนื้อหาของสูตรฝ่ายสังกิเลส คือ วิปัลลาส ๔ (ความเข้าใจคลาดเคลื่อนในสิ่งที่ไม่งามว่า งาม ๑ ความเข้าใจคลาดเคลื่อนในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่า เป็นสุข ๑ ความเข้าใจคลาดเคลื่อนในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่า เที่ยง ๑ ความเข้าใจคลาดเคลื่อนในสิ่งที่ไม่เป็นตัวตนว่า เป็นตัวตน ๑) และเนื้อหาของสูตรที่เป็นโงทาน คือ อินทริย์ ๔ (สดี ๑ สมာธิ ๑ วิริยะ ๑ ปัญญา๑) สงเคราะห์เข้าใจในสังจะ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธและมรรคอีกทีหนึ่ง เป็นวิธีการตีความธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เช่นกับราชสีห์

๔) ทิสาลอจนนัย

ทิสาลอจนนัย หมายถึง นัยแห่งการพิจารณาคุณธรรมทั้งหมด (๑๘ ประการ คือ มูลบท ๔ อกุศลมูล ๓ กุศลมูล ๓ วิปัลลาส ๔ และอินทริย์ ๔) ซึ่งเป็นกุศลและอกุศลตามที่ได้แสดงมาแล้วในนัยทั้ง ๓ ข้างต้น

๕) อังกุสนัย

อังกุสนัย ได้แก่ นัยแห่งการนำเอาทิสาธรรมทั้งหมด ที่พิจารณาแล้วตามนัยแห่งทิสาลอจนนัยนั้น ไปในนัยทั้ง ๓ ข้างต้น เหมือนกับการเกี่ยวดิงมัดดูอย่างใดอย่างหนึ่งที่ต้องการไปสู่สถานที่ต้องการด้วยตะขอ ทิสาลอจนนัยและอังกุสนัยนี้ ไม่มีเนื้อหาต่างหากของตนเอง แต่เป็นเหมือนเครื่องมือในการพิจารณาตรวจสอบธรรมทั้งหลายด้วยจิตแล้วนำไปด้วยจิตในนัย ๓ ข้างต้น เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า โวหารนัยและกรรมนัย เพราะเป็นเพียงโวหารคือ การดูการนำไปและ

กิริยาการคือ การดู การนำไปเท่านั้น^{๔๒} อย่างไรก็ตาม นัยทั้ง ๕ นั้น เป็นเครื่องมือสำหรับวิเคราะห์พระสูตรเพื่อค้นหาวิเคราะห์ถึงองค์ธรรมที่เป็นรากเหง้าของธรรมทั้งฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดี ทั้งยังเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาตรวจสอบความถูกต้องแห่งการอธิบายความธรรมด้วย

(๓) ศาสนบัญญัติ

ศาสนบัญญัติ หมายถึง วิธีการกล่าวแสดงธรรม อธิบายความให้เหมาะสมกับอรรถาธิบายของเวไนยสัตว์ ให้มีหลักในการอธิบายความพุทธพจน์ได้อย่างถูกต้องตามพุทธประสงค์ เป็นการแสดงธรรมหรือกล่าวอธิบายธรรมตามความเหมาะสมกับอุปนิสัย อรรถาธิบายของผู้ฟัง คำนึงถึงผู้ฟังเป็นหลัก เพื่อให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจในสิ่งที่สอนมากที่สุด หลักการนี้ ไม่ง่ายนัก หากจะนำมาใช้ในปัจจุบัน เพราะอรรถาธิบายของมนุษย์นั้น หยั่งรู้ได้ยากสำหรับคนธรรมดาที่ไม่มีคุณสมบัติพิเศษที่จะสามารถหยั่งรู้ได้ โดยได้จำแนกประเภทของพระสูตรต่าง ๆ ที่มาในพระบาลี (ซึ่งถือว่าเป็นที่ตั้งแห่งมูลบท ๑๘ ประการ) ออกเป็น ๔ กลุ่มหลัก แล้วจำแนกละกันระหว่างสูตรทั้ง ๔ กลุ่ม จึงเป็นสูตรทั้งหมด ๑๖ ประเภท และใช้เป็นกรอบในการตีความ อธิบายธรรมว่าจัดอยู่ในสูตรประเภทไหน ดังนี้^{๔๓}

๑) สังกิลเภสภาคิยสูตร คือ สูตรที่มีเนื้อหากกล่าวถึงธรรมที่เป็นส่วนแห่งความเศร้าหมองทั้งหลาย

๒) วาสนาภาคิยสูตร คือ สูตรที่มีเนื้อหากกล่าวถึงธรรมที่เป็นส่วนแห่งความดี ความผ่องใส

๓) นิพเพชภาคิยสูตร คือ สูตรที่มีเนื้อหากกล่าวถึงธรรมที่เป็นส่วนแห่งการตรัสรู้

๔) อเสกขภาคิยสูตร คือ สูตรที่มีเนื้อหากกล่าวถึงธรรมที่เป็นส่วนการจบการศึกษาแล้ว

๕) สังกิลเสวาสนาภาคิยสูตร คือ สูตรที่มีเนื้อหากกล่าวถึงธรรมที่เป็นส่วนของทั้งความเศร้าหมองและความดี

๖) สังกิลเสสนิพเพชภาคิยสูตร คือ สูตรที่มีเนื้อหากกล่าวถึงธรรมที่เป็นส่วนของทั้งความเศร้าหมองและการตรัสรู้

๗) สังกิลเสอเสกขภาคิยสูตร คือ สูตรที่มีเนื้อหากกล่าวถึงธรรมที่เป็นส่วนของทั้งความเศร้าหมองและการไม่ต้องศึกษาต่อไป

๘) สังกิลเสสนิพเพชอเสกขภาคิยสูตร คือ สูตรที่มีเนื้อหากกล่าวถึงธรรมที่เป็นส่วนของทั้งความเศร้าหมอง การตรัสรู้ และการไม่ต้องศึกษาต่อไป

^{๔๒} คุณารักษ์ นพคุณ. เนตติปกรณ์แปล และ เนตติสารัตถทีปนี. หน้า ๒๖๗-๒๗๑.

^{๔๓} เนตติ. (บาลี) ๘๕-๑๑๑/๑๒๔-๑๖๑, คุณารักษ์ นพคุณ, แปล, เนตติปกรณ์แปล และ เนตติสารัตถทีปนี, หน้า ๒๗๔-๒๗๗.

๕) สังกิเลสวาสนานิพเพธกคิยสูตร คือ สูตรที่มีเนื้อหากล่าวถึงธรรมที่เป็นส่วนของ ทั้งความเศร้าหมอง ความดี และการตรัสรู้

๑๐) วาสนานิพเพธกคิยสูตร คือ สูตรที่มีเนื้อหากล่าวถึงธรรมที่เป็นส่วนของความดี และการตรัสรู้

๑๑) ตัณหาสังกิเลสภคิยสูตร คือ สูตรที่มีเนื้อหากล่าวถึงธรรมที่เป็นส่วนความเศร้า หมองเพราะตัณหา

๑๒) ติฎฐิสังกิเลสภคิยสูตร คือ สูตรที่มีเนื้อหากล่าวถึงธรรมที่เป็นส่วนของความเศร้า หมองเพราะความเห็นผิด

๑๓) ทูจจริตสังกิเลสภคิยสูตร คือ สูตรที่มีเนื้อหากล่าวถึงธรรมที่เป็นส่วนของความ เศร้าหมองเพราะความประพฤติดิ

๑๔) ตัณหาโวทานภคิยสูตร คือ สูตรที่มีเนื้อหากล่าวถึงธรรมที่เป็นส่วนแห่งความ หมดจกจากตัณหา

๑๕) ติฎฐาโวทานภคิยสูตร คือ สูตรที่มีเนื้อหากล่าวถึงธรรมที่เป็นส่วนแห่งความหมด จกจากความเห็นผิด

๑๖) ทูจจริตโวทานภคิยสูตร คือ สูตรที่มีเนื้อหากล่าวถึงธรรมที่เป็นส่วนแห่งความ หมดจกจากความประพฤติดิ

อีกนัยหนึ่ง ตามนัยแห่งสาสนปฏิฐาน ท่านยังจำแนกพระสูตรบรรดาที่มาในพระบาลี อย่างพิสดาร โดยถือเอาเนื้อหาสาระในพระสูตรเป็นหลัก ออกเป็นอีก ๒๘ ประเภท ดังนี้ (๑) โลกีย สูตร สูตรที่ว่าด้วยโลกียธรรม (๒) โลกุตตรสูตร สูตรที่ว่าด้วยโลกุตตรธรรม (๓) โลกียโลกุตตรสูตร สูตรที่ว่าด้วยโลกียธรรมและโลกุตตรธรรม (๔) สัตตตชยฐานสูตร สูตรที่ว่าด้วยสัตว์หรือบุคคล (๕) รัมมชยฐานสูตร สูตรที่ว่าด้วยธรรม (๖) สัตตธัมมชยฐานสูตร สูตรที่ว่าด้วย

สัตว์และธรรม (๗) ญาณสูตร สูตรที่ว่าด้วยความรู้ (๘) ญะยสูตร สูตรที่ว่าด้วยสิ่งที่ ครอบรู้ (๙) ญาณญะยสูตร สูตรที่ว่าความรู้และสิ่งที่ครอบรู้ (๑๐) ทัสสนสูตร สูตรที่ว่าด้วยโศดาปัตติ มรรคและโศดาปัตติผล (๑๑) ภาวนาสูตร สูตรที่ว่าด้วยพระเสกขะและอเสกขะที่เหลือ (๑๒) ทัสสน ภาวนาสูตร สูตรที่ว่าด้วยโศดาปัตติมรรค โศดาปัตติผล และพระเสกขะ อเสกขะที่เหลือ (๑๓) สกวจนสูตร สูตรที่ว่าด้วยถ้อยคำของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (๑๔) ปรวจนสูตร สูตรที่ว่าด้วยวัจนะของ ผู้อื่นจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (๑๕) สกปรวจนสูตร สูตรที่ว่าด้วยวัจนะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และของบุคคลอื่น ๆ (๑๖) วิสัชชนียสูตร สูตรที่ว่าด้วยปัญหาที่ควรตอบ (๑๗) อวิสัชชนียสูตร สูตร ที่ว่าด้วยปัญหาที่ไม่ควรตอบ (๑๘) วิสัชชนียวิสัชชนียสูตร สูตรที่ว่าด้วยปัญหาที่ควรตอบและไม่ ควรตอบ (๑๙) กัมมสูตร สูตรที่ว่าด้วยเหตุ (๒๐) วิปากสูตร สูตรที่ว่าด้วยผลแห่งเหตุ (๒๑) กัมมวิ

ปากสูตร สูตรที่ว่าเหตุและผล (๒๒) กุศลสูตร สูตรที่ว่าด้วยกุศล (๒๓) อกุศลสูตร สูตรที่ว่าด้วยอกุศล (๒๔) กุศลากุศลสูตร สูตรที่ว่าด้วยกุศลและอกุศล (๒๕) อนุญาตสูตร สูตรที่ว่าด้วยข้ออนุญาต (๒๖) ปฏิขิตตสูตร สูตรที่ว่าด้วยข้อห้าม (๒๗) อนุญาตปฏิขิตตสูตร สูตรที่ว่าด้วยข้ออนุญาตและข้อห้าม (๒๘) ถวสูตร สูตรว่าด้วยการสรรเสริญหรือการชมเชย^{๔๔}

นอกจากนี้ ท่านยังได้จำแนกลักษณะสูตรที่มาในอรรถกถาและฎีกาทั้งหลาย ออกเป็น ๑๖ ประเภท โดยแบ่งเป็น ๔ หมวด ดังนี้ หมวดที่ ๑ มี ๔ ประเภท คือ (๑) สังกิเลสภคิยสูตร (๒) วาสนาภคิยสูตร (๓) นิพเพธภคิยสูตร (๔) อเสกขภคิยสูตร หมวดที่ ๒ มี ๖ ประเภท คือ (๕) สังกิเลสวาสนาภคิยสูตร (๖) สังกิเลสนิพเพธภคิยสูตร (๗) สังกิเลสอเสกขภคิยสูตร (๘) วาสนานิพเพธภคิยสูตร (๙) วาสนาอเสกขภคิยสูตร (๑๐) นิพเพธอเสกขภคิยสูตร หมวดที่ ๓ มี ๔ ประเภท คือ (๑๑) สังกิเลสวาสนานิพเพธภคิยสูตร (๑๒) สังกิเลสวาสนาอเสกขภคิยสูตร (๑๓) สังกิเลสนิพเพธอเสกขภคิยสูตร (๑๔) วาสนานิพเพธอเสกขภคิยสูตร หมวดที่ ๔ มี ๒ ประเภท คือ (๑๕) สัพพภคิยสูตร (๑๖) อสัพพภคิยสูตร^{๔๕}

ศาสนปฏิฐาน เป็นหลักการหรือเป็นกรอบในการพิจารณาศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาธรรมที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาว่า จัดอยู่ในพระสูตรประเภทไหน ตามลักษณะพระสูตรที่ท่านพระมหากัจจายนะได้จำแนกไว้เป็นแบบอย่างในคัมภีร์เนตติปกรณ์ โดยได้ยกเอาพระบาลีที่เป็นพระดำรัสของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าขึ้นมาเป็นตัวอย่างแล้ววิเคราะห์ชี้ให้เห็นว่า พระพุทธพจน์ดังกล่าว นั้น เป็นสูตรประเภทไหน เช่น โอวาทปาฏิโมกข์ที่ว่า การไม่ทำความชั่วทั้งปวง การทำความดีให้ถึงพร้อม การทำจิตใจของตนให้ผ่องใส นี่เป็นคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พุทธพจน์จัดเป็นอนุญาตปฏิขิตตสูตร คือ เป็นสูตรที่มีเนื้อหาทั้งที่เป็นข้ออนุญาตและข้อห้ามในสูตรเดียวกัน^{๔๖} อย่างไรก็ตาม แม้ท่านจะจำแนกพระสูตรออกเป็นเอนกประการดังกล่าวก็ตาม แต่กรอบสำหรับการจำแนกพระสูตรดังกล่าว นั้น มีเพียง ๑๘ ประการ เรียกว่า มูลบท ๑๘ แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายดี เรียกว่า กุศลมี ๙ ประการคือ (๑) สมณะ (๒) วิปัสสนา (๓) อโลกะ (๔) อโทสะ (๕) อโมหะ (๖) อสุกสัจจญา (๗) ทุกขสัจจญา (๘) อนิจจสัจจญา (๙) อนัตตสัจจญา ส่วนฝ่ายไม่ดี เรียกว่า อกุศล มี ๙ ประการเช่นกัน คือ (๑) ตัณหา (๒) อวิชชา (๓) โลภะ (๔) โทสะ (๕) โมหะ (๖) สุกสัจจญา (๗) สุขสัจจญา (๘) นิจจสัจจญา (๙) อัคตาสัจจญา^{๔๗}

^{๔๔} เนตติ. (บาลี) ๑๑๒-๑๒๕/๑๖๑-๑๘๗, อนุวาทิกน นพคุณ, แปล, เนตติปกรณ์แปล และ เนตติสารัตถทีปนี, หน้า ๒๗๕-๒๗๖.

^{๔๕} อนุวาทิกน นพคุณ, แปล, เนตติปกรณ์แปล และ เนตติสารัตถทีปนี, หน้า ๒๗๕.

^{๔๖} เนตติ. (บาลี) ๑๒๔/๑๘๖.

^{๔๗} เนตติ. (บาลี) ๓/๓.

มูลบท ทั้ง ๑๘ ประการดังกล่าวนี้ ถือว่าเป็นกรอบในการตีความของพระมหากัจจายนะ ที่ท่านใช้ในการตีความอธิบายความธรรมที่มีเนื้อหาในพระสูตรที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเทศนาไว้ โดยใช้มูลบททั้ง ๑๘ ประการเป็นแวนในสอดคล้องวิชัยธรรมนั้น ๆ นอกเหนือไปจากหลักหาระ และนัยที่ได้ไว้แล้วข้างต้น

สรุปได้ว่า ตามคัมภีร์เนตติปกรณ์ หลักหาระทั้งหลายเป็นการอธิบายธรรมมุ่งเน้นไปในทางพยัญชนะมากกว่ามุ่งอรรถะหรือเนื้อหาสาระที่เป็นแก่นธรรม ส่วนนัยและสาสนปฏิฐานนั้นมุ่งเน้นหนักไปในอรรถะและตรวจสอบความถูกต้องของการอธิบายโดยมีกรอบในการวินิจฉัยที่ชัดเจน แต่กระนั้นก็ตาม หากพิจารณาตามหลักการของหาระทั้งหมดแล้ว มีนัยแห่งอรรถะและพยัญชนะ ตลอดถึงการตรวจสอบวินิจฉัย ไม่ได้มุ่งเน้นที่จะจัดเป็นหมวดหมู่เหมือนในหลักสาสนปฏิฐาน ที่มุ่งจัดเป็นหมวดหมู่ตามลักษณะเนื้อหาของแต่ละสูตรเป็นหลัก

๓.๓.๕ ธรรมที่เป็นหลักการและเกณฑ์ตัดสินการตีความ

หลักธรรมที่ถือได้ว่าเป็นทั้งหลักการตีความและเป็นเกณฑ์ตัดสินการตีความในตัวเอง ควรนำมากล่าวสรุปไว้เพื่อให้เห็นรูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทชัดเจนยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลักธรรมที่จะกล่าวถึงนี้ จากการศึกษาวิเคราะห์ข้างต้น จะเห็นว่า เป็นหลักธรรมที่ได้รับการกล่าวอ้างถึงและเป็นที่ยอมรับว่า หากการอธิบายความตีความธรรมแล้วอยู่ในขอบเขตของหลักธรรมเหล่านี้ถือว่า การตีความนั้นถูกต้อง หลักธรรมที่ว่านี้ คือ

๑) มัชฌิมาปฏิปทา^{๘๘}

มัชฌิมาปฏิปทา หมายถึง ข้อปฏิบัติ แนวทางปฏิบัติแบบเป็นกลาง บางทีเรียกว่า ทางสายกลาง โดยส่วนใหญ่ จะหมายถึง อริยมรรค ๘ ประการ เป็นหลักปฏิบัติเพื่อเข้าสู่พระนิพพานโดยตรง เพราะเป็นแนวทางที่ไม่ซ่องแวงความสุดโต่งด้านใดด้านหนึ่งตามนัยแห่งธัมมจักกัปปวัตตนสูตร^{๘๙} ตามนัยความหมายนี้ ถือได้ว่า มัชฌิมาปฏิปทานี้สามารถใช้เป็นเกณฑ์ตัดสินการตีความได้ด้วย เพราะหากมีการตีความที่ขัดกับแนวทางการบรรลุเป้าหมายสูงสุด ถือว่าขัดกับหลักมัชฌิมาปฏิปทานี้ การตีความนั้น ไม่ถูกต้อง อย่างไรก็ตาม แม้เนื้อหาในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร จะมุ่งเน้นความเป็นกลางระหว่างการประพฤติปฏิบัติสุดโต่ง ๒ ประการ คือการหมกหมุ่นในกามคุณ และการทำตนให้ลำบากก็ตาม มัชฌิมาปฏิปทา หากนำมาใช้ในฐานะเป็นแนวคิดในการตีความ จะใช้ในความหมายว่า การวางตนเป็นกลาง เป็นการไม่ลำเอียงไปตามความคิดเห็นของตนเอง (อัตตาริปปิทย) และไม่ลำเอียงไปตามเสียงข้างมาก (โลกาธิปปิทย) หากแต่ให้มองโดยองค์รวมและ

^{๘๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑.

^{๘๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓-๑๗/๒๐-๒๕.

ให้ความสำคัญแก่ปัจจัยร่วมที่จะทำให้ได้ความหมายที่ถูกต้องสมบูรณ์ (ธรรมาธิปไตย) เป็นสำคัญ จะเห็นความหมายลักษณะนี้ได้ชัดจากการทรงแสดงพระธรรมเทศนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่มีรูปแบบ เทคนิค วิธีที่หลากหลายเพราะทรงให้ความสำคัญแก่ปัจจัยรอบด้านทั้งด้านบุคคล ธรรม และสภาพแวดล้อม โดยทรงมุ่งถึงผลที่ผู้ฟังควรได้หลังจากฟังธรรมแล้วเป็นประการสำคัญ

๒) ปฏิกิจสมุปบาท^{๕๐}

หลักคำสอนเรื่อง ปฏิกิจสมุปบาท แสดงให้เห็นลักษณะพิเศษของการตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาที่มุ่งแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงแห่งเหตุปัจจัยของสรรพสิ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องการชี้ให้เห็นกระบวนการเกิดและกระบวนการดับแห่งความทุกข์ว่ามีเหตุปัจจัยทำให้เกิดและดับ ไม่ใช่เป็นการเกิดขึ้นและดับไปโดยไม่มีเหตุปัจจัย หรืออีกนัยหนึ่ง กระบวนการเกิดขึ้นแห่งความรู้ (วิชา) และกระบวนการดับแห่งความไม่รู้ (อวิชา) ส่วนมีเหตุปัจจัย หากความรู้เกิดขึ้น ความทุกข์ดับ แต่ถ้าความไม่รู้เกิดขึ้น ความทุกข์ก็เกิดขึ้น ในการศึกษาตีความในพระพุทธศาสนา จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องใช้แนวความคิดนี้ คือ การเชื่อมโยง หรือ การอิงอาศัยกันและกันนี้เป็นกรอบในการตีความ แล้วปรับประยุกต์ใช้เพื่อเชื่อมโยงปัจจัยร่วมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ไม่มองข้ามความสำคัญของปัจจัยร่วมอย่างใดอย่างหนึ่งที่จะให้ได้ความหมายที่สมบูรณ์ หากแต่ให้เล็งเห็นความสำคัญแห่งความเป็นเหตุปัจจัยที่จะให้ความหมายที่สมบูรณ์และความถูกต้องแห่งหลักคำสอนให้มากที่สุด

๓) อริยสัจ ๔^{๕๑}

อริยสัจ ๔ เป็นหลักคำสอนที่แสดงความเป็นเหตุเป็นผล ถือว่าเป็นหลักคำสอนที่สามารถเป็นได้ทั้งกรอบคิดในการตีความและเกณฑ์ตัดสิน ตรวจสอบความถูกต้องของการตีความ คัมภีร์เนติปริภคณ์และปฏิโกปเทศ ถือว่า อริยสัจ ๔ นี้เป็นสูตรสำหรับเทียบเคียง ตรวจสอบ เพราะเป็นที่รวมแห่งคำสอนด้านการปฏิบัติเพื่อเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ในกรณีที่มีการตีความโดยอ้างบุคคลหรืออ้างคัมภีร์ หากการตีความนั้นมีเหตุมีผลและเป็นไปเพื่อความดับทุกข์ จึงจะถือว่าการตีความที่ถูกต้อง ซึ่งสอดคล้องกับพระดำรัสที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถึงคำสอนของพระองค์ว่า ทรงสอนเรื่องทุกข์และความดับแห่งทุกข์เท่านั้น

๔) วิภังขวาท^{๕๒}/โยนิโสมนสิการ^{๕๓}

^{๕๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓/๖.

^{๕๑} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๐๓๓/๕๘๔.

^{๕๒} อจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๕๔/๒๒๑,

^{๕๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๑/๒๑-๒๓/๒๑-๒๖.

วิภาษวาท ไม่ใช่เป็นหลักคำสอน แต่เป็นพุทธวิธีในการสอนและลักษณะสำคัญของการสอนประการหนึ่งของพระพุทธศาสนา เป็นหลักที่สะท้อนมาจากหลักคำสอนเรื่องมัชฌิมาปฏิปทา และปฏิจจนสมุปบาท วิภาษวาทจึงเป็นรูปแบบการตีความในพระพุทธศาสนา ที่ต้องมองอย่างรอบด้าน จึงต้องอาศัยการจำแนกแยกแยะรายละเอียด ปัจจัย และองค์ประกอบต่างๆ ซึ่งต้องใช้ความพินิจพิเคราะห์อย่างแยบยล คำสอนเรื่อง อริยสัจ ๔ มัชฌิมาปฏิปทา และปฏิจจนสมุปบาท ดังกล่าวข้างต้น ล้วนแสดงให้เห็นถึงความเป็นวิภาษวาททั้งสิ้น ซึ่งหลักธรรมที่จำเป็นในการตีความลักษณะนี้คือ “โยนิโสมนสิการ” ความเป็นวิภาษวาท นอกจากจะเห็นได้จากหลักคำสอนดังกล่าวแล้ว ยังมีหลักคำสอนอื่น ๆ ที่แสดงความเป็นวิภาษวาท เช่น การจำแนกแสดงชั้น ๕ เพื่อชี้ให้เห็นว่าความเป็นอนัตตา ความไม่มีความเป็นตัวตนแท้จริงของมนุษย์ในอนัตตลักษณะสูตร^{๕๔} และจำแนกแสดงถึงวาจาที่ควรพูด และไม่ควรพูดในอภัยราชกุมารสูตร^{๕๕} เป็นต้น ไม่เพียงเท่านั้น พระมหากัจจายนะเถระยังได้แสดงวิภาษวาทในคัมภีร์เนตติปริกขณ์และเปฏุโกปเทศ สะท้อนให้เห็นถึงการตีความอย่างชัดเจน ในหลักหาระ เพราะเป็นการวิเคราะห์แยกแยะให้เห็นถึงประเด็นย่อยต่าง ๆ เพื่อใช้อธิบายความตีความหลักธรรม เช่น หลักเทศนาหาระ ที่วางกรอบในการตีความอธิบายไว้คือ การตีความต้องชี้ให้เห็นโทษข้อดี ทางออก ผล วิธีการ และการโน้มน้าวชักจูงชวนให้ลงมือทำ หากสามารถอธิบายได้ครอบคลุมทั้งหมดประเด็นนี้ ถือว่า เป็นการอธิบายที่ใกล้เคียงและตรงกับพระพุทธประสงค์มากที่สุด

๔.๑.๕ หลักการตีความตามแนวของนักปราชญ์พุทธ

โดยปกติการตีความที่ปรากฏอยู่ทั่วไปมีหลากหลายรูปแบบหลากหลายแนวแล้วแต่ความถนัดและความประสงค์ของผู้ตีความใครถนัดชำนาญอย่างก็ตีความไปตามที่ตนถนัดและชำนาญ หรือตนประสงค์จะอธิบายในแง่ใดมุมใดก็ตีความไปในแง่นั้นมุนั้น จึงทำให้แนวการตีความมีมากจนยากที่จะกำหนดได้ แม้การตีความพุทธศาสนาสุภายิตที่ปรากฏตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันก็มีหลายรูปแบบหลายแนว แต่พอกำหนดจับหลักสำหรับศึกษาแนวการตีความของท่านได้เป็น ๕ แนวด้วยกัน คือ ๑) ตีความตามพยัญชนะ ๒) ตีความตามข้อเท็จจริง ๓) ตีความตามความรู้ ๔) ตีความตามความเชื่อ ๕) ตีความตามกระแส (นวยุค)

การตีความตามพยัญชนะ คือ การตีความหรือไขความไปตามตัวอักษรหรือศัพท์ที่ปรากฏเพื่อขยายความให้กว้างออกไป หรือเพื่อให้เกิดความชัดเจน โดยใช้ความรู้ทางหลักภาษาแยกแยะศัพท์ออกไปว่ามาจากเครื่องปรุงอะไร เป็นศัพท์ประเภทใด เป็นต้น ส่วนใหญ่จะใช้คำว่า “คือ , ได้แก่, หมายถึง, หมายความว่า” เป็นเครื่องแสดงถึงการอธิบายขยายความคำหรือศัพท์ที่การ

^{๕๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐-๒๔/๒๓-๓๑.

^{๕๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๓-๘๖/๘๔-๘๕.

ตีความ เช่น การตีความพระพุทธรูปเรื่องจิต ก็อธิบายความไปตามทำนองว่า “คำว่า จิต ในที่นี้ แปลว่า ธรรมชาติที่นึกคิดอารมณ์, ธรรมชาติที่รู้อารมณ์, ธรรมชาติที่วิจิตร, ธรรมชาติที่ตั้งสมกุศล เป็นต้น หรือแปลว่า ความคิด ก็ได้ แต่โดยทั่วไปเรียกจิตว่า จิต อันจิตนี้มีลักษณะรับ จำ คิด รู้อารมณ์ ต่างๆที่ผ่านเข้ามาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ” การตีความเช่นนี้เรียกว่า การตีความตามพยัญชนะหรืออักษรที่ปรากฏ โดยยกคำหรือข้อความที่ต้องการตีความเป็นบทตั้งแล้วแปลวิเคราะห์ให้ความหมาย หรือขยายความไปอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายๆอย่าง ทำให้คำหรือข้อความนั้นๆ เป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้งชัดเจน การตีความแนวนี้เป็นที่นิยมมาแต่โบราณ แม้การตีความสมัยปัจจุบันก็นิยมเดินตามแนวนี้

การตีความตามข้อเท็จจริง คือ การตีความไปตามเรื่องตามเหตุการณ์ที่มีจริงเป็นจริง ซึ่งเป็นเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตที่ผ่านมาแล้ว โดยอิงข้อเท็จจริงที่เกิดในยุคสมัยนั้นๆ ไม่แสดงความคิดเห็นหรือข้อความที่ขัดแย้งข้อเท็จจริงเพิ่มเติมเข้าไป ทำนองว่าไปตามเนื้อผ้า ผิดถูกเป็นเรื่องของข้อเท็จจริง ไม่ใช่เรื่องสันนิษฐานหรือคาดเดาเอา การตีความแนวนี้ผู้ตีความจำต้องสร้างความคิดความรู้สึกของตนย้อนยุค ไปให้ถึงกาลเวลาที่เรื่องหรือเหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นจึงจะสามารถตีความได้ชัดเจนถูกต้องตามข้อเท็จจริง หากนำความคิด ความรู้สึก หรือสิ่งที่ปรากฏในปัจจุบันเข้าไปจับหรือตีความ ย่อมไม่ตรงกับข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นจริง เพราะต่างยุคต่างสมัยกัน เช่น เรื่องการประสูติของพระพุทธเจ้าที่เมื่อประสูติแล้วสามารถดำเนินได้ ๗ ก้าว เรื่องพระเวททัตถูกแผ่นดินสูบ เรื่องสัตว์พูดได้ในชาดกต่างๆ เรื่องพุทธวิสัย เรื่องยมกปาฏิหาริย์ เป็นต้น เรื่องเหล่านี้เป็นข้อเท็จจริงที่ต้องอาศัยการตีความด้วยความรอบรู้และรอบคอบ เป็นเรื่องภูมิปัญญาระดับสูง มิฉะนั้นจะกลายเป็นการตีความไปตามความเชื่อหรือทัศนส่วนตัวไป

การตีความตามความรู้ คือ การตีความตามความรู้ความเข้าใจพื้นฐาน ประสบการณ์ หรือตามตรรกะของตน กล่าวคือตนมีความรู้ความเข้าใจหรือมีประสบการณ์เช่นใด ก็มักจะตีความไปในทางนั้น เช่น การตีความในพระไตรปิฎก คนที่มีความรู้เรื่องวิทยาศาสตร์ก็มักจะมองว่าคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์ เข้าได้กับหลักวิทยาศาสตร์ เมื่อมีการตีความหรืออธิบายสาระแห่งข้อความอย่างใดอย่างหนึ่งก็มักจะให้นำหนักและอธิบายความไปในแนววิทยาศาสตร์ ตามความรู้และความเข้าใจของตน คนที่เป็นแพทย์ก็มักจะตีความให้มีน้ำหนักและเน้นไปในทางที่วิชาการแพทย์ ก็มองว่าข้อนี้เรื่องนี้เกี่ยวข้องกับทางการแพทย์กลมกลืนกับการแพทย์ เป็นต้น เรียกว่ามองไปตามมุมมองของตน เรื่องเดียวกันแต่มองเห็นต่างกันตามความรู้ความเข้าใจอันเป็นพื้นฐานของตน การตีความแบบนี้จะถึงหรือไม่ถึง ถูกหรือไม่ถูก ก็อยู่ที่ความรู้ของผู้ตีความ อาจถูกต้องทั้งหมดหรือไม่ถูกเลย หรือถูกเป็นบางส่วนหรือผิดเป็นบางส่วนก็ได้ ข้อนี้ผู้ที่รู้กว่า เข้าใจกว่า หรือเข้าถึงเรื่องหรือข้อธรรมนั้นๆมากกว่าเท่านั้นจึงจะตัดสิน การตีความแบบนี้จึงมีทั้งคู่คนทั้งโทษแล้วแต่

กรณี ๆ การตีความตามความเชื่อ คือการตีความไปตามศรัทธาและทัศนะของตน กล่าวคือตนมีความเชื่อและความคิดเห็นเช่นนั้นเช่นนั้นเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ปักธงไว้ล่วงหน้าแล้วว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ เพราะฉะนั้นจึงตีความไปตามความเชื่อและความคิดเห็นนั้น พร้อมเพิ่มเติมความเชื่อและความคิดเห็นของตนผสมเข้าไป เช่นตีความเรื่องนรกสวรรค์ เรื่องบุญบาป เรื่องการทำดีทำชั่ว เป็นต้น ซึ่งมีความเชื่อและคิดเห็นว่าสิ่งเหล่านี้มีจริงเป็นจริง ก็จะตีความด้วยการอธิบายขยายความไปอย่างกว้างขวางเพื่อแสดงให้เห็นว่าสิ่งเหล่านี้มีจริงเป็นจริง แต่ถ้าไม่เชื่อก็จะตีความไปในทางตรงกันข้าม ด้วยการอธิบายเหตุผลนานาประการ เพื่อให้เห็นว่าสิ่งเหล่านี้ไม่มีจริงไม่เป็นจริง การตีความแบบนี้มีปรากฏอยู่ทั่วไป เป็นการตีความแบบเข้าข้างตนเอง ซึ่งอาจจะถูกหรือผิดก็ได้ เช่นเดียวกับการตีความตามความรู้ แต่ก็มีทั้งคุณและโทษอยู่ คือหากผู้ตีความเป็นผู้คงแก่เรียน เป็นผู้ที่ยกยอรับกันทั่วไป แต่ชอบยึดถือความคิดของตนเป็นใหญ่ ปฏิเสธความคิดเห็นของคนอื่น ไม่รับรู้ความคิดเห็นของใคร เมื่อตีความหรืออธิบายเรื่องใดไป ผู้คนก็จะเชื่อและถือเป็นแนวทางอ้างอิง หากการตีความของผู้นั้นถูกต้องตรงข้อเท็จจริงก็เป็นคุณ หากไม่ถูกต้องก็เป็นโทษ เพราะเป็นเหตุให้คนหลงผิด และเดินทางผิดไปด้วย

การตีความตามกระแส คือการตีความไปตามเรื่องหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ตีความเพื่อให้เข้ากับเหตุการณ์ พยายามอธิบายโน้มน้าวเข้าหาเหตุการณ์ เช่นกระแสสังคมในขณะนั้น นิยมถวายสังฆทาน ก็อธิบายขยายความเรื่องการสังฆทานว่ามีประโยชน์มีอานิสงส์อย่างนั้นอย่างนี้ ทำให้ผู้คนถวายสังฆทานกันมากขึ้น หรือกระแสสังคมกำลังรณรงค์เรื่องการงดสูบบุหรี่ ก็นำข้อความที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้มาขยายความ เพื่อให้เห็นโทษของสุราและบุหรี่ ทำให้ผู้คนคล้อยตามสามารถงดสูรงดบุหรี่ได้ เป็นต้น อย่างนี้เรียกว่าตีความตามกระแส การตีความตามกระแสนี้เป็นที่นิยมในหมู่นักเทศน์นักบรรยายธรรมตลอดมา เพื่อแสดงให้เห็นว่าเป็นคนทันสมัย ทันเหตุการณ์ สามารถนำเหตุการณ์ในปัจจุบันมาประกอบการอธิบายข้อธรรมได้อย่างเหมาะสม และมักจะถูกอกถูกใจผู้ฟังไม่น้อย การตีความแบบนี้ย่อมมีความเสี่ยงต่อการความผิดพลาดเสียหายต่อพระศาสนาอยู่ไม่น้อย หากการตีความแบบนี้มุ่งให้ลูกใจสังคม มากกว่าความถูกต้องข้อเท็จจริง เพราะกระแสสังคมนั้นนิยมความถูกต้องมากกว่าถูกธรรมเป็นพื้นฐานอยู่แล้วเมื่อตีความไหลลื่นตามกระแส เช่นนั้นก็อาจละเมิดไปก็ได้ แต่หากการตีความแบบนี้เป็นไปอย่างรอบรู้และรอบคอบ ประกอบกับถูกต้องตามข้อเท็จจริง โดยอิงกระแสและเหตุการณ์ปัจจุบันเป็นฐาน ก็ย่อมให้การตีความนั้นบรรลุผลสมปรารถนาและมีคุณค่าแก่การจดจำนำไปสืบสานให้เป็นรูปธรรมต่อไป การตีความ ๕ แนวเหล่านี้อาจถูกหลักถูกเกณฑ์บ้าง ไม่ถูกหลักเกณฑ์บ้าง แต่ก็มีปรากฏให้เห็นตลอดไป

ตราบเท่าที่ยังมีการตีความกันอยู่ และตราบเท่าที่หลักเกณฑ์การตีความที่ถูกต้องเป็นที่ยอมรับเป็นสากลยังไม่แพร่หลายและยังไม่ได้ศึกษาเรียนรู้แล้วนำไปปฏิบัติกันอย่างจริงจังและอย่างทั่วถึง^{๕๖}

๔.๑.๖ รูปแบบการตีความพุทธศาสนสุภาษิต

การตีความพุทธศาสนสุภาษิตเท่าที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่างๆ ซึ่งบูรพาจารย์ได้แสดงให้เห็นหลายรูปแบบ มีทั้งแบบสั้นพอเข้าใจใจความได้ มีทั้งแบบยาวซึ่งขยายความออกไปโดยพิสดารครอบคลุมเนื้อหาทั้งหมด ซึ่งแต่ละรูปแบบก็อยู่ในขอบเขตแห่งการตีความทั้งสิ้น แต่เมื่อจะประมวลกล่าวถึงรูปแบบแห่งการตีความพุทธศาสนสุภาษิตทั่วไปอาจได้เป็น ๔ รูปแบบ คือ ๑) แบบจำกัดความ ๒) แบบขยายความ ๓) แบบอธิบายความ และ ๔) แบบวินิจฉัยความ

การตีความแบบจำกัดความ คือตีความโดยการกำหนดความหมาย ให้ความหมายอย่างกะทัดรัด เป็นการกำหนดครอบคลุมความหมายไว้พอเป็นสังเขปเพื่ออธิบายขยายความต่อไป

การตีความแบบขยายความ คือการตีความด้วยการขยายประเด็นความที่จำกัดความไว้แล้วชัดเจนกระจ่างขึ้น โดยขยายใจความ แยกแยะเนื้อหา หรือตั้งประเด็นอธิบายไว้เป็นข้อๆ

การตีความแบบอธิบายความ คือการตีความด้วยการอธิบายคำจำกัดความ หรือประเด็นความที่ขยายแยกแยะไว้แล้วให้พิสดารกว้างขวางออกไปจนถึงที่สุด จนเกิดความสมบูรณ์ ได้เนื้อหาสาระ สามารถมองเห็นข้อความนั้นๆ ได้อย่างชัดเจน เข้าใจอย่างถ่องแท้ ไม่มีข้อเคลือบแคลงสงสัยหรือปมโต้แย้งได้ ในคำอธิบายนั้นประกอบด้วยเนื้อหาที่มีการคิดวิเคราะห์ มีเหตุผล มีประเด็นข้อปลีกย่อย มีรายละเอียด มีอุปมา มีตัวอย่าง และมีการจัดลำดับการอธิบายอย่างมีระบบ เรียบเรียงเนื้อหากลมกลืนรับกันสมกัน ใช้ภาษาด้อยคำที่สละสลวย เข้าใจง่าย เป็นภาษาร่วมสมัย การตีความแบบนี้อาจสั้นหรือยาวก็ได้ แล้วแต่ข้อความที่จะอธิบาย หรือแล้วแต่วัตถุประสงค์ของการอธิบาย คัมภีร์ธรรมบททีติ คัมภีร์มงคลปิณีทีติ คัมภีร์วิสุทฺธิมรรคทีติ ล้วนเป็นตัวอย่างในการตีความแบบนี้เป็นอย่างดี

การตีความแบบวินิจฉัยความ คือการตีความด้วยการตัดสินชี้ขาดข้อธรรมหรือพุทธศาสนสุภาษิตที่มีความหมายหรือเนื้อหาสาระหลายประเด็น มีข้อเลือกหลายอย่าง ว่าหมายถึงต้องประสงค์เป็นอย่างนี้ๆ โดยอาศัยการไตร่ตรอง ไคร่ครวญ พินิจพิจารณาอย่างถี่ถ้วนรอบคอบแล้ว การตีความแบบนี้ต้องอาศัยความรู้ ความเข้าใจ ตลอดจนทั้งวิจารณ์อย่างสูง บางเรื่องต้องอาศัย

^{๕๖} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต), การตีความพุทธศาสนสุภาษิต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง), หน้า ๘-๑๐.

ประสบการณ์ หลักฐานอ้างอิง และถ้อยคำของเหล่าบรรพจารย์ผู้รู้ทั้งหลาย หาไม่แล้วการวินิจฉัยอย่างนั้นอาจผิดพลาดหรือไม่สมบูรณ์ได้^{๕๓}

๔.๒ แนวคิดและทฤษฎีการตีความสมัยใหม่

หลักทฤษฎีการตีความของตะวันตกเป็นศาสตร์ที่เกิดขึ้นโดยนักปรัชญาและนักบวชชาวคริสต์เพื่อไว้ตีคำสอนของพระเจ้า ทฤษฎีนี้ได้รับความนิยมและมีการพัฒนาเรื่อยมาจนถึงศตวรรษที่ ๒๐ กลายเป็นศาสตร์สากลที่นักปรัชญายุคหลังยุคใหม่ให้ความสนใจเป็นพิเศษ และถือเป็นส่วนหนึ่งของปรัชญาโลกาภิวัตน์ ในที่นี้ผู้วิจัยของยกเพียงแนวคิดและทฤษฎีการตีความของพอล ริเคอร์(Paul Ricoeur) จะทำให้ทราบสายกำเนิดและพัฒนาการของศาสตร์นี้ได้มากขึ้น

แนวคิดนี้โดยที่พอล ริเคอร์ ได้แบ่งการตีความออกเป็น ๓ นัยหรือ ๓ สาย กล่าวคือ^{๕๔}

๑. การตีความตามประเพณีนิยม (Tradition Hermeneutics) วิธีนี้ตั้งเจตนาคิดที่ดีเพื่อให้ทราบถึงความหมายที่แฝงอยู่ในสิ่งที่ตนต้องการ ตามที่นักตีความปฏิบัติกันมา กลุ่มนี้มีชไลมาเคอร์ (Friedrich Schlegel) คิลเทย์ (Wilhelm Dilthey) กาดาร์เมอร์ ชาร์ตซ์ จนมาถึง เดอริดา และพอล ริเคอร์ (Paul Ricoeur) ซึ่งนับว่าเป็นตัวแทนสำคัญของสาย ถ้าจะศึกษาการตีความนี้จะต้องอิทธิพลทางความคิดเริ่มตั้งแต่ ฮุสเซอร์ล วิตเคนสไตน์ มาร์ติน บูเบอร์ บัลมานน์ และไฮเดกเกอร์ เป็นต้น กลุ่มนี้ได้ทำวาทกรรมแห่งการตีความให้มีความหมายและเป็นที่ยอมรับมากขึ้น โดยสรุปว่าการตีความเป็นลักษณะนิสัยใฝ่รู้ของมนุษยชาติ การตีความเป็นการแสวงหาความรู้ที่ไม่มีอคติ ในยุคนี้จึงมีลักษณะการตีความเชิงปรัชญายุคโลกาภิวัตน์ขึ้น

๒. การตีความแบบตั้งข้อสงสัยและกังขานิยม (Suspicion Hermeneutics) วิธีนี้ตั้งข้อสังเกตไม่ยอมรับอะไรง่าย ๆ โดยกำหนดว่าคำราหรือพฤติกรรมของมนุษย์ต่างๆ ในสังคม มีวัตถุประสงค์ด้านสังคม การเมือง และเศรษฐกิจอยู่ภายใน ดูข้างนอกอาจไม่มีพิศมัยแต่ข้างในอาจมีแฉก โขบขะอะไรสักอย่าง สายนี้มีตัวแทนคือ นิตเช พรอยด์ และต้องย้อนอ่านแนวความคิดของฮิวส์ โชนเฮนฮาวเออร์ ออคุส ค็อง ฟอยเออร์บัค

๓. การตีความเชิงวิพากย์ (Critical Hermeneutics) วิธีนี้มีความสัมพันธ์กับสายที่สองที่กล่าวมาแล้ว ตัวแทนที่สำคัญคือ จูเกน ฮาเบอร์มาส และจะต้องมีการย้อนไปถึง คาร์ล มาร์กซ์ (Carl Marx 1818-83)

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๖.

^{๕๔} โสวิทย์ บำรุงศักดิ์, “ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับศาสตร์แห่งการตีความ”, *พุทธศาสตร์-ปรัชญาปริทรรศน์*, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑ (มิถุนายน – ธันวาคม ๒๕๕๒): ๓๘-๔๕..

นักปรัชญาหลังยุคใหม่ถือว่าทฤษฎี Hermeneutics สามารถนำมาประยุกต์กับการเสวนา (Dialogue) เพื่อความเข้าใจที่ดี เพราะถือว่าการเสวนาที่มีการตีความเป็นแกนนำจะทำให้ปราศจากอคติใดๆ ทั้งสิ้น

๔.๒.๑ ความหมายการตีความ

คำว่า “เฮอริเมเนิวติกส์” (Hermeneutics) พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้คำจำกัดความว่า อรรถปริวรรตศาสตร์ หมายถึงศาสตร์แห่งการตีความ ในประเด็นเดียวกันนี้ พระมหาสมบูรณ ฐิติโกโร ได้เพิ่มเติมความหมายการตีความไว้ว่า อรรถปริวรรตศาสตร์ หมายถึง (๑) ในทางเทววิทยา หมายถึงการอธิบายความหมายของเรื่องราวต่างๆ ในคัมภีร์ไบเบิล (๒) ในทางปรัชญาสังคม หมายถึงวิชาที่เกี่ยวกับการสืบค้นและการตีความพฤติกรรมของมนุษย์และสถาบันต่างๆ ว่าเป็นไปโดยเจตนา (๓) ในทางอรรถปริวรรตศาสตร์ หมายถึงการค้นหาคำอธิบายของการเป็นมนุษย์ที่มีการให้ความหมายเช่นนี้ เพราะศัพท์ว่า Hermeneutics (ศาสตร์แห่งการตีความ) เป็นคำที่เราได้ยินอยู่บ่อยๆ ในสาขาวิชาไบเบิลศึกษา (Biblical Studies) ปรัชญาและวรรณคดีวิจารณ์ มีการนิยามความหมายไว้อย่างหลากหลาย ครอบคลุมทั้งแนวคิดเรื่องการแปลความ การอรรถาธิบาย (Exegesis) และการตีความ

การศึกษาความหมายศาสตร์แห่งการตีความ (อรรถปริวรรตศาสตร์) ได้ชัดเจนขึ้น เห็นควรกล่าวถึงความหมายในเชิงลักษณะของการตีความไว้ ๒ ประการ คือ ๑) ความหมายตามลักษณะบ่อเกิด กล่าวได้ว่า หลักการตีความเกิดขึ้นมาพร้อมกับการเกิดขึ้นของมนุษย์ ๒) ความหมายตามลักษณะบทบาทหน้าที่

๔.๒.๒ ประเภทของการตีความ

ประเภทแห่งการตีความ จำแนกได้ดังนี้

๑) การตีความคือทฤษฎีการแปลความ (Hermeneutics as Theory of Interpretation) การแปลความคือการตีความ กล่าวคือเมื่อมีการสืบสาวราวเรื่องมุ่งประเด็นไปยังความหมายที่เราเข้าใจแล้ว คือคำว่า “คุณ” (you) เป็นอันดับแรก การตีความประเภทนี้จะถามเกี่ยวกับเจตนาของผู้แต่ง หรือความหมายดั้งเดิมที่ผู้ฟังเข้าใจ การตีความประเภทนี้แสวงหาความหมายเฉพาะเจาะจงของถ้อยคำนั้น

วิธีนี้ค่อนข้างเป็นเชิงวิทยาศาสตร์โดยตั้งสมมติฐานว่า คำเราทั้งหลายมีความหมายจำกัด และเป็นเชิงวัตถุวิสัยกล่าวคือ มีความหมายเดียวและเป็นความหมายที่อิงข้อเท็จจริงที่ปรากฏ ทฤษฎีการแปลความถือกำเนิดขึ้นเมื่อการแปลความหมายถูกท้าทายด้วยข้อเท็จจริงทางวิทยาศาสตร์ นักศาสนาเริ่มหาเหตุผลมาตั้งเป็นกฎเกณฑ์การแปลความหมายของถ้อยคำนั้นๆ การแปลความหมายจึง

มิได้หลายนัยสำหรับคำๆ เดียว และไม่นิยมการแปลความหมายที่กำหนดไว้แล้ว เพราะกลัวจะเสียความศักดิ์สิทธิ์ วิธีนี้ให้ความสำคัญกับตำราหรือตัวบท นั่นคือต้องแปลความหมายไปตามตัวบทจึงจะถูกต้อง

๒) การตีความคือจริยปรัชญาหรือจริยศาสตร์ (Hermeneutics as Practical Philosophy) หมายถึงจริยธรรมความประพฤติจัดเป็นการตีความอย่างหนึ่ง เมื่อการสืบค้นทางการตีความหัน ไปสู่กิจกรรมการเข้าใจ คำว่า “เข้าใจ (Understanding)” เป็นอันดับแรก เมื่อนั้นการตีความคือการลงมือปฏิบัติตามหลักการของทฤษฎีนั้นๆ การตีความประเภทนี้จะถามถึงความหมายของกระบวนการตีความเป็นสิ่งสำคัญ การตีความประเภทนี้จะต้องแสวงหาการดำรงชีวิตอยู่อย่างมีคุณภาพ วิธีนี้มีลักษณะ ๓ อย่างคือ ความหมายเชิงตำราเป็นบริบท การเข้าใจยึดการปฏิบัติเป็นสิ่งสำคัญ และการให้เหตุผลยึดมนุษย์ปรัชญาเป็นหลัก ทฤษฎีนี้เป็นของนักคิดความหลังนวยุคที่ให้ความสำคัญกับกาลเวลาของตำราแทนการเวลาของผู้แต่งของชไลมาเคอร์

ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าการตีความประเภทนี้ คือการยึดหลักธรรมเป็นที่พึ่งในการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะหลักมัชฌิมาปฏิปทาหรือมรรคมีองค์ ๘ ในฐานะเป็นหลักศีลธรรมอันสำคัญในการดำเนินชีวิต ถ้าเราแบ่งศาสนาออกเป็น ๒ แนวคือ แนวสัจนิยมหรือเนื้อหาของศาสนา (Doctrinal Religion) กับแนวจริยธรรมหรือแนวจารีต (Popular or Cultural Religion) การตีความแนวจริยปรัชญาจัดอยู่ในศาสนาแนวจารีตหรือเป็นศาสนาของชาวบ้าน คือเป็นการศึกษาและเข้าใจศาสนาจากพฤติกรรมของสังคม

๓) การตีความคือภววิทยาเชิงแก่งความจริง (Hermeneutics as Speculative Ontology) เมื่อการสืบค้นหันเหความสนใจไปที่ตัวประธานของความเข้าใจ คือคำว่า “ฉัน (I)” จัดเป็นการตีความเชิงภววิทยาแบบแก่งความจริง เพราะมันถามถึงความหมายของตัว W

๔.๓ การตีความพัตยศ

เนื่องจากพัตยศของสงฆ์ไทย มีความวิจิตรงดงาม มีความหลากหลายตามลำดับชั้น ตามคุณวุฒิและวัยวุฒิของผู้ได้รับพระราชทานโปรดเกล้าฯ ผู้วิจัยจึงคิดว่า พัตยศที่ถูกสร้างขึ้นมานอกจากจะมีศิลปะที่งดงามอยู่แล้ว ยังแฝงด้วยธรรมและเป็นสัญลักษณ์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หมายถึง ลักษณะสิ่งของที่สร้างขึ้นเป็นสิ่งแทนพระพุทธรูปเจ้าแห่งสากลวงค์ สามารถน้อมนำจิตใจของผู้พบเห็นให้เกิดพุทธานุสสติ ระลึกถึงพระองค์ผู้เป็นศาสดา แล้วเกิดศรัทธาไปสู่การประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอน ดังดอกบัว ต้นโพธิ์ ธรรมจักร รอยพระพุทธรบาท สลูป เป็นต้นเหล่านี้ล้วนเป็นรูปและสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูปองค์ได้ ซึ่งแสดงความหมาย และเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปเจ้าตามพุทธรูปประวัติได้ นอกจากนั้นพัตยศยังสะท้อนให้เห็นถึงปรัชญา แนวความคิดในเชิง

พุทธธรรม อันมีหลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหลายประการ ล้วนแล้วแต่เป็นเครื่องกำหนดสติ ให้พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนได้ประพฤติปฏิบัติชอบ ดังนั้น ในการตีความพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพद्यของสงฆ์ไทยที่สื่อถึงพุทธธรรม อาจคิดได้หลายแง่ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับรูปแบบของพद्यซึ่งสามารถวิเคราะห์ความหมายลักษณะพद्यของพระสงฆ์ไทยในรูปแบบต่างๆ ผู้วิจัยได้จัดประเภทของพद्यพระสงฆ์ไทยฝ่ายเถรวาท ซึ่งแม้จะมีหลายประเภทและหลายชั้นก็ตาม แต่เมื่อจัดประเภทแล้ว จะมีเพียง ๔ ประเภท คือ ๑) พัดหน้านาง ๒) พัดพุดตาน ๓) พัดเปลวเพลิง ๔) พัดแฉก

๔.๔.๑ พัดหน้านาง

ภาพประกอบที่ ๑ พัดหน้านาง^{๕๕}

ผลการศึกษาพบว่า พัดหน้านาง ในพद्यมีลักษณะรูปไข่ ผู้วิจัยสามารถตีความได้ว่า ลักษณะของพัดหน้านางเปรียบเสมือนพุทธธรรมที่แสดงให้เห็นกฎธรรมชาติ เป็นกระบวนการเกิดและการดับของทุกข์ ที่ต้องอาศัยซึ่งกันและกันคล้องจองกันเป็นวงจร ไม่มีต้น ไม่มีปลายดังองค์ประกอบของปัจจุสมุปบาท^{๖๖} ได้แก่

^{๕๕} พระมหานิรุตต์ จูตส์วโร, คู่มือสมณศักดิ์ พद्यศ ฉบับสมบูรณ์, อ่างแก้ว, หน้า ๑๕๖.

^{๖๖} พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๘ -

๑. อวิชา ความไม่รู้เห็นตามเป็นจริง ไม่รู้เท่าทันตามมสภาวะ ภาวะขาดปัญญาไม่เข้าใจเหตุผลเปรียบเหมือนคนตาบอด อวิชาเป็นจิตที่มีโมหะครอบงำ เป็นจิตที่เห็นผิด หลงรูปนาม หลงกายและจิต ยึดติดรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ไม่มีปัญญา พิจารณาแยกธาตุชั้น ยึดกองแห่งรูปมั่นคง หลงตัวว่าไม่เสื่อมสลาย ไม่สามารถแยก กายใจได้ว่าเป็นคนละอัน ไม่รู้ที่เกิดของจิตและที่ดับของจิต หลงความคิดของตัวเองเชื่อมั่นว่า เป็นเราเป็นเขา ไม่พิจารณาสักแต่ว่าเป็นธาตุ ๔ ดิก น้ำ ไฟ ลม สักว่าเป็นสังขารวิญญาณ อวิชา จึงเป็นความหลง คือ โมหะ ไม่รู้ความจริงเปรียบเหมือนคนตาบอด ไปไหนไม่รู้ทาง มองไม่ เห็นอะไรทำอะไรไม่ถูกต้อง ทำให้หลงผิดทุกอย่างเมื่อมีอวิชามากรอบงำ

๒. สังขาร ความคิดปรุงแต่งจิต ปรุงแต่งความคิด หรือปรุงแต่งกรรม ให้เป็นไปตามนิสัยความเชื่อถือ เจตคติ และเคยชินที่สั่งสมไว้ของคน เปรียบเหมือนคนขึ้นหม้อ พยายามปรุงแต่งสิ่งที่มีอยู่แล้วให้เป็นรูป เป็นร่างขึ้นมา เป็นผู้ปรุงแต่งรูป รส กลิ่น เสียง โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ กระทบทางใจ สังขารเป็นจิตที่มีเจตสิกปรุงแต่งให้เกิดความคิดนึกต่าง ๆ นานาเมื่อมีอะไรมากระทบอารมณ์ กระทบทางทวารทั้ง ๖ ก็จะปรุงแต่งไปตามความชอบของใจ ชอบใจก็เป็นบุญ ไม่ชอบใจก็เป็นบาป ทั้งชอบก็เฉย ทั้งไม่ชอบก็เฉย เป็นอนอนุชาภิสังขาร ไม่ปรุงเป็น บุญเป็นบาป เรียกว่าเป็นกลาง สังขารจึงเป็นตัวปรุงแต่งอารมณ์ทุกอย่างให้เกิด เรียกว่าสังขาร

๓. วิญญาณ ความรู้ต่ออารมณ์ต่าง ๆ เช่น เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส เปรียบเหมือนลิงได้แก้ว ลิง หมายถึง จิตที่ไม่นิ่งเฉย จิตมีเกิดดับตลอดเวลา แก้ว หมายถึง คุณธรรม คุณธรรมดีแก้วก็จะใส ไม่มีคุณธรรม แก้วก็จะเศร้าหมอง วิญญาณเป็นผู้รู้แจ้งในสิ่งที่เห็นและกระทบที่เกิดขึ้น ในอายตนะทั้ง ๕ วิญญาณเป็นผู้รู้แจ้งในสิ่งที่กระทบสัมผัส เรียกว่า วิญญาณ

๔. รูป-นาม (กาย-จิต) ความมีอยู่ในรูปธรรมและนามธรรม ในความรับรู้ของบุคคล เปรียบเหมือนชายหญิงที่นั่งอยู่ในเรือ รูปเปรียบเหมือนเรือ นาม เป็นผู้อาศัย ร่างกายเหมือนเรือจิต วิญญาณ คือ คนนั่ง กายกับจิตเป็นคนละอย่าง แต่ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน รูปนามเปรียบเหมือนคนนั่งเรือ

๕. สฬายตนะ ภาวะที่อายตนะ คือ เครื่องรับรู้ที่เกี่ยวข้องปฏิบัติหน้าที่โดยสอดคล้องกับสถานการณ์นั้นเปรียบเหมือนบ้าน มีประตูหน้าต่าง มีทางเข้าออกของทวารทั้งหก มีร่างกาย คือ บ้าน ใจคือเจ้าของบ้าน ตาหูจมูกลิ้น คือหน้าต่าง

๖. ผัสสะการเชื่อมต่อกับความรู้กับโลกภายนอกหรือการรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ เปรียบเหมือนชายหญิงกอดกัน หมายถึงการกระทบเป็นจิตที่มีความรู้สึกว่าเป็นชายเป็นหญิง เป็นจิตปรุงแต่งจะเกิดขึ้นมา เกิดกิเลสตัณหาอุปาทาน มีอารมณ์พอใจไม่พอใจ ยินดียินร้าย เป็นการกระทบสัมผัสในอายตนะทั้ง ๖ เรียกว่าผัสสะ

๗. เวทนา ความรู้สึกต่าง เช่น สุขสบาย อกใจ ทุกข์ ไม่สบาย เฉย ๆ เป็นต้น เปรียบเหมือนคนที่ถูกลูกศรเสียบตา มีความเจ็บปวดมากเป็นจิตเสวยอารมณ์รุนแรงที่ได้สัมผัส เสวยอารมณ์ พอใจและไม่พอใจ ยินดียินร้าย (สุขเวทนา ทุกขเวทนา อุเบกขาเวทนา)

๘. ตัณหา เปรียบเหมือนคนสูบเฮโรอีน หรือยาเสพติด ติดแล้วต้องการอยู่ตลอดเวลา เป็นจิตปรุงแต่งต้องการเพิ่มอยู่เรื่อยๆ ไม่รู้ปล่อยวาง ไม่รู้จักคำว่าพอใจในการสูบและเสพ เป็นความอยากที่ถมไม่เต็ม เป็นความบกพร่องอยู่เป็นนิตย์

๙. อุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน เปรียบเหมือนลิงเก็บผลไม้ ยึดติดยึดมั่นถือมั่น ยึดว่าเป็นของตัวเอง ขาดปัญญาพิจารณาเหตุผลเสียสละปล่อยวาง

๑๐. ภพ พฤติกรรมที่แสดงออก เพื่อสนองอุปาทานนั้น เพื่อให้ได้มาและให้เป็นไปตามความยึดมั่นถือมั่น เปรียบเหมือนคนท้องแก่ หมายถึงที่อยู่เด็กในท้องที่มีอยู่แล้ว ภพที่ได้รับ หมายถึงที่อยู่ของกายใจ(รูปนาม) จิตยึดคิดว่าเป็นที่อยู่ของเราพวกเรา ติดยึดคิดว่าเป็นเรา ติดยึดในอารมณ์ที่พอใจรักใคร่และไม่พอใจรักใคร่ ติดอยู่ในความมีความเป็น คือภพ

๑๑. ชาติ ความเกิด ความตระหนักในตัวตน ตระหนักในพฤติกรรมของตน เปรียบเหมือนคนคลอคลุก หมายถึงจิตที่ปฏิสนธิได้กำเนิดได้รับชีวิตแล้วว่าเป็นอะไร เป็นชายหรือหญิง สัตว์ บุคคล และความเกิดของจิตสืบเนื่องในภพต่างๆ โดยการเกิด ชาติคือความเกิดทั้ง ๓ ภพ เป็นจิตที่มีเจตสิกสังขารปรุงแต่งเกิดดับ ยินดียินร้าย รักชอบชิงชังในอารมณ์ทั้ง ๖ มีความเกิดอยู่ตลอดเวลาไม่ได้ขาดทั้งภพและชาติ จิตที่ติดอยู่ในอารมณ์ต่างๆ ทั้งอดีตและปัจจุบัน ติดในอารมณ์นั้น

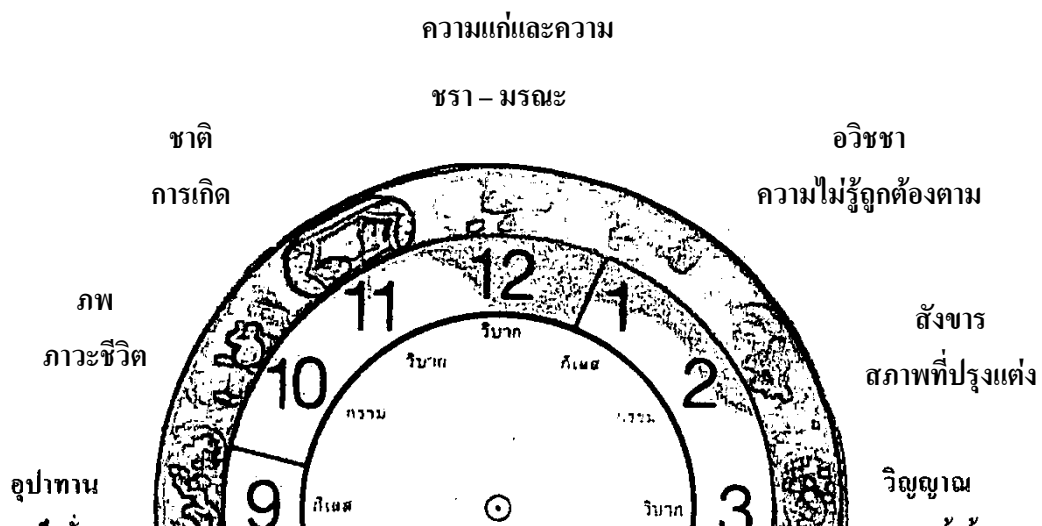
๑๒. ชรา มรณะ ความสำนึกในความพลัดพรากจากภาวะชีวิต จากการได้ การมี ทำให้เกิดความโศกเศร้า ความคร่ำครวญ ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ และความคับแค้นใจเจ็บใจ เปรียบเหมือนคนทิ้งบ้าน สะพายของออกไปด้วย หมายถึงทิ้งร่างกายแล้วไม่กลับมาอีก ส่วนที่นำไปด้วยคือบุญและบาป บ้านทิ้งหลังคือ กองแห่งรูปและทรัพย์สมบัติก็เอาไปไม่ได้ ชรามรณะอยู่กับ โสกปริเทวทุกขโทมนัสเศร้าโศกเสียใจ ผิดหวังอาลัยอาวรณ์ พลัดพรากจากกัน เป็นความสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ในชีวิต คือความตาย มรณะคือความตาย จิตที่ตายแล้วจากความดี และตายจากความชั่ว ตายจากโลกนี้โลกหน้า ตายจากสมมุติ จิตที่เกิดกับดับ ตายทุกขณะจิตเกิดดับเรียกว่าตายในปัจจุบัน ตายกองแห่งรูปเรียกว่าตายในภพทั้ง ๓ ตายของจิตเกิดดับตายในปัจจุบันอารมณ์ตายอยู่ทุกขณะจิตเกิดและดับ (นิพพาน)

สรุปได้ว่า ปฏิจสุมุปบาท มี ๒ สาย คือ สายเกิดอันเป็นสายที่แสดงให้เห็นถึงความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์เรียกว่า “สมุทัยาร” และสายดับเป็นสายที่แสดงให้เห็นถึงความดับไปแห่งกองทุกข์ทั้งหมด เรียกว่า “นิโรธวาร” ซึ่งทั้งสายเกิดและสายดับเป็นเหตุปัจจัยต่อกัน โยงใยเป็นวงเวียน ไม่มีต้น ไม่มีปลาย ไม่มีที่สิ้นสุด ดังนี้

ตารางที่ ๑ แสดงเปรียบเทียบสายเกิดและสายดับของปฏิจสมุปบาท

สายเกิด	สายดับ
อวิชา เป็นปัจจัยจึงมี สังขาร	อวิชา ดับ สังขาร จึงดับ
สังขาร เป็นปัจจัยจึงมี วิญญาณ	สังขาร ดับ วิญญาณ จึงดับ
วิญญาณ เป็นปัจจัยจึงมี นามรูป	วิญญาณ ดับ นามรูป จึงดับ
นามรูป เป็นปัจจัยจึงมี สฬายตนะ	นามรูป ดับ สฬายตนะ จึงดับ
สฬายตนะ เป็นปัจจัยจึงมี ผัสสะ	สฬายตนะ ดับ ผัสสะ จึงดับ
ผัสสะ เป็นปัจจัยจึงมี เวทนา	ผัสสะ ดับ เวทนา จึงดับ
เวทนา เป็นปัจจัยจึงมี ตัณหา	เวทนา ดับ ตัณหา จึงดับ
ตัณหา เป็นปัจจัยจึงมี อุปาทาน	ตัณหา ดับ อุปาทาน จึงดับ
อุปาทาน เป็นปัจจัยจึงมี ภพ	อุปาทาน ดับ ภพ จึงดับ
ภพ เป็นปัจจัยจึงมี ชาติ	ภพ ดับ ชาติ จึงดับ
ชาติ เป็นปัจจัยจึงมี ชรา มรณะ โสกะปริเทวทุกข โทมนัส อุปายาส	ชาติ ดับ ชรา มรณะ โสกะปริเทวทุกขโทมนัส อุปายาส จึงดับ ความดับของกองทุกข์ทั้งหมดนี้ คือ การเดินออกจากบ่วงของปฏิจสมุปบาท
ความเกิดของกองทุกข์ทั้งหมดนี้เรียกว่า " ปฏิจสมุปบาท "	

จะเห็นว่าความทุกข์ทั้งหมดมีอวิชาเป็นเหตุถ้าจะดับทุกข์ต้องดับตั้งแต่อวิชาลงมา
จึงจะทำลายวงเวียนแห่งทุกข์ได้ ดังภาพที่จะนำเสนอต่อไปนี้

อุปาทาน ความยึดมั่น	วิญญูณ ความรู้แจ้งอารมณ์
ตัณหา ความทะยานอยาก	นาม – รูป นามและรูป
เวทนา ความเสวยอารมณ์	สพายคณะ อายตนะภายใน
	สัมผัส ความประจวบ

ภาพประกอบที่ ๒ ปฏิจจสมุปบาท^{๑๑๑}

องค์ หรือ หัวข้อ ๑๒ มีความหมายโดยสังเขปดังนี้

๑. อวิชชา ความไม่รู้ คือ ไม่รู้ในอริยสัจจ์ ๔
๒. สังขาร สภาพที่ปรุงแต่ง ได้แก่ สังขาร ๓ หรือ อภิสังขาร ๓
๓. วิญญูณ ความรู้แจ้งอารมณ์ ได้แก่ วิญญูณ ๖
๔. นามรูป นามและรูป ได้แก่ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ
๕. สพายคณะ อายตนะ ๖ ได้แก่ อายตนะภายใน ๖

องค์ หรือ หัวข้อ ๑๒ มีความหมายโดยสังเขปดังนี้

๑. อวิชชา ความไม่รู้ คือ ไม่รู้ในอริยสัจจ์ ๔
๒. สังขาร สภาพที่ปรุงแต่ง ได้แก่ สังขาร ๓ หรือ อภิสังขาร ๓
๓. วิญญูณ ความรู้แจ้งอารมณ์ ได้แก่ วิญญูณ ๖
๔. นามรูป นามและรูป ได้แก่ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ
๕. สพายคณะ อายตนะ ๖ ได้แก่ อายตนะภายใน ๖
๖. ผัสสะ ความกระทบ ความประจวบ ได้แก่ สัมผัส ๖

^{๑๑๑} พระภิกษุสงฆ์ ภูริวัฑฒโน, ปฏิจจสมุปบาทสำหรับคนรุ่นใหม่, (กรุงเทพมหานคร : บ้านหนังสือโกสินทร์, ๒๕๕๑), หน้า ๕.

๗.เวทนา ความเสวยอารมณ์ ได้แก่ เวทนา ๖

๘.ตัณหา ความทะยานอยาก ได้แก่ ตัณหา ๖

๙.อุปาทาน ความยึดมั่น ได้แก่ อุปาทาน ๔

๑๐.ภพ ภาวะชีวิต ได้แก่ ภพ ๓

๑๑.ชาติ ความเกิด ได้แก่ ความปรากฏแห่งขันธทั้งหลาย การได้อายตนะ

๑๒.ชรา มรณะ ความแก่ และความตาย ได้แก่ ชรา (ความเสื่อมอายุ มีความห่อหมก อินทรีย์) กับมรณะ (ความสลายแห่งขันธ, ความขาดชีวิตินทรีย์)

ทั้ง ๑๒ ข้อ เป็นปัจจัยต่อเนื่องกันไป หมุนเวียนเป็นวงจร ไม่มีต้นไม่มีปลายเรียกว่า ภวัจกร (วงจรแห่งภพ) และมีข้อควรทราบเกี่ยวกับภวัจกรอีกดังนี้ อัทธา ๓, สังคหะ ๔, สนธิ ๓, วัฏฏะ ๓, อากาโร ๒๐, มูล ๒๒ ปฏิจจสมุปบาท^{๑๑} นี้ชื่อเรียกอย่างอื่นอีก ที่สำคัญคือ อิทัปปัจจยตา (ภาวะที่มีอันนี้ ๆ เป็นปัจจัย) ธรรมนิยาม (ความเป็นไปอันแน่นอนแห่งธรรมดา, กฎธรรมชาติ) และ ปัจจยการ (อาการที่สิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่กัน)^{๑๒}

พัตเปริยญ หน้านางจะมีทั้งหมด ๒ สี ได้แก่ **พื้นสีแดง** (โลหิตะ) พระรัศมีนี้จะแผ่ช้านออกจากพระมังสะ(ผิวหนัง) พระโลหิต (เลือด) และพระเนตรทั้งสอง (ดวงตา) ซึ่งตีความได้ว่า แทนวิริยธรรม ธรรมแห่งขยันอดสาหะในการประพฤติธรรมและมีความมุ่งมั่นในการที่จะพิทักษ์รักษาพระพุทธศาสนา พัตนี้มอบถวายผู้สอบได้มหาเปรียญ เริ่มที่เปรียญ ๓ – ๔ – ๕ พัตหน้านางอีกอย่างหนึ่งมีพื้นสีเหลือง (**ปีตะ**) เหลืองเหมือนสีของดอกหรรดาลทอง เป็นสีหนึ่งในฉัพพรรณรังสี (สีทั้งหก) ซึ่งออกจากพระวรกายของพระพุทธเจ้า ฉะนั้น หมายถึงว่า เริ่มเป็นผู้ที่มีชื่อเสียง ในด้านการศึกษาพุทธพจน์ ซึ่งถือว่าเป็นหลักคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และถ้าสอบได้เปรียญสูงขึ้นไป ก็จะมีชื่อเสียงมากขึ้น เช่น เปรียญ ๕ ซึ่งถือว่าเป็นชั้นสูงสุดจึงไม่จำเป็นต้องใส่ตัวเลข

ส่วนการปักดินใต้มันนั้น เหลืองอร่ามเหมือนสีแห่งทองคำนั้น จะมีทุกชั้นยศ มองดูเหมือนทองคำ ซึ่งทางโลกถือว่าเป็นรัตนะที่มีค่ามากรองจากเพชร หมายถึงว่าผู้ที่สอบเปรียญได้เป็นบุคลากรที่มีคุณค่าต่อพระพุทธศาสนา เพราะสามารถรู้และเข้าใจพุทธพจน์ จะยังพระพุทธศาสนา ให้เจริญรุ่งเรืองไปทั่วโลก

๔.๓.๒ พัตพุดตาน

^{๑๑} พระราชวรมุนี (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๒๕๒.

ภาพประกอบที่ ๓ พัตพุดตาน^{๑๑๑}

ผลการศึกษาพบว่า พัตพุดตาน ใบพัดยศมีลักษณะกลม แต่ริมขอบหยักเป็นแฉกรวม ๑๖ แฉก พัตยศชนิดนี้มีลักษณะคล้ายกลีบดอกบัวบาน หรือดอกพุดตาน พระสงฆ์ที่ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์จะเริ่มตั้งแต่พระปลัด พระครูปลัด ถึงชั้นพระครูสัญญาบัตร ซึ่งมีหลายตำแหน่ง

ลักษณะของพัตพุดตานเมื่อเทียบกับสมณศักดิ์ดังกล่าว ผู้วิจัยตีความว่าแฉก ๑๖ แฉกของพัตพุดตานเทียบได้กับพุทธธรรมในหัวข้อ โสฬสญาณ ๑๖ อุปกิเลส ๑๖ เหมือน จิตอุปกิเลส ๑๖ ดังนี้

๑. อภิชฌาวิสม โลกะ (คิดเพ่งเล็งอยากได้ โลกไม่สมควร, โลกกล้า ข้องจะเอา ไม่เลือกควร ไม่ควร)

๒. พยาบาท(คิดร้ายเขา)

๓. โกรธะ (ความโกรธ)

๔. อุปนหะ (ความผูกโกรธ)

๕. มกขะ (ความลบหลู่คุณท่าน, ความหลู่ความดีผู้อื่น, การลบถ้อยปิดซ่อนคุณค่าความดีผู้อื่น)

^{๑๑๑}สุนทร สุภูตะ โยธิน, คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร, หน้า ๓๑.

๖. ปลาสะ (ความดีเสมอ, ยกตัวเทียมท่าน, เอาตัวขึ้นตั้งขวางไว้ ไม่ยอมยกให้ใครดีกว่า
ตน)

๗. อิศสา (ความริษยา)

๘. มัจฉริยะ (ความตระหนี่)

๙. มายา (มารยา)

๑๐. สาถะยะ (ความโอ้อวดหลอกเขา, หลอกด้วยคำโอ้อวด)

๑๑. ถัมภะ (ความหัวคื้อ, กระจ่าง)

๑๒. สारัมภะ (ความแข่งดี, ไม่ยอมลดละ มุ่งแต่จะเอาชนะกัน)

๑๓. มานะ (ความถือตัว, ทะนงตน)

๑๔. อติมานะ (ความถือตัวว่ายิ่งกว่าเขา, คูหมิ่นเขา)

๑๕. มทะ (ความมัวเมา)

๑๖. ปมาทะ (ความประมาท, ละเลย, เลินเล่อ)

อุปกิเลส ๑๖ หรือจิตอุปกิเลส ๑๖ เป็นโทษธรรมเครื่องเศร้าหมองสิ่งที่ทำให้จิตใจขุ่น
มัวรับคุณธรรมได้ยาก ซึ่งจะเป็นเครื่องกำหนดสติของพระสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์ดังกล่าวข้างต้น

พัตตุดตาน มีพื้นกำมะหยี่สีต่างกัน มีแจกลีเหลืองบ้าง แดงบ้าง แล้วยศชั้น ที่สำคัญจะ
มีลายปักดินมันและเลื่อม เป็นเครื่องประกอบทำให้เกิดความสวยงามอร่ามเหมือนทองคำ ซึ่งถือว่า
มีรัตนะที่มีค่าเช่นเดียวกับพัตตุดตานที่มีคุณค่าสมกับที่เป็นของสูง เหมาะสมกับตำแหน่งของพระ
สังฆาธิการหรือพระภิกษุผู้เป็นฐานานุกรมในตำแหน่งต่างๆที่ได้รับ

ส่วนด้ามของพัตตุดตานด้วยงาช้าง นิยมมาทำเครื่องประดับและเครื่องรางมานานนับตั้งแต่
มนุษย์เริ่มรู้จักล่าสัตว์มาเป็นอาหารแล้ว ซึ่งงาช้างมีสีนวลสวยและง่ายต่อการแกะสลัก อีกทั้งยังมี
ความทนทาน แม้จะมีความแข็งอยู่ในระดับ ๒.๕ ก็ตาม เป็นสัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์และเป็น
มงคลอย่างยิ่งมีความหมายถึงพลังอำนาจเพิ่มขึ้นในตัวของผู้ที่ได้ครอบครองเป็นเจ้าของ ช่วยให้
สามารถฟันฝ่าอุปสรรค และมีชัยเหนือศัตรู จึงมักจะนำงาช้างคู่ขนาดใหญ่มาประดับโต๊ะหมู่บูชา
เพื่อพุทธบูชา ทำด้ามพัตตุดตาน แม้ปัจจุบันหาหายาก ก็มีวัสดุที่ใช้แทนงาช้าง เรียกว่าวัสดุเทียมงา ซึ่งทำ
จากเรซิน

๔.๓.๓ พัตตเปลวเพลิง

ภาพประกอบที่ ๔ พัดเปลวเพลิง^{๑๑๔}

ผลการศึกษาพบว่า พัดเปลวเพลิง ใบพัดยศมีลักษณะทรงพุ่งเข้าวับิณท์ ตรงขอบเป็น แฉกด้านละ ๕ แฉก ผู้วิจัยตีความว่า ลักษณะของเปลวเพลิงได้สะท้อนให้เห็นส่วนประกอบห้าอย่าง ที่รวมเข้าเป็นชีวิต คือขันธ ๕^{๑๑๕} หรือเบญจขันธ ได้แก่

๑. รูป ได้แก่ ส่วนประกอบของฝ่ายรูปธรรม ทั้งหมดอันเป็นร่างกายและพฤติกรรมที่ปวง เป็นสสารและพลังงาน พร้อมทั้งคุณสมบัติและพฤติกรรมของสสารหรือพลังงานเหล่านั้น

๒. เวทนา ได้แก่ ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉยๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

๓. สัญญา ได้แก่ ความกำหนดได้ หมายถึง กำหนดรู้อาการ เครื่องหมาย ลักษณะต่างๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์ ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณัฐพะ และธรรมารมณ์ได้

๔. สังขาร ได้แก่ องค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่างๆของจิตที่ปรุงแต่งให้คิดหรือชั่ว หรือเป็นกลางๆ โดยมีเจตนาเป็นตัวนำ หรือปรุงแปรการตรัสรู้ที่นึกคิดในใจและการแสดงออกทางกาย วาจา ให้เป็นไปต่างๆ เป็นที่มาของกรรม เช่น ศรัทธา สติ โอตตัมปะ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ปัญญา โลกะ โทสะ โมหะ ทิฏฐิ อิสสา มัจฉริยะ เป็นต้น

๕. วิญญาณ ได้แก่ ความรู้แจ้งอารมณ์ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ คือ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกายและการรู้อารมณ์ทางใจ

พัดเปลวเพลิง นอกจากจะสะท้อนให้เห็นส่วนประกอบห้าอย่างของชีวิตแล้วยังหมายถึงฐานะ ๕ ประการ ที่สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ก็ตามในโลกไม่อาจจะ

^{๑๑๔} สุนทร สุภูตะ โยธิน, คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร, หน้า ๒๗.

^{๑๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕๑.

ได้นั้นคือ ๑) ของสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา จงอย่าแก่ ๒) ของสิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา จงอย่าเจ็บไข้ ๓) ของสิ่งที่มีความตายเป็นธรรมดา จงอย่าตาย ๔) ของสิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา จงอย่าสิ้นไป ๕) ของสิ่งที่มีความพินาศเป็นธรรมดา จงอย่าพินาศ เพราะชีวิตทุกซ์ชีวิตเป็นไปตามวัฏฏสงสาร ซึ่งหลักพุทธธรรมข้างต้นนี้ จะเป็นเครื่องกำหนดสติของพระสงฆ์เพื่อเป็นหลักในการยึดถือพระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

นอกจากในส่วนประกอบของพัดที่กล่าวไปแล้ว ใบของพัดยังปักคั่นสีทองมันและเลื่อม ปลายใบเทศร์ร้อยเป็นเครื่องประกอบ ทำให้เกิดความสวยงามอร่ามเหมือนทอง ซึ่งนำมาปักเพราะถือว่าเป็นรัตนะที่มีค่าเช่นเดียวกับพัดหน้านาง พัดพุดตาน ถือเป็นของสูงที่รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เหมาะสมกับตำแหน่งพระสังฆาธิการผู้ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ คือ พระครูสัญญาบัตรเจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส และผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง ซึ่งในปัจจุบันมี ๕ ตำแหน่ง แต่พัดยศประจำตำแหน่งมี ๕ แบบ เป็นเครื่องประกอบสมณศักดิ์ที่ทรงคุณค่าในตำแหน่งเหล่านี้

คำว่า “ทรงมณฑ” เป็นส่วนของค้ำพัด หมายถึง มีรูปทรงกลมหรือเหลี่ยมซ้อนกันเป็นชั้น ๆ เรียวขึ้นไปทำให้เกิดความสวยงาม คำว่า “มณฑ” มาจากคำว่า มณฑป

๔.๓.๔ พัดแจก

ภาพประกอบที่ ๕ พัดแฉก^{๑๑๖}

ผลการศึกษาพบว่า พัดแฉก ใบพัดยศมีลักษณะทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ส่วนล่างเป็นพุ่มเรียก แหลมคล้ายดอกบัว ขอบนอกคล้ายกลีบบัว ที่ประกบแนบอยู่กับดอกมีกลีบอย่างน้อย ๕ ถึง ๘ กลีบ ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความหมายและเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าตามพุทธประวัติ หลังจากที่พระองค์ตรัสรู้แล้วทรงพิจารณาถึงธรรมะ ที่ได้ทรงตรัสรู้ว่าเป็นธรรมะอันล้ำลึก ยากที่มนุษย์ทั้งหลายจะตรัสรู้ตามได้จึงเกิดอุปมาเวไนยสัตว์ เหมือน “ดอกบัว” แบ่งปัญญาของ มนุษย์เป็น ๔ เหล่า คือ

เหล่าที่ ๑ อุกคตัตถุญบุคคล คือผู้ที่มีกิเลสน้อย เบบาง มีสติปัญญาแก่กล้า จะพึง สอนใจให้รู้แจ้งในธรรมพิเศษโดยฉับพลัน เปรียบเสมือนดอกปทุมชาติที่โผล่พ้นเหนือพื้นน้ำขึ้นมา พอสัมผัสรัศมีพระอาทิตย์ก็จะบานทันทีได้แก่ กลีบบัวที่อยู่ในกลางของพัดยศ (สีน้ำเงิน)

เหล่าที่ ๒ วิปจิตถุญบุคคล ผู้ที่มีกิเลสค่อนข้างน้อย มีอินทรีย์ปานกลางถ้าได้ทั้งธรรม คำสั่งสอนอย่างละเอียด ก็สามารถรู้แจ้งเห็นธรรมพิเศษได้ เปรียบเสมือนดอกบัวที่เจริญเติบโตขึ้นมา พอติดกับผิวน้ำจักบานในวันรุ่งขึ้น ได้แก่ กลีบบัว ของพัดยศชั้นที่ ๒ (สีเหลือง)

เหล่าที่ ๓ เนยขบุคคล ผู้ที่มีกิเลสยังไม่เบาบาง ต้องหมั่นศึกษาพากเพียรเล่าเรียนและคบ กัลยามิตร จึงสามารถรู้ธรรมได้ เปรียบเสมือนดอกบัวที่ยังจมอยู่ในน้ำ คอยเวลาที่จะ โผล่ขึ้นมาจาก น้ำ และจะบานในวันต่อ ๆ ไป ได้แก่ กลีบบัวของพัดยศ ชั้นที่ ๓ (สีม่วง)

เหล่าที่ ๔ ปทปรมนุคคล ผู้มีกิเลสหนา ปัญญาทึบหายาบ หาอุปนิสัยไม่ได้เลย ไม่ สามารถจะบรรลุธรรมพิเศษได้ เปรียบเสมือนดอกบัวที่เติบโตและจมอยู่ใต้น้ำไม่สามารถจะ โผล่ ขึ้นมาเหนือน้ำได้จะอยู่ได้เพียงใต้น้ำและเป็นอาหารของเต่า ปู และปลา ได้แก่ กลีบบัวของพัดยศชั้น ที่ ๔ (สีเขียว)

^{๑๑๖} สุนทร สุภูตะโยธิน, คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร, หน้า ๓๕.

ส่วนกลีบบัวรอบนอก ๕ กลีบ (สีแดง) อาจเปรียบได้กับนิโรธ ความดับทุกข์ ดับตัณหา ได้สิ้นเชิงอยู่ในภาวะปลอดทุกข์เพราะไม่มีทุกข์ที่จะเกิดขึ้นได้หมายถึงนิพพาน ได้แก่ นิโรธ ๕^{๑๑๑}

๑. **วิกขัมภนนิโรธ** (ดับด้วยข่มไว้ คือ การดับกิเลสของท่านผู้บำเพ็ญฌาน ถึงปฐมฌาน ย่อมข่มนิเวรณไว้ได้ ตลอดเวลาที่อยู่ในฌานนั้น — extinction by suppression)

๒. **ตัทธกนิโรธ** (ดับด้วยองค์อื่นๆ คือ ดับกิเลสด้วยธรรมที่เป็นคู่ปรับหรือธรรมที่ตรงข้าม เช่น ดับสักกายทิฏฐิด้วยความรู้ที่กำหนดแยกนามรูปออกได้ เป็นการดับชั่วคราวในกรณีอื่นๆ — extinction by substitution of opposites)

๓. **สมุจเจทนิโรธ** (ดับด้วยตัดขาด คือ ดับกิเลสเสร็จสิ้นเด็ดขาด ด้วยโลกุตตรมรรค ในขณะที่แห่งมรรคนั้น ชื่อสมุจเจทนิโรธ — extinction by cutting off or destruction)

๔. **ปฏิบัติสัทธนิโรธ** (ดับด้วยสงบระงับ คือ อาศัยโลกุตตรมรรคดับกิเลสเด็ดขาดไปแล้ว บรรลุโลกุตตรผล กิเลสเป็นอันสงบระงับไปหมดแล้ว ไม่ต้องขวนขวายเพื่อดับอีก ในขณะแห่งผลนั้นชื่อ ปฏิบัติสัทธนิโรธ — extinction by tranquillization)

๕. **นิสสรณนิโรธ** (ดับด้วยสลัดออกได้ หรือดับด้วยปลอดโปร่งไป คือ ดับกิเลสเสร็จสิ้นแล้ว ดำรงอยู่ในภาวะที่กิเลสดับแล้วนั้นยังยืนตลอดไป ภาวะนั้นชื่อนิสสรณนิโรธ ได้แก่อมตธาตุ คือ นิพพาน — extinction by escape; extinction by getting freed)

ปหาน ๕ (การละกิเลส — abandonment), วิมุตติ ๕ (ความหลุดพ้น — deliverance), วิเวก ๕ (ความสงัด, ความปลีกออก — seclusion), วิจารณ์ ๕ (ความคลายกำหนด, ความสำรอกออกได้ — detachment; dispassionateness), โวสสัคคะ ๕ (ความสละ, ความปล่อย — relinquishing) ก็อย่างเดียวกันนี้ทั้งหมด

นอกจากนี้พัดแฉกที่มีดอกกลีบ ๘ กลีบ ยังแสดงให้เห็นคุณธรรมทางพระพุทธศาสนา อันเป็นหลักธรรมขั้นสูงซึ่งเรียกว่า โลกุตตรธรรม คือ ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก, สภาวะพ้นโลก มี ๘ ประการ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ได้แก่

๑. โสดาปัตติมรรค หนทางบรรลุเป็นพระโสดาบัน
๒. โสดาปัตติผล การได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน
๓. สกิทาคามีมรรค หนทางบรรลุเป็นพระสกิทาคามี
๔. สกิทาคามีผล การได้บรรลุเป็นพระสกิทาคามี
๕. อนาคามีมรรค หนทางบรรลุเป็นพระอนาคามี
๖. อนาคามีผล การได้บรรลุเป็นพระอนาคามี

^{๑๑๑}พ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๕/๓๕; ๓๐๔/๖๐๕.

๗. อรหัตตมรรค หนทางบรรลุปะเป็นพระอรหันต์

๘. อรหัตตผล การได้บรรลุปะเป็นพระอรหันต์

๙. นิพพาน ก็คือ นิพพาน

หลักธรรมทั้ง ๙ ประการนี้เป็นหลักธรรมที่เป็นมรรค และผลของการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง เพื่อเป็นการเข้าสู่โลกุตตรธรรมขั้นสูงสุดต่อไป

และส่วนบนของพีดแฉกมีลักษณะเป็นปลายแหลม อาจเปรียบได้กับสติที่เป็นยอดของกรรมฐานทั้งปวงหลักปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสในสติปัฏฐาน มีหลักใจความของพระสูตรไว้ ๔ หมวด^{๑๘} คือ

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๔. ชัมมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน^{๑๙}

สติปัฏฐาน ๔ เป็นทางเดียวที่จะนำเหล่าเวไนยสัตว์ให้เข้าถึงความบริสุทธิ์ ล่วงพ้นความเศร้าโศก และความรำพันคร่ำครวญ ได้ดับความทุกข์และโทมนัสได้ บรรลอรุณมรรค และเห็นแจ้งพระนิพพานได้ หนทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ

ในส่วนประกอบของไบพดที่มีลวดลาย เช่น ประดับพลอยในบางชั้นนั้น พวกเพชรพลอยเป็นรัตนะที่ชาวโลกถือกันว่าเป็นของที่มีคุณค่ามาก การที่พระเจ้าแผ่นดินทรงโปรดให้นำมาไว้ในพดศบางชั้นยศ ก็เพื่อเป็นการนำสิ่งที่มีคุณค่ามากในทางโลก มาเป็นเครื่องสักการบูชาพระสงฆ์ผู้ได้รับพระราชทานพดศ ในฐานะตัวแทนพระรัตนตรัยนั่นเอง

ผลจากการตีความพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพดศของพระสงฆ์ไทย ทั้ง ๔ รูปแบบ พบว่าพดศแต่ละลักษณะเปรียบเสมือนสัญลักษณ์เชิงพุทธธรรม ที่สะท้อนให้เห็นถึงหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งฝ่ายโลกียะและโลกุตระ ที่ซ่อนในความวิจิตรงดงามของพดศประหนึ่งปริศนาลายแทงขุมทรัพย์

^{๑๘}ที.ม. (ไทย) ๑๑/๑๑๒ - ๑๑๓/ ๑๑๕.

^{๑๙}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๔/๓๔.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาตีความพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพัคยของสงฆ์ไทย ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ตั้งวัตถุประสงค์ไว้ ๓ ประการ ดังนี้ (๑) เพื่อศึกษาพัคยของสงฆ์ไทย (๒) เพื่อศึกษาพุทธศิลป์ (๓) เพื่อตีความพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพัคยของสงฆ์ไทยเถรวาท ดังนั้น ผู้วิจัย จึงได้สรุปตามวัตถุประสงค์ ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การตีความพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพัคยของสงฆ์ไทย กล่าวถึงความงดงามของศิลป์ในเชิงลวดลายการประดับตกแต่งความวิจิตรพิสดาร ทำให้รู้ซึ่งถึงความรู้สึกอันทรงคุณค่าทางหลักธรรม พัคยของสงฆ์ไทยได้ถือกำเนิดเกิดขึ้นจากคุณธรรมคุณงามความดีต่าง ๆ โดยพระมหากษัตริย์ทรงจัดมอภวายเป็นเกียรติยศในทางพระพุทธศาสนา พัคยมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปตามคุณวุฒิ และปัญญาวุฒิ พัคยคนนอกจากจะมีคุณค่าต่อผู้ปกครองคณะสงฆ์ที่เจริญในทางพระพุทธศาสนาแล้วยังเป็นเครื่องบ่งบอกถึงคุณธรรมขั้นสูงอีกด้วย

๕.๑.๑ พัคยของสงฆ์ไทย

ขอบเขตของการศึกษาพัคยของสงฆ์ไทย ประกอบด้วยความเป็นมาของพัคยของสงฆ์ไทย ความหมาย ประเภท ลักษณะ และความสำคัญ สรุปได้ว่า

การปกครองคณะสงฆ์ได้ดำเนินควบคู่ไปกับระบบสมณศักดิ์ จากหลักฐานพบว่าระบบสมณศักดิ์เกิดขึ้นครั้งแรกในศรีลังกา สมัยที่พระเจ้ากุกกุเวงปกครองประเทศ โดยที่พระองค์ได้พระราชทานราชทินนามแก่พระมอญที่มาแปลงบวชจากเมืองหงสาวดี ซึ่งถือว่าเป็นครั้งแรกที่มีการพระราชทานนามแก่พระสงฆ์ ส่วนระบบสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ไทย มีหลักฐานว่าเริ่มมีรูปแบบตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานีกล่าวคือพ่อขุนรามคำแหงทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนาที่กรุงสุโขทัย โดยพระองค์ได้แต่งตั้งตำแหน่งการปกครองคณะสงฆ์และได้พระราชทานราชทินนามเป็นสมณศักดิ์แก่พระสงฆ์ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศรีลังกา เมื่อมาถึงสมัยอยุธยา ระบบสมณศักดิ์มีบทบาทสำคัญยิ่งขึ้นในการบริหารคณะสงฆ์ เนื่องจากสมัยนี้เป็นระบบศักดินาที่มีการจัดลำดับชนชั้นในสังคมในทางคณะสงฆ์ พระแผ่นดินทรงเล็งเห็นความสำคัญในการปกครองสงฆ์ จึงทรงแต่งตั้ง

ตำแหน่งให้แก่พระสงฆ์ที่มีความรู้ ความสามารถในการปกครอง เพื่อช่วยดูแลการปกครองคณะสงฆ์ และได้พระราชทานตำแหน่งสมณศักดิ์เป็นราชทินนามต่าง ๆ ถวายตั้งเช่นมรณวาส ด้วยอำนาจการแต่งตั้งสมณศักดิ์ในยุคต้น ๆ นี้ขึ้นอยู่กับพระเจ้าแผ่นดินว่าจะทรงแต่งตั้งหรือโปรดพระสงฆ์รูปใดเป็นกรณีพิเศษ

สมัยรัตนโกสินทร์ ระบบสมณศักดิ์เริ่มจะมีการจัดตั้งเป็นระบบมีการตั้งตำแหน่งการปกครองให้กับพระสงฆ์หลายรูป ยกขึ้นเป็นสังฆราช สังฆนายก มหาเถระ และเถระ ตามลำดับ เพื่อประโยชน์ในการปกครองคณะสงฆ์ ด้านสมณศักดิ์ก็มีตำแหน่งราชทินนามของพระราชาคณะเกิดขึ้นหลายตำแหน่ง ซึ่งเริ่มมีมาแต่สมัยอยุธยาแล้ว พระอริยวงศาคตญาณ เป็นประมุขของสงฆ์ ส่วนตำแหน่งอื่น ๆ มีการสับเปลี่ยนย้ายตามเหตุการณ์บ้านเมือง จนมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ทรงปกครองประเทศ ระบบปกครองคณะสงฆ์เริ่มมีความมั่นคง มีการตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ (พ.ศ.๒๔๔๕) ซึ่งเป็นพระราชบัญญัติฉบับแรกของคณะสงฆ์ไทย ครั้นถึงรัชกาลที่ ๖ การปกครองคณะสงฆ์ยังคงเป็นรูปแบบเดิม แต่ระบบสมณศักดิ์ได้มีการพัฒนาเป็นรูปแบบที่ชัดเจน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงจัดระเบียบสมณศักดิ์ขึ้นมาใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ โดยได้แบ่งเป็นสองฝ่าย คือ ฝ่ายตำแหน่งและฝ่ายฐานันดร (ยศ) โดยมีพัดยศเป็นเครื่องประกอบสมณศักดิ์ เพื่อเป็นสัญลักษณ์แสดงให้เห็นถึงตำแหน่งในการปกครองคณะสงฆ์

ความหมายพัดยศ จึงมีความหมายซ้อนคำ หมายถึงสิ่งเดียวกัน แต่มีความหมายของที่มาต่างกัน คือ ตาลปัตร หมายถึง เครื่องประกอบสมณศักดิ์ที่พระมหากษัตริย์พระราชทานมาบ่งบอกถึงชั้นแห่งสมณศักดิ์ที่ได้รับพระราชทานมาจากพระมหากษัตริย์ ประเภทพัดยศของสงฆ์ มี ๒ ประเภท คือ ประเภทพัดยศพิเศษของสงฆ์ไทย เป็นพัดยศที่ได้รับในกรณีพิเศษที่พระมหากษัตริย์ไทยแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดสร้างขึ้นเพื่อพระราชทานแก่พระภิกษุสงฆ์ที่เป็นเชื้อพระวงศ์ที่อุปสมบทในพระพุทธศาสนา และประเภทพัดยศประจำตำแหน่งของสงฆ์ไทย ซึ่งเป็นพัดยศที่พระภิกษุสงฆ์รูปอื่นครอบครองได้ เพราะพัดยศที่ประเภทประจำตำแหน่ง ถ้าพระภิกษุสงฆ์รูปใดมีความประพฤติ ปฏิบัติชอบด้วยธรรมวินัย มีความสามารถในการปกครองสงฆ์ มีประโยชน์ต่อสังคม ชุมชน และประเทศชาติ และเป็นที่ยอมรับของหมู่คณะสงฆ์ชาวบ้าน สังคม และประเทศชาติ ก็จะได้รับพระราชทานไปยังพระสงฆ์รูปนั้นต่อไป

ความสำคัญพัดยศ ซึ่งเป็นเครื่องประกอบสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ไทย เป็นการบ่งบอกถึงตำแหน่งของผู้ได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระสงฆ์ที่ได้รับพระราชทานพัดยศนั้น ย่อมเป็นพระสงฆ์ที่มีความเพียบพร้อมด้วยอาจารย์วัตร มีข้อปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ เป็นผู้มีความประพฤติดี มีประโยชน์ต่อตนเอง ต่อผู้อื่น ต่อสังคม เป็นที่ยอมรับของคณะสงฆ์ จึงจะได้รับพัด

ยศเป็นเครื่องประกอบสมณศักดิ์ หรือเป็นเครื่องบ่งบอกยศ ตำแหน่งที่ได้รับพระราชทาน เช่น ตำแหน่งทางการปกครองสงฆ์สูงสุด คือ สมเด็จพระสังฆราช ย่อมมีพัดยศประจำตำแหน่ง หรือเครื่องประกอบสมณศักดิ์

ประโยชน์ของพัดยศ ซึ่งเป็นเครื่องประกอบสมณศักดิ์ที่สามารถบอกยศ บอกตำแหน่งของผู้ที่ได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทำให้ทราบถึงหน้าที่การงานที่จะต้องปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะการศึกษาเล่าเรียนในพระไตรปิฎกให้แตกฉาน สามารถนำไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดผลต่อตนเอง เกิดผลต่อผู้อื่น และเกิดผลต่อสังคม เพราะพัดยศเป็นของสูงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานให้ เพื่อให้พระสงฆ์ที่ได้รับพระราชทานแล้ว ได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนเองอย่างสุดความสามารถ และทำให้พุทธศาสนิกชนเกิดความมั่นใจในการได้รับพระราชทานพัดยศของพระสงฆ์รูปนั้น และก็จะปฏิบัติตามคำสั่งสอนได้อย่างศรัทธา ดังนั้นประโยชน์ของพัดยศ จึงมีประโยชน์ในด้านการปกครองสงฆ์ มีประโยชน์ในการได้รับอุปถัมภ์จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และใช้ให้เกิดประโยชน์ในงานพระราชพิธี และรัฐพิธี ให้เกิดความสงบเรียบร้อย และรวดเร็ว เป็นไปตามขั้นตอน และสะดวกสบายในการจัดงานพระราชพิธี และงานรัฐพิธี

พุทธศิลป์ในพระพุทธศาสนาได้กำหนดขอบเขตพุทธศิลป์ที่เกี่ยวกับสุนทรีย์ความงาม เป็นศิลปอันงดงาม ประกอบด้วยเจดีย์ที่เคารพนับถือ บุคคล สถานที่ หรือวัตถุที่ควรเคารพบูชา เจดีย์เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า มี ๔ อย่างคือ ๑. ธาตุเจดีย์ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๒. บริโภคเจดีย์ คือ สิ่งหรือสถานที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย ๓. ธรรมเจดีย์ บรรจุพระธรรม คือ พุทธพจน์ ๔. อุทเทสิกเจดีย์ คือ พระพุทธรูป : ในทางศิลปกรรมไทย หมายถึง สิ่งที่ทำเป็นยอดแหลม เป็นที่บรรจุสิ่งที่เคารพนับถือ เช่น พระธาตุ และอัฐิบรรพบุรุษ พุทธศิลป์” จึงมิใช่เป็นปฏิบัติการทางภาษาศาสตร์ใหม่หรือเป็นปรากฏการณ์ทางศิลปะล่าสุด หรือเป็นนิมิตใหม่ในการแสวงหา ที่เพิ่งค้นพบ คำว่า พุทธศิลป์มีรากฐานที่ผูกพันกับวิถีการดำเนินชีวิต มีลักษณะเฉพาะของความเป็นตะวันออก มีลักษณะเฉพาะพิเศษแบบชนชาติ ไม่ว่าจะเขียนภาพเขียน พุทธปฏิมา สถาปัตยกรรม และวรรณกรรม ซึ่งศิลปะแขนงต่างๆ เหล่านี้ ได้รับการกล่าวขานว่าเป็นพุทธศิลป์

การตีความพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพัดยศของสงฆ์ไทย หมายเอาความงดงามของศิลปะพัดยศลักษณะพัดยศของสงฆ์ไทย มีอยู่ ๔ ลักษณะใหญ่ ๆ คือ

พัดหน้านาง ในพัดยศมีลักษณะรูปไข่ ผู้วิจัยตีความได้ว่าลักษณะของพัดหน้านางเปรียบเสมือนพุทธธรรมที่แสดงให้เห็นกฎธรรมชาติ เป็นกระบวนการเกิดและการดับของทุกข์ ที่ต้องอาศัยซึ่งกันและกันคล้องจองกันเป็นวงจร ไม่มีต้น ไม่มีปลายดังองค์ประกอบของปฏิจกสมุปบาท

พัศุดตาน ใบพัศุดมีลักษณะกลม แต่ริมขอบหยักเป็นแฉกรวม ๑๖ แฉก พัดยชชนิดนี้มีลักษณะคล้ายกลีบดอกบัวบาน หรือดอกพัศุดตาน พระสงฆ์ที่ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์จะเริ่มตั้งแต่พระปลัด พระครูปลัด ถึงชั้นพระครูสัญญาบัตร ซึ่งมีหลายตำแหน่งลักษณะของพัศุดตานเมื่อเทียบกับสมณศักดิ์ดังกล่าว ดีความว่าแฉก ๑๖ แฉกของพัศุดตานเทียบได้กับพุทธธรรมในหัวข้ออุปกิเลส ๑๖ เหมือน จิตตอุปกิเลส ๑๖ โสฬสญาณ ๑๖

พัดเปลวเพลิง ใบพัศุดมีลักษณะทรงพุ่งข้าวบิณฑ์ ตรงขอบเป็นแฉกด้านละ ๕ แฉก ดีความว่า ลักษณะของเปลวเพลิงได้สะท้อนให้เห็นส่วนประกอบห้าอย่างที่รวมเข้าเป็นชีวิต คือขั้น ๕ และพละ ๕

พัดแฉก ใบพัศุดมีลักษณะทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ส่วนล่างเป็นพุ่มเรียวยแหลมคล้ายดอกบัว ขอบนอกคล้ายกลีบบัว ที่ประกบแนบอยู่กับดอกมีกลีบอย่างน้อย ๕ ถึง ๘ กลีบ ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความหมายและเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าตามพุทธประวัติ หลังจากที่พระองค์ตรัสรู้แล้วทรงพิจารณาถึงธรรมะ ที่ได้ทรงตรัสรู้ว่าเป็นธรรมะอันล้ำลึก ยากที่มนุษย์ทั้งหลายจะตรัสรู้ตามได้จึงเกิดอุปมาเวไนยสัตว์ เหมือน “ดอกบัว” แบ่งปัญญาของมนุษย์เป็น ๔ เหล่า นอกจากนี้พัดแฉกที่มีดอกกลีบ ๘ กลีบ ยังแสดงให้เห็นคุณธรรมทางพระพุทธศาสนาอันเป็นหลักธรรมขั้นสูงซึ่งเรียกว่า โลกุตตรธรรม คือ ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก, สภาวะพ้นโลก มี ๘ ประการ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

จากการศึกษาเรื่องการศึกษาตีความพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพัศุดของสงฆ์ไทยเถรวาท ทำทราบให้ถึงความเป็นมา ประเภท ลักษณะของพัศุด และหลักการตีความในพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพัศุดของสงฆ์ไทย ซึ่งเป็นสิ่งที่มีคุณค่าต่อความเจริญทางการศึกษา การปฏิบัติของพระสงฆ์ทำให้เกิดคุณค่าทางจิตใจ นอกจากนี้เอกลักษณ์ความสวยงามของพัศุด ยังเป็นกำลังใจพระสงฆ์ในการที่จะมุ่งมั่นเป็นกำลังใจต่อการพัฒนาพุทธศาสนาให้เจริญก้าวหน้าครั้งต่อไป ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะดังนี้

๑) พัดยชเป็นเครื่องประกอบสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ เป็นสิ่งที่ล้ำค่าที่บรรพบุรุษได้จัดทำขึ้นเพื่อเป็นกำลังใจให้พระภิกษุได้มีความตั้งใจในการปฏิบัติศาสนกิจอย่างมั่นคง ดังนั้นการเข้าใจถึงความเป็นมา ความหมาย และคุณค่าของพัศุดย่อมจะส่งผลให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษากันเป็นอย่างยิ่ง

๒) นอกจากพัตยจะมีความงดงามแล้วพัตยยังมีคุณค่าตามหลักธรรม ซึ่งมีองค์ธรรมต่าง ๆ ในแต่ละพัตย คุณค่าของพัตยไม่ใช่อยู่ที่ความสวยงามอย่างเดียว แต่อยู่ที่หลักธรรมที่แฝงอยู่ การที่พระภิกษุผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ได้ให้ความสำคัญต่อสิ่งเหล่านี้ ย่อมเป็นการแสดงออกให้เห็นถึงคุณค่า และพระภิกษุรุ่นหลังควรปฏิบัติเอาเป็นแบบอย่าง

๓) ในสมัยพุทธกาลถึงแม้จะไม่มีพัตยเป็นเครื่องหมายให้รู้ถึงตำแหน่ง แต่พระองค์ก็ทรงยกย่องทางพระวาทา ด้วยการให้กำลังใจในพระภิกษุหลายองค์ในการประพฤติปฏิบัติชอบ ตั้งอยู่ในเอดทักคะ แม้ในปัจจุบันพัตยจะเป็นเครื่องประกอบสมณศักดิ์ แต่ก็ทรงคุณค่าด้านจิตใจ เช่นเดียวกัน เป็นเครื่องเสริมกำลังใจในทางการปกครอง วินัย การศึกษา และการปฏิบัติศาสนากิจ ดังนั้นจึงควรมุ่งมั่นรักษาไว้เพื่อให้เกิดประโยชน์อันสูงสุด

๔) พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขของประเทศเป็นผู้ตั้งอยู่ในอุปการคุณอนเนกอนันต์ ด้วยการอุปถัมภ์ก้ำชูพระพุทธศาสนามายาวนาน นอกจากนี้พระองค์ทรงตั้งมั่นให้กำลังใจต่อพระภิกษุผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ทรงจัดพัตยอันทรงคุณค่า ประดับดาประณีตด้วยความงามหลายประการ น้อมนำถวายเป็นเครื่องประกอบสมณศักดิ์ตามชั้นต่าง ๆ เป็นการแสดงออกด้วยน้ำใจไมตรี กุศลจิต เป็นมิตรต่อศาสนา เช่นนี้ ดังนั้นการปฏิบัติศาสนากิจของพระภิกษุผู้รับพัตย ควรตั้งมั่นอยู่ในหลักธรรมอันงดงามดังเช่นพัตยที่พระองค์ทรงถวาย

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อศึกษาค้นคว้าต่อไป

ข้อเสนอแนะเพื่อศึกษาค้นคว้าต่อไป ซึ่งผู้วิจัยมีข้อจำกัดเกี่ยวกับเวลาในการศึกษาค้นคว้า และพัตยของสงฆ์ไทยก็ย่อมมีการพัฒนาขึ้นไปเรื่อย ๆ โดยเฉพาะเรื่องของการปกครอง คณะสงฆ์ซึ่งเริ่มจะมีการพัฒนาขึ้นไปเรื่อย ๆ เพื่อให้มีความทันสมัย ซึ่งปัจจุบันนี้ก็ได้ได้รับการพัฒนาที่สืบเนื่องมาจากพุทธกาล โดยอาศัยหลักการปกครองแบบสมัยหลังพุทธปรินิพพานแล้ว เพราะอาศัยพระมหาสังฆปริณายก เป็นผู้ปกครองสงฆ์ หรือเป็นใหญ่ในหมู่สงฆ์ และด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงไม่สามารถศึกษาได้หมดทุกแขนง เพราะอยู่นอกเหนือจากขอบเขตแห่งการศึกษา ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาครั้งต่อไป ดังนี้

- ๑) ควรวิจัย ศึกษาศิลปะที่ปรากฏในพัตยของสงฆ์เถรวาทกับมหายานในไทย
- ๒) ศึกษาวิเคราะห์ประโยชน์ คุณค่า ของพัตยที่มีต่อคณะสงฆ์
- ๓) ศึกษาวิเคราะห์ คุณค่าของการใช้พัตรองของคณะสงฆ์ไทยในงานพิธีต่างๆ

ภาคผนวก

ประเภทที่ ๑ พัดหน้านาง มีทั้งหมด ๔ ประเภท

พัดหน้านางมีลักษณะรูปไข่หรือคล้ายเก้าอี้หน้า
สตรี กว้าง ๓๕ เซนติเมตร ยาวตั้งแต่ปลายยอดถึง
ปลายด้าม ๘๘ เซนติเมตร คันทอง เลื่อมทอง
มีหลายชั้นยศ และหลากหลายสี ดังนี้ตัวเลข

ภาพประกอบที่ ๑ พัดหน้านาง
ประเภทที่ ๒ พัดพุดตาน มี ๒๔ ตำแหน่ง
นำมาประกอบเพียง ๑ ภาพ ดังนี้

พัดพุดตาน พื้นสักหลาดสีแดง ใจกลางเป็นผ้า
เย็บสีแดงและสีม่วง สลับสีด้วยผ้าเย็บสีแดง
และม่วง(ไล่จากวงใน) แฉกผ้าแพรสีน้ำเงิน ปีก
คันทอง งามต่อเป็นท่อนๆ ยอดคอและต้นด้ามกลิ้ง
ไม้แกะสลัก

ภาพประกอบที่ ๒ พัดยศพระครูสัญญาบัตร เจ้าคณะอำเภอ ชั้นโท, เทียบเจ้าคณะอำเภอชั้นโท และ
ที่ปรึกษาเจ้าคณะอำเภอ ชั้นโท

ประเภทที่ ๓ พัดเปลวเพลิง มี ๓ ตำแหน่ง นำมาประกอบเพียง ๑ ตำแหน่ง

พัดเปลวเพลิงเป็นพัดยศ สมณศักดิ์ ระดับ
พระครูสัญญาบัตรที่ดำรงตำแหน่ง เจ้าคณะ
จังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด และเจ้าอาวาส
พระอารามหลวงชั้นเอก มี ๕ แฉก พื้นหลัง
สักหลาดสีแดง ใจกลางพื้นกำมะหยี่สีแดง
สลักกำมะหยี่สีเขียวและสีม่วง (ได้จากวง
ใน) ปักคั่นเลื่อมลายใบเทศกรรือย ค้ำมงา
ต่อ (ปัจจุบันเป็นวัสดุเทียมงา) ต้นค้ำมกถึง
เป็นเม็ดทรงมัทน์ ยอดกลึงเป็นบัวซ้อน

**ภาพประกอบที่ ๓ พัดยศประจำตำแหน่ง พระครูสัญญาบัตรรองเจ้าคณะจังหวัด (รจจ.)
ประเภทที่ ๔ พัดแฉก**

มีหลายตำแหน่ง จากสูงสุดคือ สมเด็จพระสังฆราช , สมเด็จพระราชาคณะ ชั้น
สุพรรณบัฏ และพระราชาคณะชั้นลงมาถึงถึงชั้นสามัญ จะยกภาพมาประกอบเพียง ๑ ภาพ ดังนี้

พัดแฉกทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ มี ๘ แฉกพื้นผ้าบุผ้าตาดเงินสลัก
ลูกคั่นผ้าตาทอง ปักคั่นเลื่อมเงินและทองแดง ขอบที่เป็น
แฉกปักเป็นลายช่อใบเทศ ถัดเข้ามาปักกลายน่องสิงห์อย่าง
ลายเนื่อง ต่อเข้ามาปักเป็นลายเกลียวใบเทศกระหนาบแม่
ลายซึ่งปักเป็นลายเกลียวกระหนกชั้นที่ล้อมใจกลางพัดปัก
เป็นลายน่องสิงห์เนื่องกันทั้งสองข้าง ใจกลางเป็นรูปโคม
ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ปักเป็นรูปพระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่
๘ ประกอบด้วยรูปพระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพรราชอาสน์ภายใต้
สัปตปฎลมหาเศวตฉัตร ตรงกลางมีรูปพระมหากุณาโลมอยู่
ในวงพระแสงจักรมีพระรัศมีเปล่งออกโดยรอบพระแสงจักร
ค้ำมงาตัน ต้นค้ำมเป็นเม็ดทรงมัทน์แกะลาย คอแกะลาย
เทพนม ยอดงาแกะเป็นรูปฉัตร ๓ ชั้น

**ภาพประกอบที่ ๔ พัดยศประจำตำแหน่ง สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหา
สังฆปริณายก**

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมมอรรถกถา ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ๕๑.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กรมการศาสนา. พระปฐมสมโพธิกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๓.

_____. ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๑. กรุงเทพมหานคร : กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๕.

กรมศิลปากร. พระพุทธรูปสำคัญ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมศิลปากร, ๒๕๔๓.

_____. ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : หจก.ศิwap, ๒๕๑๓.

กองตำรามหามกุฏราชวิทยาลัย. ธรรมเนียมมอรรถกถา ภาค ๗. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

กวีวงศ์ (รวบรวม). ศิลปะและสุนทรียภาพทางจิตวิญญาณ. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๔.

กิตติวุฒ โสภณ (นามแฝง). ปรมัตถธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : มุนิธิอักษรกรรมมหาธาตุวิทยาลัย, ๒๕๑๖.

กිරิต บัญเจือ. ปรัชญาศิลปะ. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๒๒.

ขุนสรรรพกิจ โสภณ (โกวิท ปัทมสุนทร). คู่มือการศึกษาพระอภิธรรม ปริจเฉทที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๒.

เจียน ยิมศิริ. พุทธานุสรณ์. พระนคร : บุญส่งการพิมพ์, ๒๕๐๐.

เจ้าพระยาวิชิตรวงศวุฒิไกร (ม.ร.ว. คดี สุทัศน์). ตำนานพระอาราม และทำเนียบสมณศักดิ์.

กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนพับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๒.

จินตนา กระบวนแสง. เครื่องประกอบสมณศักดิ์. กรุงเทพมหานคร : ชุมชนุสสภกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๒๑.

จิตร บัวบุศย์. สกulptศิลปะพระพุทธรูปในประเทศไทยมรดกวัฒนธรรม. พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๗.

จรรยา โกมุทธยานานนท์. สุนทรียศาสตร์. นนทบุรี : เอส อาร์ พรินต์ติ้ง แมสโปรดักส์, ๒๕๓๕.

เฉลิมพล โสมอินทร์. ประวัติศาสตร์พระพุทธรูปและการปกครองคณะสงฆ์ไทย.

กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ไพศาลการพิมพ์, ๒๕๔๖.

โชติ กัลยาณมิตร. ลักษณะไทย (เล่ม๑). กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕.

ณัฐภัทร จันทวิช. ตาลปัตรพัตยศ ศิลปะบนศาสนวัตถุ. กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนพับลิชชิ่ง, ๒๕๓๘.

ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อรุณยา. ยศช้างขุนนางพระ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๖.

ธีรชัย พูลท้วม. ผู้รวบรวมจัดพิมพ์. ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ วัดพระเชตุพน ฉบับพระอมรเวทีและคำปราศรัย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช. กรุงเทพมหานคร : หจก.ศ.ส.การพิมพ์ ; ๒๕๒๗.

ชนพันธุ์ เมธาพิทักษ์. พระพุทธรูปปฏิมากรกับเรื่องความเป็นมา. กรุงเทพมหานคร : เจริญกิจ, ๒๕๔๔.

นายแพทย์เกิด ธนชาติ. คลังปริยัติธรรม. พระนคร : โรงพิมพ์เลียงเชียงจงเจริญ, ๒๕๑๓.

น. ณ ปากน้ำ. ศิลปะไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สารคดี, ๒๕๔๐.

_____. พจนานุกรมศิลปะไทย. กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์กรุงเทพ, ๒๕๔๐.

_____. ศิลปะ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๓.

_____. พระพุทธรูปสำคัญ. กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๓.

_____. พระประติมากรรมในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๓.

บุญเยี่ยม เข้มเมือง. สุนทรียภาพทัศนศิลป์. กรุงเทพมหานคร : โอ เอส พรินต์ติ้ง เฮาส์, ๒๕๓๗.

บุญมี แทนแก้ว. พุทธปรัชญาเถรวาท. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕.

ประวิทย์ สุวนิชย์(บรรณาธิการ). ๑๐๘ ของคำถาม (เล่ม๔). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศักดิ์โสภาการพิมพ์, ๒๕๔๓.

พระทักษิณคณาธิกร. ปรัชญา. กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๓๗.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). ตาลปัตรพัตยศศาสนวัตถุที่นำอัครรรย์. วารสารราชบัณฑิต
สถาน, ๒๕๔๐.

พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารีเถระ). ตำนานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ. ชนบุรี : โรงพิมพ์ประยูร
วงศ์, ๒๕๐๕.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพมหานคร : มหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๖.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระธรรมปัญญาบดี (ถาวร ติสฺสานุกโร) และคณะ. ตำนานพระอารามและทำเนียบสมณศักดิ์ ที่
ระลึกพระธรรมปัญญาบดี. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ พรินต์ติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง,
๒๕๔๓.

พระมหานิรุตตี จิตส์วโร. คู่มือสมณศักดิ์พัตยศ ฉบับสมบูรณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ธรรม, ๒๕๕๐.

พระมหาประยูร ธมฺมาจิตฺโต. พุทธปรัชญาเถรวาท. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๑๒.

พระมหาวิจิตร กลฺยาณจิตฺโต. การปกครองคณะสงฆ์ไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระสัทธัมม โชติกะ ธมฺมาจริยะ. ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑ - ๒ - ๖, พิมพ์ครั้งที่ ๕.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๓.

พระราชวรมุนี (ประยูร ธิปยุตฺโต). ศิลปศาสตร์เพื่อการศึกษาที่ยั่งยืน. เนื่องในวันสถาปนาคณะ
ศิลปศาสตร์ ม.ธรรมศาสตร์ ครบ ๑๕ ปี ๑๕ สิงหาคม ๒๕๔๐. กรุงเทพมหานคร : บ.
ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๔๐.

พ่วง มินอก. สุนทรียศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๖.

พร้อม สุทัศน์ ณ อยุธยา. พระพุทธรูปบูชา. พระนคร : โรงพิมพ์ ส. ประสิทธิ์, ๒๕๑๒.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระผู้ทรงเป็นปราชญ์แห่งพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : บ.
๒๑ เซ็นจูรี่ จำกัด, ๒๕๔๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๑-๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๔.

_____. พระวิสุทธิมรรค แปล เล่ม ๑-๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๒๕.

- ราชบัณฑิตยสถาน. ศิลปกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๑๖.
- _____. พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ – ไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เท็กซ์ แอนด์เจอร์นัล พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๓.
- _____. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖.
- เริง อรรถวิบูลย์. ทำเนียบสมณศักดิ์สมเด็จพระสังฆราชและสมเด็จพระราชาคณะในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : ป. พิศนาคะการพิมพ์, ๒๕๒๑.
- วรรณสิทธิ์ ไททะเสวี. คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : ธนศการพิมพ์, ๒๕๒๗.
- วิเชียร อากาศฤกษ์ และสุนทร สุภูตะโยธิน. ประวัติสมณศักดิ์สังฆราช. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ศรีอนันต์, ๒๕๒๘.
- วิเชียร อากาศฤกษ์ และสุนทร สุภูตะโยธิน. ประวัติสมณะศักดิ์และสังฆราช. กรุงเทพมหานคร : บุรพาติลปะการพิมพ์, ๒๕๒๘.
- ศจ. หลวง บริบาลบุรีภัณฑ์ (ป่วน อินทวงศ์). เราเคารพพุทธรูปอย่างไร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ยูไนเต็ดโปรดักชั่น ; ๒๕๓๑.
- _____. พระพุทธรูปสมัยต่างๆ ในประเทศไทยและพระพุทธรูปปางต่างๆ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อุดมศิลป์, ๒๕๓๑.
- สงวน รอดบุญ. พุทธศิลป์สู่โขทัย. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๑.
- _____. ศิลปกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒.
- สมเกียรติ โล่ห์เพชรรัตน์. พระพุทธรูปศิลปะสมัยอยุธยา. กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๕.
- สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. ตำนานพุทธเจดีย์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๗.
- _____. ตำนานคณะสงฆ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๔.
- สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. บันทึกเรื่องการปกครองไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ ๒๕๑๖. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ พรินต์ติ้ง แอนด์ ลิซซิ่ง, ๒๕๑๘.
- สมบัติ จำปาเงิน. ความรู้สารพัฒนาม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญผล, ๒๕๑๘
- สันติ เล็กสุขุม. ศิลปะอยุธยา. กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๒.
- สุนทร สุภูตะโยธิน. คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร(ฉบับปรับปรุงใหม่). กรุงเทพมหานคร : กรังปรีซ์อินเตอร์เนชันแนล, ๒๕๔๐.

- สุจิตรา อ่อนค้อม. **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรวิพัฒน์, ๒๕๔๕.
- สุเมธ เมธาวิทยกุล. **ปรัชญาเบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๐.
- เสถียร สุกโสภา. **พระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย**. พระนคร : อักษรบริการ, ๒๕๐๕.
- แสวง อุดมศรี. **สมณศักดิ์๓๐**. กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์การพิมพ์, ๒๕๓๐.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พจนานุกรม ศัพท์พระพุทธศาสนา ไทย-อังกฤษ, อังกฤษ-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- สุนทร สุกตะโยธิน. **คู่มือสมณศักดิ์ผู้บริหาร**. กรุงเทพมหานคร : กรังปรีซ์อินเตอร์เนชั่นแนล, ๒๕๔๐.
- อมร โสภณวิเศษรุวงศ์. **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร : ประสานมิตร, ๒๕๒๐.
- อำนาจ เย็นสบาย. **ศิลปะวิจารณ์**. กรุงเทพมหานคร : แสงศิลปะการพิมพ์, ๒๕๓๒.

(๒) งานวิจัย/วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์ :

- พระมหาอุดม ปญญาโก (อรรถศาสตร์ศรี). “การศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลป์เชิงสุนทรียศาสตร์ : ศึกษากรณีเฉพาะพระพุทธรูปสมัยอยุธยา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- เสนาะ เทียรทอง. “การศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในพุทธศิลป์ : ศึกษาเฉพาะกรณีพระครูอุภัยภาดาทร (หลวงพ่อบอม) วัดไผ่โรงวัว จังหวัดสุพรรณบุรี”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

(๓) เว็บไซต์ :

- สำนักวิทยบริการสถาบันราชภัฏสวนสุนันทา, **สมณศักดิ์, ๒๕๔๗**, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา.
<http://203.170.173.156/deformed/buddhish/Topic.htm>, [๑๕ ธันวาคม ๒๕๔๗].

๒. ภาษาอังกฤษ

- BooksDavid E. Cooper, **A companion to Aesthetics**, Bodmin, Cornwall : Blackwell Publishers Inc., 1996.
- Honer M. Stanley, **Invitation to Philosophy : Issues and Options**, Nelson : Wadsworth Publishing Company, 1998.

ภาคผนวก

ประเภทที่ ๑ พัดหน้านาง มีทั้งหมด ๔ ประเภท

พัดหน้านางมีลักษณะรูปไข่หรือคล้ายเก้าอี้หน้า
สตรี กว้าง ๓๕ เซนติเมตร ยาวตั้งแต่ปลายยอดถึง
ปลายด้าม ๘๘ เซนติเมตร คันทอง เลื่อมทอง
มีหลายชั้นยศ และหลากหลายสี ดังนี้ตัวเลข

ภาพประกอบที่ ๑ พัดหน้านาง
ประเภทที่ ๒ พัดพุดตาน มี ๒๔ ตำแหน่ง
นำมาประกอบเพียง ๑ ภาพ ดังนี้

พัดพุดตาน พื้นสักหลาดสีแดง ใจกลางเป็นผ้า
เย็บสีแดงและสีม่วง สลับสีด้วยผ้าเย็บสีแดง
และม่วง(ไล่จากวงใน) แฉกผ้าแพรสีน้ำเงิน ปีก
คันทอง งามต่อเป็นท่อนๆ ยอดคอและต้นด้ามกลิ้ง
ไม้แกะสลัก

ภาพประกอบที่ ๒ พัดยศพระครูสัญญาบัตร เจ้าคณะอำเภอ ชั้นโท, เทียบเจ้าคณะอำเภอชั้นโท และ
ที่ปรึกษาเจ้าคณะอำเภอ ชั้นโท

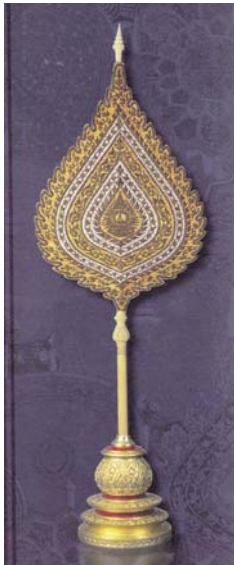
ประเภทที่ ๓ พัดเปลวเพลิง มี ๓ ตำแหน่ง นำมาประกอบเพียง ๑ ตำแหน่ง

พัดเปลวเพลิงเป็นพัดยศ สมณศักดิ์ ระดับ พระครูสัญญาบัตรที่ดำรงตำแหน่ง เจ้าคณะ จังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด และเจ้าอาวาส พระอารามหลวงชั้นเอก มี ๕ แฉก พื้นหลัง สักหลาดสีแดง ใจกลางพื้นกำมะหยี่สีแดง สลับกำมะหยี่สีเขียวและสีม่วง (ได้จากวง ใน) ปักคั่นเลื่อมลายใบเทศกรรือย ค้ำมงา ต่อ (ปัจจุบันเป็นวัสดุเทียมงา) ต้นค้ำมกถึง เป็นเม็ดทรงมัทน์ ยอดกลิ้งเป็นบัวซ้อน

ภาพประกอบที่ ๓ พัดยศประจำตำแหน่ง พระครูสัญญาบัตรรองเจ้าคณะจังหวัด (รจจ.)
ประเภทที่ ๔ พัดแฉก

มีหลายตำแหน่ง จากสูงสุดคือ สมเด็จพระสังฆราช , สมเด็จพระราชาคณะ ชั้น สุธรรณบัฏ และพระราชาคณะชั้นลงมาถึงถึงชั้นสามัญ จะยกภาพมาประกอบเพียง ๑ ภาพ ดังนี้

พัดแฉกทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ มี ๘ แฉกพื้นผ้าบุผ้าตาดเงินสลัก ลูกคั่นผ้าตาทอง ปักคั่นเลื่อมเงินและทองแดง ขอบที่เป็น แฉกปักเป็นลายช่อใบเทศ ถัดเข้ามาปักกลายน่องสิงห์อย่าง ลายเนื่อง ต่อเข้ามาปักเป็นลายเกลียวใบเทศกระหนาบแม่ ลายซึ่งปักเป็นลายเกลียวกระหนกชั้นที่ล้อมใจกลางพัดปัก เป็นลายน่องสิงห์เนื่องกันทั้งสองข้าง ใจกลางเป็นรูปโคม ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ปักเป็นรูปพระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๘ ประกอบด้วยรูปพระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพรราชอาสน์ภายใต้ สัปตปฎลมหาเศวตฉัตร ตรงกลางมีรูปพระมหาอุณาโลมอยู่ ในวงพระแสงจักรมีพระรัศมีเปล่งออกโดยรอบพระแสงจักร ค้ำมงาตัน ต้นค้ำมเป็นเม็ดทรงมัทน์แกะลาย คอแกะลาย เทพนม ยอดงาแกะเป็นรูปฉัตร ๓ ชั้น

ภาพประกอบที่ ๔ พัดยศประจำตำแหน่ง สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหา สังฆปริณายก

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ ฉายา : พระปลัดสรสิข ปิยวณฺโณ
ชื่อสกุลเดิม : สรสิข มุลทองสุข
วัน เดือน ปี เกิด : วันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๔
สถานที่เกิด : ๒๔ หมู่ ๖ บ้านโคกนาดี ตำบลแมคนาท่ม อำเภอโคกศรีสุพรรณ
จังหวัดสกลนคร
ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดสระทอง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ๔๕๐๐๐
โทร ๐๔๓-๕๑๒-๔๗๘ โทรสาร ๐๔๓-๕๒๒-๕๗๔
การศึกษา : -นักธรรมชั้นเอก
-ปริญญาตรีพุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
หน้าที่การงาน : ๒๕๓๔ ครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม
๒๕๔๕ ครูสอนในโรงเรียนมงคลญาณปริยัติ วัดสระทอง
๒๕๔๕ เลขานุการรองเจ้าคณะอำเภอเมืองร้อยเอ็ด
๒๕๕๓ อาจารย์บรรยายพิเศษในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ห้องเรียนจังหวัด
ร้อยเอ็ด
๒๕๕๔ เลขานุการเจ้าคณะอำเภอเมืองร้อยเอ็ด
ปัจจุบัน : เลขานุการเจ้าคณะอำเภอเมืองจังหวัดร้อยเอ็ด

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....
(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ประธานกรรมการ
(พระครูสุวิธานพัฒนบัณฑิต, ดร.)

..... กรรมการ
(พระมหาประมวล ฐานทตฺโต, ดร.)

..... กรรมการ
(พระมหาบาง เขมานนุโท, ดร.)

..... กรรมการ
(รศ.ดร.ประจิตร มหาหิง)

..... กรรมการ
(ดร. ประยูร แสงใส)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหาประมวล ฐานทตฺโต, ดร. ประธานกรรมการ
พระมหาบาง เขมานนุโท, ดร. กรรมการ
ดร. ประยูร แสงใส กรรมการ